

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Кол жазма укугунда
УДК371:371.030:371.381**

ШАМБЕТАЛИЕВ КАНАТБЕК ЫБЫКЕЕВИЧ

**ЖОЖДУН СТУДЕНТТЕРИНИН ЧЫГАРМАЧЫЛ ТААНЫП-БИЛҮҮ
АКТИВДҮҮЛҮГҮН ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА
ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
ДИССЕРТАЦИЯ

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Илимий жетекчи:
педагогика илимдеринин доктору, профессор
Калдыбаева Айчүрөк Токтополотовна

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ..... 3

1. I ГЛАВА. ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК АКТИВДҮҮЛҮГҮН ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

1.1 Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн маңызы жана негизги бөлүктөрү.....**12**

1.2. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүү процесстеринин методологиялык негиздери.....**29**

БИРИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ.....48

II ГЛАВА. СТУДЕНТТЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛ ТААНЫП-БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮНҮН ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА ӨНҮКТҮРҮҮ ПРОЦЕССИН ПЕДАГОГИКАЛЫК КАМСЫЗДОО

2.1. Окутуу процессинде чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүктү өнүктүрүүнүн фактору катары дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруу.....**49**

2.2. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн дисциплиналар аралык байланышта педагогикалык шарттары.....**86**

ЭКИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ.....115

III ГЛАВА. СТУДЕНТТЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛ ТААНЫП-БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА ТАЖРЫЙБАЛЫК-ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИШТИН НАТЫЙЖАЛАРЫ

3.1. Дисциплиналар аралык байланыш аркылуу студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн түзүмдүк-функционалдык модели.....**117**

3.2. Эксперименттик ишти уюштуруу жана анын жыйынтыктары...**144**

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ.....166

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР..... 169

БИБЛИОГРАФИЯ.....172

КИРИШҮҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Акыркы жылдары биздин өлкөбүздүн саясий, социалдык, экономикалык жана башка чөйрөлөрүндө болуп жаткан кайра куруулар адистерди кесиптик даярдоого улам жаңы талаптарды алып чыгууда, анткени абдан маанилүү, бирок ошентсе да, бул жеке маселени – кесиптик билимдерди, көндүмдөрдү жана ыкмаларды гана өздөштүрүүгө алып барбайт. Өндүрүштүн, илимдин жана маданияттын өнүгүшүндө дайыма келип чыгуучу проблемаларды чечүүгө чыгармачыл мамиле жасоого жөндөмдүү адистерди калыптандыруу бүгүнкү күндөгү ЖОЖдун негизги милдети болуп саналат. Буга байланыштуу Эльконин Д.Б [197], Белявский И.Г. [29], Лещинский В.И. [95], Костаева Т.В. [83] окутуудагы азыркы тенденцияларды студенттердин ой жүгүртүүчүлүк, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн активдештирүү менен түздөн-түз негиздүү байланыштырышат. Бул кесиптик окутууну илимий уюштурууну, окутууну модернизациялоонун аспектисинде билим берүүнү өнүктүрүүнүн башкы тенденциялары менен ылайык аны дайыма жакшыртууну жана инсанга социалдык шарттардын таасиринин багытын өзгөртүүгө алып барат. Бул тенденциялар студенттердин атаандаштык-жөндөмдүүлүгүн жана кесиптик мобилдүүлүгүн жогорулатуу үчүн алардын чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүчү болуп ЖОЖдун негизги милдеттерин жана багыттарын аныктады.

Бирок ЖОЖдун теориясы менен практикасында жаңыны ыкчам издөө бир катар карама-каршылыктар менен шартталган, анткени өз ишмердүүлүгүн чыгармачыл жана өз алдынча аныктоого жөндөмдүү инсанды калыптандыруу боюнча жаңы социалдык заказдарды алып чыккан коомду реформалоонун азыркы социалдык-экономикалык шарттарына ЖОЖдо окутуунун салттуу методдору менен формаларынын дал келбеши алардын негизгиси болуп эсептелет. Бул талаптын позициясында окуучу жаштардын чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүгө керектөөчүлүк методикалык илимдин, ошондой эле жогорку билим берүү

мекемелеринин бүтүндөй педагогикалык процессинин изденүүсүнүн актуалдуу багыттарынын бири, анткени алардан дал ушул чыгармачылык демилгелүүлүктү жана максатка багыттуу өз алдынчалыкты күтөт. Түзүлгөн шарттарда студенттердин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүү проблемасы өзгөчө актуалдуулукка жана көп аспектилүү илимий изилдөөлөрдүн маанилүү багыттарынан болуп калат.

Мында билимдердин сапаты менен деңгээли жана абстрактуу ой жүгүртүүнүн өнүгүшү боюнча эмес, креативдик аспектидеги практикага бул билимдерди пайдалануу, жаңы кесиптик тапшырмаларды чечүүгө карата терең ойлонулган жаңычыл баа берген адистерди даярдоонун сапаты тууралуу кеп болот. Жогорку билим бүгүнкү коомду инновациялык түшүнүүгө чейин, же келечектеги кесиптин негизинде жаткан байланыштар менен мамилелердин системасын түшүнүүгө чейин бардык жаш адистерди кепилдик менен жеткирет деп бекемдөө али эртелик кылат.

Буга байланыштуу илимдин азыркы өнүгүшүнүн маанилүү процесстери-алардын интеграциясы жана дифференциациясы менен байланыштуу мазмун менен методдордун өзгөрүүсүн чакырган дисциплиналар аралык байланыштарга кызыгуу кокустук эмес. Булардын бардыгы тектеш илимдердеги билим ар кандай көрүнүштөрдү, белгилерди жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү практикалык колдонууда чоң мүмкүнчүлүктөрдү берерин күбөлөйт. Бул кандайдыр бир даражада студенттерди кесипке даярдоодогу багытты өзгөртөт. Мында дисциплиналардын өз ара байланыштуу билимдери өнүккөн жөндөмдөгү адамды даярдоонун шарты катары гана эмес, ошондой эле азыркы өндүрүштүн шарттарында ыкчам багыт алган мүмкүнчүлүк катары да керек. Демек, окутууда дисциплиналар аралык өз ара байланышты белгилөө чоң социалдык-экономикалык мааниге ээ. Мындан сырткары, бүгүнкү күндө билим берүүнүн мазмунун жакшыртуу тектеш дисциплиналардын программасында окуу материалын тандоонун жана координациялоонун маанилүү критерийлеринин бири – дисциплиналар аралык байланыштарды

эске алуусуз мүмкүн эмес. Буга байланыштуу системага салынган жаңы программалардын интеграциясы циклдин ичиндеги дисциплиналардын ортосундагы өз ара байланыштарды иликтөө Музалев А.А [112-113], Потапов Р. [137], Карпова Е.А. [76], Иванова А.А [70-71] илимий изилдөөлөрүнүн негизин түзгөн. Жогоруда айтылгандардын бардыгы дисциплиналар аралык байланыштардын каражаттары менен ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүү процессин изилдөөнүн актуалдуулугун шарттайт.

Тарыхый-педагогикалык контекстте окутуунун жана тарбиялоонун теорияларын анализдөө окуу ишмердүүлүгүндөгү студенттердин активдүүлүк принциби алардын бардыгына тиешелүү экендигин көрсөтөт. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү процессинин негизи катары инсанга-багытталган мамилени карап жаткандыгыбызга байланыштуу, биздин изилдөөбүз үчүн билим берүүнүн психологиялык-дидактикалык мүнөздөмөлөрүнө арналган окумуштуулардын эмгектери зор мааниге ээ болду

Кыргыз Республикасында түрдүү дисциплиналарды окутууда студенттердин таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн активдештирүү проблемалары окумуштуулар тарабынан изилденген мисалы, математиканы окутууда окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү И.Б. Бекбоев [24-26], окутуунун жалпы методдору Алимбеков А. [8], ошол эле дисциплинаны окутууга ырааттуу мамиле кылуу аркылуу окуучулардын таанып-билүү кызыгууларын активдештирүү Л.П. Кибардина [79], башталгыч класстарда окуучулардын окуу таанып-билүү ишмердүүлүгүн калыптандыруу Н.И. Ибраева [69], окуучулардын табигый-илимий түшүнүктөрүн калыптандыруунун проблемаларын Э.М. Мамбетакунов [106], мектеп окуучуларынын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүгө болочок мугалимдин кесиптик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу Раимкулова А.С. [141-142], окумуштуу-педагог Байгазиев С. “Окутуунун интерактивдик

методу” [22], Черноярова О.А. [184], Стамалиева К.А. “Студенттердин жана окуучуларга практикалык сабактарда өз алдынча таанып билүүсүн активдештирүү үчүн практикалык сунуштар” [158-159]. Бул боюнча дүйнөлүк баалуулуктан да кабары бар, ”Билим берүүнүн философиясы” деген эмгегинде Н.А.Асипова «Көпчүлүктүн ою окшош болсо –бул чындык» деген оюна таянып келебиз [18].

Аткарылган изилдөөлөрдүн маанилүүлүгүндө дисциплина аралык байланыштардын каражаттары менен ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-педагогикалык аспекти жеткиликтүү иштелип чыкпаган бойдон калууда. Студенттердин таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн жалпы педагогикалык проблемалары боюнча иштелип чыккан фундаменталдык жоболордун баалуулугун белгилөөдө, анын базалык түзүлүшү менен мазмунун таануу керек, анткени ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн проблемалары азыркы этапта окуу-тарбия процессин жакшыртуунун жолдорун изилдөөдө топтолгон тажрыйба менен теориялык мамилелерди кылдат анализдөөнү талап кылат. Педагогикалык теорияда ЖОЖдун студенттеринин “чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгү” түшүнүгүнүн мазмуну, инсанга багытталган окутуунун негизинде дисциплиналар аралык байланыштарды ишке ашыруу процессиндеги аны өнүктүрүүнүн шарттары, студенттердин таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү дагы изилдөөнү талап кылат.

Студенттердин чыгармачылык таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү маселесине арналган илимий булактарды талдоо төмөнкүдөй карама-каршылыктардын бар экендигин көрсөттү:

– атаандаштыкка жөндөмдүү адистин кесиптик ишмердүүлүгүндөгү чыгармачылык активдүүлүгүнө карата коомдук талап жана ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн ийгиликтүү иштелбегендиги;

– окутуу процессиндеги ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүгө болгон муктаждыгы аныкталып, бирок педагогикалык шарттарынын иштелип чыкпагандыгы;

– студенттердин чыгармачылык таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнү уюштурууда илимий негизделген моделинин зарылчылыгы жана бул проблема боюнча жеткиликтүү иштин аздыгы.

Бул карама-каршылыктар **изилдөөнүн проблемасын** аныктады: ал ЖОЖдогу окутуу процессинде студенттердин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: окутуу процессинде ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын аныктоо, теориялык жактан негиздөө жана эксперименттик апробациялоо.

Изилдөөнүн объекти: ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү процесси.

Изилдөөнүн предмети: окутуу процессинде ЖОЖдогу студенттердин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү процессинин теориялык негиздерин анализдөө.

2. Окутуу процессинде ЖОЖдогу студенттердин чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүдө дисциплиналар аралык байланыштын педагогикалык шарттарын аныктоо.

3. Болочокток мугалимдердин чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн теориялык моделин иштеп чыгуу.

4. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү боюнча эксперименталдык ишти уюштуруу жана анын жыйынтыктарын талдоо.

Изилдөөнүн **методологиялык негизин** педагогикалык көрүнүштөрдү жана процесстерди, алардын бүтүндүк мүнөздөмөсүндөгү көз караш менен карап чыгууну болжолдогон системалуу мамиле; инсандык мамиле (студенттердин инсандык сапаттарына, жөндөмдүүлүктөрүнө жана дараметине көңүл буруу) жана инсандын кайра жаралуу аспектисинде анын материалдык-дисциплиналык ишмердүүлүгүн түз же кыйыр активдештирген ишмердүүлүк катары студенттердин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн караган ишмердүүлүк мамиле түзөт.

Изилдөөнүн **теориялык негизин** инсандын бирдиктүү теориясын жана окутуу процессиндеги анын өнүгүшүн ачып берген философиялык, педагогикалык жана психологиялык концепциялар К.А. Абдульханова-Славская [4], С.С. Аверинцева [173], В.А. Леонтьев [91], С.Л. Рубинштейн [145], Л.С. Выготский [43], Д.Б. Эльконин [197], И.Я. Лернер [94] ж.б; ишмердүүлүктүн психологиялык-педагогикалык концепциялары Д.Н. Богоявленская [33], М.Н. Скаткин [149], Г.И.Щукина [194-195], Т.И. Шамова [190] ж.б; адистин кесиптик моделин куруу концепциясы А.И. Уемов [166], ЖОЖдо контексттик окутуу идеясы А.А. Вербицкий [38-40], педагогикалык процессти инсанга-багытталган мамиледе уюштурууда ишке ашырылуучу гуманисттик педагогиканын идеялары Е.В. Бондаревская [36], Л.Г. Вяткин [44], Г.И. Железовская [61], И.А. Зимняя [67], Ярошевский М.Г. [203], И.С. Якиманская [198], Вергасов В.М [41]ж.б. эмгектеринде белгиленген.

Изилдөөнүн методдору: психологиялык-педагогикалык адабияттарга теориялык анализ жүргүзүү, педагогикалык байкоо, педагогикалык

тажрыйбаны үйрөнүү, педагогикалык эксперимент, анкета аркылуу жооп алуу, моделдөө, математикалык методдор.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык маанилүүлүгү төмөндөгүлөрдөн турат:

1. Дисциплиналар аралык байланыштарды ишке ашырууда ЖОЖдогу студенттердин чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары аныкталды.

2. “Англис тили жана информатика дисциплинасы аркылуу студенттердин чыгармачыл активдүүлүгүн өнүктүрүү” интеграцияланган тандоо курсу иштелип чыкты.

3. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн дисциплиналар аралык байланышта теориялык модели түзүлүп, ЖОЖдун билим берүү процессине киргизилди

4. Чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүктү дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү модели, анын баалуулук-максаттык, мазмундук-процессуалдык, функционалдык, диагностикалык жана натыйжалык компоненттерине мүнөздөмө берилди жана экспериментте текшерилди.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү жогорку окуу жайларында билим берүү процессин жакшыртуу анын натыйжаларынын багыттуулугунда; жогорку окуу жайынын реалдуу билим берүү процессине адаптацияланган ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүнүн түзүмдүк компоненттери, көрсөткүчтөрү жана деңгээлдери иштелип чыкканында; кеңири билим берүү практикасын колдонууну тапкан студенттердин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүнүн деңгээлин аныктоо боюнча диагностикалык комплекстин иштелип чыкканында. Диссертациялык изилдөөнүн корутундулары жана материалдары ар кыл багыттагы жана деңгээлдеги окуу мекемелеринин билим берүү процесстерин долбоорлоодо жана уюштурууда, педагогика

кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу системасында колдонууга болот.

Коргоого төмөндөгүдөй жоболор алынып чыгат:

1. Дисциплиналар аралык байланышта чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүк – бул келечектеги кесиптик ишмердүүлүккө жаңы натыйжаларды бере турган инсандык мамилени иштеп чыгуу аркылуу мурда өздөштүрүлгөн билимдерди же ишмердүүлүктүн ыкмаларын актуалдаштырууга туруктуу оң мамилени жана таанып-билүүчүлүк мотивди, курчап турган айлана-чөйрөнү чыгармачыл өздөштүрүүгө карата студенттердин ишмердүүлүгүнүн мүнөздөмөсү.

2. ЖОЖдогу студенттердин чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары төмөнкүлөр: студенттерди окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары кароо жана окутуу процессин уюштурууда анын мотивациясын, субъекттик тажрыйбасын жана рефлексияны максималдуу эске алуу; студенттердин чыгармачыл ойломдук, практикалык ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн жана инсандык тажрыйбасын актуалдаштырууга көмөктөшүүчү окутуунун интерактивдүү методдорунун басымдуулугун камсыздоо; педагогикалык колдоону уюштуруу максатында англис тили жана информатика дисциплинасы аркылуу студенттердин чыгармачыл активдүүлүгүн өнүктүрүү интеграцияланган тандоо курсу иштеп чыгуу; студенттердин өз алдынча чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн педагогикалык жактан стимулдоо аркылуу окутуунун мотивациялык, багытталуучулук, мазмундук, эрктик, баалоочулук компоненттерин ишке ашыруу.

3. Дисциплиналар аралык байланыштарды ишке ашыруу аркылуу ЖОЖдогу студенттердин чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүчү теориялык модели: баалуулук-максаттык, мазмундук-процессуалдык, функционалдык, диагностикалык жана натыйжалык компоненттерди камтыйт.

4. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү боюнча эксперименталдык ишти уюштуруу жана анын жыйынтыктарын талдоо эксперименталдык иштин ар бир этабында реалдуу билим берүү процессинде алынган маалыматтарды, иштелип чыккан педагогикалык шарттарды жана студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн теориялык моделин колдонуу боюнча өткөрүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары эксперименталдык топтун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээли белгилүү даражада жогорулагандыгынын тенденциясын чагылдырат, бул болсо иштелип чыккан моделдин натыйжалуулугун тастыктайт жана изилдөө ийгиликтүү өткөндүгү жөнүндө маалымат берет.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо: изилдөөнүн негизги жоболору жана натыйжалары эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, жаш окумуштуулар менен аспиранттардын илимий-практикалык конференцияларында талкууланды жана жактырылды, автордун 13 илимий макаласында чагылдырылды.

Изилдөөнүн түзүлүшү: диссертация киришүүдөн, үч главадан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

I ГЛАВА. ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК АКТИВДҮҮЛҮГҮН ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

1.1 Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн маңызы жана негизги бөлүктөрү

Психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдү талдоо аныктагандай, чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү өзү татаал түшүнүктү билдирет, анын мазмунун так ачып берүү кыйын, негизги контексттен алсак – инсандын ишмердүүлүгү, даярдыгы, билгичтиги. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн мааниси билимди бекем өздөштүрүп жана терең ойлонуштурууда гана эмес, ошондой эле инсандын турмуштук көз карашынын калыптануусунда. Мындан чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт: таанып-билүү ишмердүүлүгүн өзүн-өзү жөнгө салуу, таанып-билүү мотивин жана өз алдынча жүрүм-турум ыкмаларын синтездөө, таанып-билүүгө карата жаш адамдын дайыма оң мамилеси. Буга байланыштуу изилдөөдө берилген «студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүнүн курамдык түзүмүн жана анын өнүгүүсүн карап чыгабыз.

Таанып-билүү активдүүлүгүнүн чыгармачыл аспекти таалдоо изилдөөнүн алкагында төмөнкү илимдер менен аныкталат: философия, психология, илим таануу, кибернетика, маалыматтар теориясы, педагогика. Буларды, өзүнчө алып караганда, чыгармачылыктын төмөнкү түрлөрү белгиленет: илимий, педагогикалык, социалдык, көркөм. Мында айкындалгандай, чыгармачыл акт диалектиканын зарыл бөлүгү – субъективдүү чындыктын, идея-пландардын объективдүү чындыкка айлануусу, бул болсо чыгармачылыктын практикада гана болушу мүмкүндүгүнөн кабар берет, б.а. аны менен башталып, ошону менен аяктайт.

Чыгармачылык окумуштуу И.С. Якиманскаянын айтуусунда: “ишмердүүлүктү түшүндүрөт, анын жүрүшүндө: 1) объективдүү чындыкта

жок болгон объектилер жана кубулуштар калыптанат (куралдар, машиналар ж.б.); 2) адам тарабынан жаратылган материалдык жана рухий чыгармалар өнүгүп, андан ары өркүндөтүлөт; 3) болгон нерсенин субъективдүү кайра түзүүнүн методдору, формалары, каражаттары иштелип чыгат; 4) жаңы идеялар, теориялар, идеалдуу моделдер, руханий дөөлөттөр пайда болот. Сөздүн тар маанисинде чыгармачылык, бул «ачылыш», «ойлоп табуучулук» менен байланыштырылган ишмердүүлүк, б.а. жаратуу – бул ачуу жана жаңыны пайда кылуу [200-201]. Бирок чыныгы чыгармачыл, социалдык мааниге ээ продукт, сөзсүз реалдуулуктун элементтеринен турат”. Психологиялык жана педагогикалык илимдерде студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн калыптандырууда А.В. Петровский “Жалпы психология” [118], Демиденко М.В. “Педагогикалык психология” эмгектерине таянып, өнүктүрүү боюнча маанилүү теориялык жана практикалык материал топтолгон [56].

Биздин оюбузча, ЖОЖдун ишмердүүлүгү үчүн инсандын өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүн өз алдынча уюштурууга даярдыгынын маселелерине арналган изилдөөлөр чоң баалуулукка ээ. Окумуштуулар таанып-билүүнүн "ырааттуулугун" маселелерин аз убакыттын ичинде өздөштүрүүнүн жогорку деңгээлге жетүү жөндөмүн Д.Г. Богоявленский [33-34], "ички план, аракеттерге" жетүү жөндөмдүүлүктөрүн, В.В. Давыдов [52-53], Д.Б. Эльконин [197], Шентүрк С. [191-192] өзү билим алуу ишмердүүлүгүн ж.б. эмгектеринде көрсөтүшкөн. Белгилеп кетчү нерсе, психологияда жана педагогикада инсандын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнө болгон ишмердүүлүк мамиле Л.С. Выготский [43], В.В. Давыдов [52-53], В.Д. Дружинин [57], А.Н. Леонтьев [91-93], А.Н. Лук [95-96], С.Л. Рубинштейн [145], В.Д. Шадриков [185-186], Локк Дж. [97], Эсаулов [198-199], А.Ф. Платонова Т.А. [130], Ногаева З.Н. [117] ж.б. эмгектеринде белгиленген. Буга байланыштуу, чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү- бул тике же кыйыр түрдө инсанды өзгөртүүчү аспектилинде материалдык-дисциплиналык активдештирилген ишмердүүлүктүн формасы.

Мында чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүк түшүнүгү бул позициядан адамга гана тиешелүү; адам чыгармачылык түшүнүгү менен байланышта каралат. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн активдештирүү проблемасы, өз алдынчалыкты жана чыгармачылыкты өнүктүрүү азыркы күндөгү педагогиканын актуалдуу маселелеринен болуп калууда.

Заманбап билим берүүнүн адамдын ишмердүүлүккө жана баарлашууга болгон жөндөмдүүлүгүнө даярдык катары, б.а. компетенциялардын калыптануусуна багыттуулугу окуучу чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн көрсөтө ала турган, өзүн окутуунун субъекти катары алып жүрө турган атайын шарттарды түзүүнү болжолдойт. Мында чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн таанып-билүү ишмердүүлүгү менен чаташтырбоо керек. Аны таанып-билүүчү субъекттин психикалык абалы, таанып-билүү процессине болгон анын мамилесин билдирген инсандык билим алуусу катары кароо зарыл. Экендигин В.В.Столин билдирген [160-161]. Ошондуктан чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн, анын түзүмүн, иштөө өзгөчөлүктөрүн аныктоо проблемасы ар түрдүү илимдерде изилденет; жана аларда маанилүү эксперименттик натыйжалар алынган. Мисалы, көптөгөн изилдөөчүлөр Б.К.Үкүева [170-171], Н.Ю. Соколова [154], Г.И. Щукиной [6], Ю.В. Сорокопуд [156], Т.Г. Новикова [116], А.Н. Лук [98], Б.Б. Кассов [77], А.А.Касымов [78] тарабынан болочок педагогдун чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү анын окуу маалыматын педагогикалык маданиятка ээ болуунун негизинде өзгөртүүгө жөндөмдүүлүгү катары түшүнсөк болот. Ал чыгармачылыкта, кесипти өздөштүрүүгө багытталган эмоционалдык, эрктик жана интеллектуалдык аракеттерде, баарлашууда жана окуу ишмердүүлүгүнө болгон мамиледе көрүнөт. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээли студенттердин ички дүйнөсү менен кандай байланышта болсо, аны курчаган маданий чөйрө менен да ошондой болот [7]. Ички планда студенттердин активдүүлүгү ойгонуп, биринчи иретте, биринчи этапта калыптанган окутуунун рухий муктаждыктары ишмердүүлүктүн максатын аныктайт.

Адабиятты талдоо көрсөткөндөй, психологияда бир катар ишмердүүлүктүн натыйжалуу концепциялары иштелип жана аны изилдөөгө карата мамилелер каралып чыккан. Бул эң алгач жалпы теориялык эмгектер: К.А. Абульханова-Славская [4], Б.Г. Ананьев [12], А.Н. Леонтьев [91-93], В.Н. Мясищев, С.Л. Рубинштейн [145], А.П. Тряпищина [165], В.Н. Терский [164], Г.К. Ташкеева [163] тарабынан жазылган. Окууну ишмердүүлүк катары түшүнүүнүн эң манилүү компоненти катары ишмердүүлүк мамиледе болуу, ал адамдын бардык таанып-билүү процесстеринин системасын талдоого багытталган, мында кабыл алуу, эске тутуу, кайта айтып берүү, ойлонуу маселелерин чечүү эс-акыл аракеттеринин атайын түрлөрү катары берилди. Бул болсо адамдын бүткүл таанып-билүү аракеттеринин өнүгүүсүн түшүнүүгө принципалдуу жаңы көз караш. Таанып-билүү процесстеринин түзүмүнүн чөйрөсүндөгү изилдөөлөрдү ата-мекендик психологдор баштаган, алар 30-жылдары эле эс тутум жана көңүл буруунун жалпыланган түзүмдүк мүнөздөмөлөрүн изилдөөнү сунуштап, ошону менен заманбап когнитивдик психологиянын негизин түптөшкөн. 60-жылдары ар түрдүү маселелерди, анын ичинде чыгармачыл маселелерди, чечүү процесси катары ойлонуунун түзүмү жана динамикасы айкындалып, изилденген [71]. Мааниси жагынан караганда, «окуу ишмердүүлүгү» термини, белгилеп кетсек, 60-жылдардын ортосунда педагогика жана психологияда жеке жөндөмдөрдүн өнүгүүсүнүн шарты катары атайын тажрыйбага ээ болууга багытталган субъектин таанып-билүү активдүүлүгүнүн өзгөчөлүк формасын талдоо катары окуу ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү багыттары белгиленди. Мисалы, педагогика жаатында А.Г. Асмолов [19], В.А.Сластенин [151-152], Эльконин Д.Б. [197] окуунун өзгөчөлүктөрүн «өзгөчө окуу маселелерди» чечүү менен байланыштырса, алардын мазмунун Давыдов В.В. илимий-теориялык ой-жүгүртүүнү калыптандырууга багытталган маселелер деп аныктаган [52; 83]. Окуунун башка багыттагы ишмердүүлүгүн талдоо анын түзүлүшүнүн баштапкы жана өнүккөн формаларынын өзгөчөлүгүн аныктоо менен байланышкан. В.Я. Ляудистин изилдөөлөрүндө активдүүлүктүн формасы

катары биргелешкен, мугалим менен студенттердин ортосунда бөлүштүрүлгөн иш-аракет түшүндүрүлөт, мында окуу аракеттеринин компоненттери обочолонгон эмес жана өзүн-өзү жөнгө салууга даяр эмес [102]. Ошол эле мезгилде таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсүн түшүнүү үчүн өзүн-өзү жөнгө салуу идеясы гана өздүк эвристикалык мааниге ээ эмес, анын түзүмүнүн конкреттүү дисциплиналык-мазмундук иш-аракеттердин (кабыл алынуучу жана эсте калуучу образдар жана түшүнүктөр) түзүмүнө көз каранды эместиги жана дал келбестиги жөнүндөгү жобо [102]. Бирок таанып-билүү ишмердүүлүгү В.И.Лозованын аныктамасы боюнча тиешелүү инсандын активдүүлүгүсүз мүмкүн эмес жана ал биз карап жаткан «таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүнүн маанилүү компонентин түзөт [96]. Ар түрдүү тарыхый-педагогикалык өңүттөгү окутуу жана тарбиялоонун теорияларын талдоо көрсөткөндөй, таанып-билүү ишмердүүлүгү активдүүлүк принциби, инсандын активдүүлүк проблемасы менен, эң оболу, окуу ишмердүүлүгүнө байланышкан. Эгер теориянын маалыматтарын ирээттик катарга койсок, анда активдүүлүк принцибинин анын чөйрөсүнүн андан ары кеңейүүсүн өсүү тенденциясын байкаса болот (бул принципти окутууда гана эмес, тарбиялоодо да колдонууга мүмкүн). Психологиялык-педагогикалык адабиятты талдоо көрсөткөндөй, «активдүүлүк» түшүнүгү ар түрдүү интерпретациялоодо колдонулат. «Активдүүлүк» сөзүнүн өзү латын тилинен которгондо «actus» – «кыймыл-аракет», б.а. «активдүү» дегенди билдирет, аны болсо «ишмердүү», «энергиялуу» деп түшүнөбүз. Билим берүү философиясында субъекттин активдүүлүгү процесс катары аныкталат, анда дисциплинанын кыймыл-аракеттери көрүнүп турат. Активдүүлүктү субъект менен чөйрөнүн өз-ара аракеттенүү процесси катары мүнөздөө, кандайдыр бир баалуулуктар, принциптер, идеалдарды ишке ашырууга багытталган дүйнөгө болгон ишкердүү мамиле катары элестетсе болот. Мындан сырткары, активдүүлүк таанып-билүү объекттерин тандоо (адам өзүнө азыр эмне керек болсо, ошону тандайт); чечилүүчү милдеттерди коюуну (максатка ылайыктап);

проблеманы чечүүгө багытталган андан аркы ишмердүүлүктө объекти өзгөртүүнү болжолдойт. Активдүүлүк принциби өз убагында чех педагогу Я.А. Коменский тарабынан так чечмеленип берилген. «Улуу дидактика» эмгегинде ал окутуу процессине активдүүлүк жана аң-сезимдүүлүк принциптерин киргизүүнүн зарылдыгын айтат: «Жаштарды туура окутуу — бул алардын баштарын авторлордун китептеринен алынган сөздөр, фразалар, ойлор, пикирлер менен толтуруу эмес, бул — нерселерди түшүнүү жөндөмдөрүн ачуу деген, бул жөндөмдөрдөн тирүү булактан суу аккандай, билим агуусу керек» [81, 465-б.], В.Окондун “Жалпы дидактика” деген эмгегинде да кеңири чагылдырылган [121]. Активдүүлүк принциби орустун прогрессивдүү педагог-ойчулдарынын эмгектеринде кеңири талданат. Өзгөчө белгилей турган ойлор К.Д. Ушинскийге таандык, ал активдүүлүк принцибинин педагогикалык негиздерин гана аныктабастан, ошондой эле мында психологиянын маалыматтарын да колдонгон. Ал активдүүлүктү психикалык кубулуш катары карап, анын мыйзамдарын изилдөө педагогикалык таасирлердин системасы үчүн негизги роль ойнорун жана ал, адатка айланган активдүүлүктүн өз алдынча калыптанышына шарт түзүлгөн педагогикалык процессти уюштуруу тарбиячынын милдети деп эсептейт. Бул эс-акыл ишмердүүлүгүндөгү муктаждыктарды калыптандыруунун мисалында жакшы көрсөтүлгөн: Ментор өзүнүн тарбиялануучусуна ийгиликке жетишүүсүн кездешкен кыйынчылыктар менен күрөшүүгө жардам бериши керек; окутууга эмес, өзүнүн окуусуна түрткү бериш керек. Адамдын организми акыл-эс ишмердүүлүгүн акырындык менен жөнгө салат, бирок, мындай узакка созулуучу иш-аракеттин негизинде окуучуга оңой эле, денсоолугуна зыян келтирбеге накыл-эс ишмердүүлүгүнүн активдүүлүгүн жогорулатууну адат-көндүм катары калыптандырууга болот» [168-169, 684-б.].

Активдүүлүктүн ар түрдүү түрлөрүн калыптандыруу проблемасы, анын ичинде таанып-билүү активдүүлүгү, акыркы мезгилде өзгөчө мааниге ээ боло баштады. Активдүүлүк принциби көбүрөөк таанылып, практикада

конкреттүү колдонула баштады. Таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн оптималдуу жолдорун издөөгө жана өсүп келе жаткан муундардын турмуш тиричилигин башка чөйрөлөрүнө багытталган изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Бул проблемалык окутуунун киргизилиши, ишмердүүлүктүн коллективдүү формаларын уюштуруу, индивидуалдаштыруу, жалпысынан окутуунун мазмунун кайра карап чыгуу жана анын базасында жаңы окуу китептерин жана окуу-методикалык колдонмолорду түзүү ж.б. Индивидде активдүүлүк дайыма эле ишмердүүлүк формасына ээ болот. С.Д. Смирнов белгилегендей, «активдүүлүктүн өнүгүүсүндөгү үчүнчү маанилүү тепкич адамдын ишмердүүлүгүнүн пайда болушу менен байланыштуу, анын айбандардын жүрүм-турумунан активдүүлүк параметри боюнча негизги айырмасы жаратылышка ыңгайлашуудан адамдын максатына жараша чыгармачыл өзгөртүүгө өтүүсү болуп эсептелет, алардын жаратылышы социалдык жана коомдук-тарыхый негизге ээ. Адам жаратылышка активдүү түрдө, жаратылыштын негизинде жаткан зарылдыкты таанып-билүүгө таянып, жаратылыш кандай болуусу керектиги жөнүндөгү көз карашты «тануулап жатат»» [124, 512-б.]. Ал эми студенттердин активдүүлүгү жөнүндө кеп кылсак, анда анын философиялык, биологиялык жана социологиялык аспектилери менен катар эле психологиялык-педагогикалык контексти кызыктырат. Психологиялык-педагогикалык адабиятта окуу процессиндеги адамдын активдүүлүгүнүн бир жактуу аныктамасы жок. Көбүнчө психологдор жана педагогдор өзүнүн көңүлүн активдүүлүктүн бир-эки белгилерине гана бөлүп, аны «акыл-эс күчтөрүнүн чыңалуусу» катары мүнөздөп, же «демилгелүүлүктүн, кызыгуунун көрүнүшү», «өзүнүн муктаждыктары, көз-караштары жана максаттарына жараша айлана-чөйрөнү өзгөртүүгө жөндөмдүүлүк» сыяктуу карашат.

Биздин изилдөөбүздүн контекстинде окутуу процессиндеги студенттердин активдүүлүгү инсандын күчөтүлгөн таанып-билүү ишмердүүлүгүн мүнөздөөчү ишмердүүлүк абалы катары түшүндүрүлөт. Буга

байланыштуу ар тараптуу, терең билим алууга жетүү үчүн активдүү студентке кызыгуу, аракеттенүү, көңүл бөлүү, акыл-эс жана физикалык күч керек.

Мында студенттердин активдүүлүгүн анын өз алдынчалыгы менен тыгыз байланышта кароо зарыл. Белгилеп кетчү нерсе, бул эки өз-ара байланышкан түшүнүктөр бири-бирин толуктап турушат. Адатта, өз алдынча аракеттерде студенттердин активдүүлүгүнүн көрүнүштөрү билинет, же тескерисинче, активдүүлүк көрүнүшүн инсандын өз-алдынчалыгы багыттайт.

Окуу процессинде инсандын сырткы (моторикалык) жана ички (ой жүгүртүүчү) активдүүлүгүн айырмалашат. Сырткы активдүүлүк адатта ачык-айкын берилет: студент ишмердүү (лекцияларда убак-убагы менен жазып отурат, ал эми практикалык сабактарда маселе чыгарат, приборлордо тажрыйбаларды жүргүзөт), көңүлүн кунт койгон, анын көңүлү бир объектке же бир кубулушка (мисалы, дисциплиналарды демонстрациялаган окутуучуга) багытталат.

Ички (ой жүгүртүүчү) активдүүлүк сырткы активдүүлүктүн болушу менен шартталат. Ошондой эле ага активдүүлүктүн төмөнкү белгилери: акыл-эс күчтөрүнүн чыңалуусу, акыл-ой аракеттери, салыштыруу жана жалпылоо, объектке болгон туруктуу ички кызыгуу, ой-жүгүртүү операцияларынын жана көңүл коюунун багыттуулугу, окуу материалын таануу ж.б. мүнөздүү. Мисалы, ЖОЖдо лектордун сөзү, окуу бөлүктөрүнүн темасынын түшүндүрүлүшү учурунда, студент көңүлүн бул материалды түшүнүүгө бурса жана билимди өздөштүрүүгө аналитикалык-синтетикалык ишмердүүлүгүн багыттаса анда, ал таанып-билүү өзүнүн сырткы жана ички активдүүлүгүн толук мобилизациялайт. Акырында, билимди өздөштүрүү студенттердин акыл-эсинин активдүү иштөөсүнө көз каранды. Ошентип, изилдөөлөр далилдегендей, эгер студент окуганынын мазмунун жөн гана эстеп калбастан, аны талдаса, анда окулгандын негизги жоболорун жакшы жана көпкө эсте калат, б.а. студенттердин активдүүлүк процесси дайыма эле бир нерсеге багытталган болот. Негизгиси, бул процесс белгилүү бир

муктаждыктарга байланыштуу кандайдыр бир мотив жана дисциплиналар аркылуу умтулуусу үчүн багытталган (мисалы, билим, идея, ишендирүү ж.б.), анда бул муктаждык өзүнө канааттануу алат. Эгер биринчи дисциплина (билим), ага жаш адамдын активдүүлүк процесси багытталган болсо, экинчи дисциплина менен дал келет (муктаждыктар), мындай активдүүлүк процессин А.Н. Леонтьев ишмердүүлүк деп атайт [91-93].

Эгер ушул эле дисциплиналарда билим менен муктаждык дал келбесе, андай активдүүлүк процесси иш-аракет деп аталат [91, 304-б]. Ошентип, ишмердүүлүк – бул адамдын активдүүлүк процесси, ал «жалпысынан бул процесс эмнеге багытталган болсо (анын предмети), дайыма ал субъектти ушул ишмердүүлүккө чакырып, багытталган объективдүү нерсе менен мотив дал келет, » деп мүнөздөйт [92, 320-б]. Мындан сырткары, адамдын инсандык өзгөчөлүгү, -дейт Смирнов, «активдүүлүк максаттуу чыгармачыл, дисциплиналык иш-аракеттер субъект аркылуу демилгеленген жана адамдын өзүн-өзү өнүктүрүүчү жөндөмдү көрсөткөн ишмердүүлүгүн констатациялаган мүнөздөмөлөрдүн бири катары берилет» [124, 512-б]. Мында сөз активдүүлүккө «мажбурлоо» жөнүндө эмес, ага «умтулуу» жөнүндө болушу керек; таанып-билүү ишмердүүлүгүндөгү инсандын активдүүлүгүнүн жаралуусунун дидактикалык жана психологиялык шарттарын түзүү керек. Буга жетишүү үчүн зарыл шарт – окутуучу жана студенттердин ортосундагы натыйжалуу инсандык өз-ара аракеттенүү процессин ишке ашыруу, ал багытталган максат – болочок адистин инсандык сапаты катары таанып-билүү активдүүлүгүнүн калыптануусу. Проблеманы ушундай түшүнүү «активдүү окутуу» түшүнүгүнүн пайда болуусун шарттады, ЖОЖдогу окутуу процессти уюштуруунун салттуу форма жана методдорунан өнүктүрүүчү жана изденүүчү усулдарга өтүү зарылдыгын белгиледи. Студенттер болочок кесибине болгон таанып-билүү кызыгуусун арттырып, ошондой эле окуудагы өздүк активдүүлүктүн көрсөтүлүүсүнүн шарттарын камсыздайт. Алдыңкы педагогикалык тажрыйбаны теориялык талдоо көрсөткөндөй, жогорку окуу жайлардагы окутуунун

натыйжалуулугун жогорулатуунун мүнөздүү багыты болуп студент окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары толук кандуу ачылып жана активдүү инсандык позициясын ээлеген психологиялык-педагогикалык шарттарды ээлөөсү эсептелет. Таасир этүүчү нерсеге багытталган инсандын активдүүлүгүнүн кандайдыр бир деңгээлииз, кабыл алуунун өзү да мүмкүн эмес. Ошондуктан сөз «активдүү» – «пассивдүү» түшүнүктөрүн карама-каршы коюу эмес, студенттерди окутууда тигил же бул методу менен шартталган активдүүлүгүнүн мазмуну жана деңгээли жөнүндө болот. Бул, өз кезегинде, окутуудагы инсандын активдүүлүгүнүн педагогикалык принцибин жана кесиптик өзүн-өзү аныктоону негиздөө зарылдыгына алып келет, ал окутуучунун педагогикалык ишмердүүлүгүн жана студенттердин окуу ишмердүүлүгүнө болгон талаптардын системасын, ошондой эле алардын биргелешкен ишмердүүлүгүн шарттайт. Психологиялык өңүттө караганда, студент инсандын таанып-билүү активдүүлүгүнүн принцибин ишке ашыруу детерминизм принцибин камсыздоону түшүндүрөт: тышкы себептер ички шарттар аркылуу аракеттенет. Мындай ички шарттар катарында ушул субъективдүү факторлор: мурдагы тажрыйба, кызыгуунун түрү жана деңгээли, инсандык мамилелердин системасы, ишмердүүлүк ыкмалары ж.б. роль ойнойт. Мындан окутууну активдештирүүдө негизги болуп берилген маалыматтын көлөмүн көбөйтүү же аны берүү процессин тездетүү эмес, окуунун аң-сезимдүү дидактикалык жана психологиялык шарттарын түзүү, интеллектуалдык гана эмес, инсандык активдүүлүктүн деңгээлинде студенттердин ага кошулуусу эсептелет. Активдүүлүк принцибинин өңүтүнөн караганда, ошондой эле канчалык адам инсан катары уюштуруу деңгээли жогору болсо, ошончолук анын жүрүм-туруму ыңгайлашуучу эмес мүнөзгө ээ, ал эми максат жана милдеттерге ылайык чыгармачыл жана өзгөртүүчү экенин көрсөтүү маанилүү, б.а. негизги ролду инсандын ишмердүүлүгүнүн система түзүүчү сапаты катары активдүүлүк ойной баштайт.

Мында дал активдүүлүк эң жогорку деңгээлде көрүнө баштаган алкагындагы маанилүү сфера инсандын таанып-билүү ишмердүүлүгүн чыгарат, анын таанып-билүү өңүтүн жүрүм-турумунда жана ишмердүүлүктүн өзүндө байкаса болот. Эгер инсандын активдүүлүгүн, ишенимдерин, кызыгууларын жана жоболордун деңгээлинде жүрүм-турумунун белгилүү психологиялык детерминанты катары түшүнүүдөн карасак, анда студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн интеллектуалдык ишмердүүлүктүн тигил же бул түрлөрүндө ишке ашырылган таанып-билүү муктаждыктарынын өзгөрбөстүк түрүндө каралган психологиялык категорияга киргизсек болот. Мында инсанды анын тандоо жөндөмүнө ылайык, өзүнүн турмуштук жолун куруу, өзүнүн «мен» түшүнүгүн жана айланасындагылар менен мамилелер системасын координациялоосу аркылуу сүрөттөөгө мүмкүн. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, инсанды жалпы түрүндө өзүнүн «Менин» жана ишмердүүлүгүн дүйнө менен болгон көптөгөн байланыштар системасында интеграциялоого мүмкүндүк берген функционалдык башат, же инсандын психикалык жашоосун интеграциялаган өзгөчө ыкма катары аныктасак болот. Ошондуктан инсандын чыгармачыл активдүүлүгүн көбүнчө адамдын ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн бирдиктүү нерсеге бириктирүүгө болгон жөндөмдүүлүк катары мүнөздөлөт. Ошентип, активдүүлүк өзү инсандын сапатынын көрсөткүчү гана эмес, ошондой эле анын өнүгүүсүнүн шарты катары эсептелет, буга байланыштуу студенттердин чыгармачыл активдүүлүгүн таанып-билүү менен бирге кароо мүмкүн. Ушуга байланыштуу, биз кийинки «таанып-билүү активдүүлүгү» деген түшүнүктү кароого киришебиз. Буга байланыштуу белгилеп кетчү нерсе, дал ушул студенттердин активдүүлүгүн таанып-билүү процессинде болушу илимий колдонууга «таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүн киргизүүнүн негизи болуп калды. Анын маңызын окумуштуулар таанып-билүүнүн субъект менен объектисинин өз-ара аракеттенишүү процессинде билимдердин тереңдөөсү гана жүрбөстөн, ошондой эле мурда өздөштүрүлгөн билим жана ишмердүүлүк ыкмаларынын актуалдашуусу жана аларды жаңы шарттарда

колдонуусу боюнча студенттер өздөштүрүп жаткан билимдерге жана таанып-билүү процессинин өзүнө карата инсандык мамиленин пайда болуусун түшүндүрүшөт. Ошентип, «таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүн татаал, жалпыланган түшүнүктөргө киргизүүгө болот; ал өзүндө «таанып-билүү» жана «активдүүлүк» базалык категориясынын мүнөздөмөлөрүн камтыйт жалпысынан алганда таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн максатын, ага жетишүүнүн каражатын жана натыйжасын чагылдырат. Мында инсандын таанып-билүү активдүүлүгү анын таанып-билүү кызыгууларынын, билим жана ишмердүүлүк ыкмаларынын натыйжалуу өздөштүрүүгө болгон умтулууларынын багыттуулугунда жана туруктуулугунда, ошондой эле таанып-билүү жана окуу максаттарына жетишүүгө болгон эрктик аракеттерди мобилизациялоодо көрүнөт. Айрым изилдөөчүлөр (Лозова В.И.) таанып-билүү активдүүлүгүн ишмердүүлүк катары карашат, жана «активдүүлүк» жана «ишмердүүлүк» түшүнүктөрүн синоним катары колдонушуп, таанып-билүү активдүүлүгүн ишмердүүлүк катары аныктоодо чагылдырылат [96; 186]. Л.С. Выготский [43], А.С. Гусева [87], А.Т. Леонтьев [91], П.И. Пидкасистый [128], Н.В. Кухарев [87] экинчи мамилени колдогондор борбордук же негизги түшүнүк катары инсандын сапаттары, касиеттери жана өзгөчөлүктөрүн карашат. Ага жараша таанып-билүү активдүүлүгү дагы инсандык сапат, билим берүү катары аныкталат К.А. Абульханова-Славская [4], Б.Г. Ананьев [12], С.Л. Рубинштейн [145] ж.б. Биз өзүбүздүн изилдөөбүздө В.А. Ситаров [149-150], М.Н. Скаткин [149], Т.И. Шамова [190] ж.б. пикирине таяндык жана таанып-билүү активдүүлүгүн ишмердүүлүк максаты катары жана ага жетишүү каражаты натыйжасы катары дагы карайбыз. Биз үчүн негизги болуп таанып-билүү активдүүлүгү анын таанып-билүү кызыгууларынын, билим жана ишмердүүлүк ыкмаларынын натыйжалуу өздөштүрүүгө болгон умтулууларынын багыттуулугунда жана туруктуулугунда болуп саналат, мындан таанып-билүү жана окуу максаттарына жетишүүгө болгон эрктик аракеттерди мобилизациялоо зарыл деген жобо чыгарылат. Ошентип, таанып-билүү

активдүүлүгүндө комплекстүү түрдө инсандын интеллектуалдык, эмоционалдык жана рухий-эргтик сапаттары берилген, алар, негизинен, субъекттин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн максаттуу процессинде калыптанат. Ушундан улам, таанып-билүү активдүүлүгү деп биз адамдын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүнүн болушун, анын өз күчү менен билим алууга болгон даярдыгын окууга болгон изденүүчүлүк багытын, окууга болгон кызыгуусун жана ага байланыштуу эмоционалдык өсүшүн умтулуусун түшүнөбүз:

Таанып-билүү активдүүлүгүнүн эки тибин айырмалашат:

- инсандын тажрыйбасында орун алган нерселерди билип, өздөштүрүп колдонууга багыттуулук (интеллектуалдык ишмердүүлүк, активдүүлүк);
- таптакыр жаңы нерсени жаратуу, ал үчүн өздүк жана коомдук тажрыйбада даяр үлгүлөр жок (чыгармачыл активдүүлүк).

Эгер студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта натыйжалуулугу жөнүндө сөз кыла турган болсок, анын андан аркы өнүгүүсүнүн негизги дидактикалык шарты болуп окутуунун мазмуну жана методдорунун өз-ара байланышы эсептелет, бул учурда эгер ал төмөнкү багыттарда ишке ашырылса:

- бардык окуу дисциплиналардын мазмунун өз-ара байланышта жана тереңирээк жана ар тараптуу ачуу, бул болсо окуу маалыматтарын чыгармачыл жана системалуу өздөштүрүүгө көмөктөшөт;
- сабакта жана өз алдынча иштөөдө башка окуу дисциплиналарынан алган билимдеринин жардамы менен жаңы билимдерди өздөштүрүү процессинде студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсү;
- башка окуу дисциплиналарынын билимдерин жаңы билимди өздөштүрүү жана практикалык ишмердүүлүктө оперативдүү колдонуу, логикалуулук, ийкемдүүлүк, сыңдоо сыяктуу акыл-эс касиеттерин ийгиликтүү өркүндөтүү, ошондой эле салыштыруу, талдоо, жалпылоо, далилдөө, жокко чыгаруу көндүмдөрүн өнүктүрүүнү шарттайт.

Буга байланыштуу, ЖОЖдун педагогикасы жаатындагы иштерди талдап, биз, ата-мекендик кесиптик билим берүүдө окуучу жаштардын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө карата ар түрдүү мамилелердин зарылдыгын белгиледик. Алардын авторлору таанып-билүү мотив жана кызыгууларды өнүктүрүүнүн М.Т.Раева, Л.В. Путляеванын дидактикалык шарттарын, ал эми окутуунун аягында кесиптик мотив жана кызыгууларды түзүүгө умтулушат [139], [138]. Бирок көбүнесе активдештирүү окутуунун педагогикалык каражаттарынын, компьютердик маалыматтык технологиялардын, психиканын резервдик мүмкүнчүлүктөрүнүн жардамы менен маалыматты берүүгө жана өздөштүрүүгө гана жетишет. Буга байланыштуу ЖОЖдо окутуу процессинде студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн инсандык сапат катары өнүктүрүү проблемасы азыркыга чейин актуалдуу болуп эсептелет, анткени болочок адисте калыптануу деңгээли кийинки кесиптик ишмердүүлүктөгү жүрүм-турумун ишке ашыруунун бирден-бир аныктоочу факторлорунун бири болуп эсептелинет. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү мотивдердин системасына жараша өнүгүүнүн баштапкы деңгээлинин негизинде байкалып көрүнөт, жана ал инсандын өнүгүү динамикасына көмөктөшөт. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн изилдөө когнитивдүү чөйрөнү изилдөөгө кирет жана эки негизги компонентти камтыйт:

-таанып-билүү чыгармачылык процессине натыйжалуу тартуучу жана стимулдаштыруучу ишмердүүлүк;

-ишмердүүлүктү билим берүү процессин уюштуруу аркылуу турмушка интеграциялоо мүмкүнчүлүгү [176]. Бүгүнкү күндүн шартында педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн педагогикалык стимулдаштыруунун натыйжалуулугу төмөнкү психологиялык-педагогикалык талаптардын жыйындысы менен камсыздалат:

– студенттердин окуу ишмердүүлүгүн уюштурууну чыгармачыл мүнөздөгү формалар менен камсыздоо;

– дисциплинаны кабыл алууну жеңилдеткен дидактикалык каражаттардын болушу;

– лекциялык материалдын рационалдуу берилиши;

– чыгармачыл багыттагы кесиптик чөйрөнү түзүү;

– чыгармачыл багыттагы студенттердин өз алдынча иштерин дифференциялоо;

– чыгармачыл таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн биринчи өз алдынча «кадамын» стимулдаштыруу;

– окуу процессинин ыңгайлуу, жагымдуу психологиялык климатын түзүү.

Ошентип, «таанып-билүү», «таанып-билүү ишмердүүлүгү», «инсандын активдүүлүгү» категорияларын салыштырмалуу психологиялык-педагогикалык талдоо, ошондой эле анын негизинде инсандын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн аныктоого ар кандай мамилелерди изилдөө бизге, бул түшүнүктүн маңызын түзүүчү компоненттерди тактоого мүмкүндүк берди, мында комплекстүү түрдө интеллектуалдык, эмоционалдык жана рухий-эрктик сапаттар камтылат, алар негизинен субъекттин максаттуу ишмердүүлүгүнө багытталган таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн процессинде калыптанат. Бул өз кезегинде бизге педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин «чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүнүн жумушчу аныктамасын жөнгө салганга мүмкүндүк берди, аны төмөндөгүчө бердик: *«Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү – бул анын болочок кесиптик ишмердүүлүгүндөгү мурда өздөштүрүлгөн билим аркылуу айлана-чөйрөнү чыгармачыл өздөштүрүүгө карата болгон окуу ишмердүүлүгүнүн мүнөздөмөсү, таанып-билүү мотиви жана туруктуу туура мамилеси»*.

Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү биз изилдеп жаткан системада таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн сапаты катары каралат. Бул активдүүлүк анын мазмунга жана ишмердүүлүк процессине болгон мамилесинде көрүнөт. Окутуучу окуу процессин уюштурууда тиешелүү

шарттарды түзүп окуу каражаттарынын системасын колдонууга жана аларды ишке ашырууда кызыгуунун деңгээлин жогорулатууну, билимдерди чыгармачыл өздөштүрүүнү жана оптималдуу мөөнөттүн ичинде студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн б.а. интеллектуалдык, рухий-эрктик жана физикалык күчтөрүн мобилизациялоо аркылуу активдештирет. Заманбап педагогикалык теорияда алдыңкы инсандык-ишмердүүлүк концепциясынын идеяларынын контекстинде, А.Н. Леонтьев [91-93], Л.С. Выготский [43], С.Л. Рубинштейн [145], В.Э. Тamarin [162], Г.К.Селевко [148], Н. Ряболин [147], А.Н. Рыблова [146] ж.б. педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта чыгармачыл түзүмүндө өз-ара байланышкан: мотивациялык-баалуулук (билим алууга карата чыгармачыл процесс катары студенттердин аң-сезимдүү оң мамилеси), когнитивдик (эмгекти чыгармачыл уюштуруу менеджмент жана информатика боюнча билимдер жыйындысы), ишмердүүлүк (педагогикалык дисциплиналарды үйрөнүү процессинде билгичтик жана көндүмдөрдүн комплексин, студенттердин заманбап маалыматтык технологияларды демилгелөө колдонуусу) жана рефлексивдик-баалоочулук (студенттердин билим процессин баалоосу, мамилеси көз карашы) төрт компонент камтылат. Мотивациялык-баалуулук компонентти бөлүп карап, биз төмөнкү жобого таяндык, активдүүлүктүн жүрүм-турум аспекти инсандын мотивациялык негизи менен стимулдаштырылат жана жөнгө салынат, ал инсандын белгилүү бир объекттерге жана алар менен өз-ара байланышуу ыкмаларына багыттуулугун аныктайт. Адатта мотивацияны тышкы жана ички деп бөлүштүрүшөт В.Г. Асеев [17], Х.Хекхаузен [180] мотивациянын булагы катары кабылдоодо. Бул көз караштан кайсы гана жүрүм-турумдун формасы болбосун эки позициядан түшүндүрсө болот: 1) ички позиция, түшүндүрүүнүн баштапкы жана акыркы пункттары катары субъекттин жүрүм-турумунун психологиялык касиеттери эсептелет, башкача айтканда, мотивациянын булагы болуп ишмердүүлүктүн субъекти өзү чыгат. 2) тышкы, түшүндүрүүнүн баштапкы жана акыркы пункттары катары анын

ишмердүүлүгүнүн тышкы шарттары жана жагдайлары чыгат, башкача айтканда түзүлгөн жагдайдан келип чыккан стимулдар жөнүндө айтсак болот, ушуга байланыштуу, ситуациялык мотивация жөнүндө сөз кылууга болот. Мотивация «иш-аракеттин багыттуулугу, белгилүү максатка багытталган бирдиктүү ишмердүүлүктүн уюштурулгандыгы жана туруктуулугу» деп түшүндүрлөт. Мотив болсо мотивациядан айырмаланып – «бул жүрүм-турум субъектисине таандык, ичинен белгилүү иш-аракеттерди аткарууга кызыктырган анын туруктуу инсандык касиеттери болуп эсептелет. Мотивациялык түзүмдөрдүн бири катары муктаждыкты эсептесе болот. Белгилүү бир максаттарга багытталган муктаждыктарды аныктоо психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө мотивациялык багыттуулукту алдын алуучу шарт катары каралат. Муктаждыктын маңызы кызыгууда анын жеке формасы катары көрүнөт. Ар бир окуучунун инсандык маңызы менен байланышкан жеке баалуулугу катары, таанып-билүү кызыгуусу окуу ишмердүүлүгүнүн негизги мотиви катары аныкталат [199, 223-б.]. Субъекттин муктаждыктары менен негизинен анын баалуулуктары да байланышкан – жалпыланган максаттары жана фундаменталдык нормалардын ролун аткарган жетишүү каражаттары. Алар индивиддерге турмуштук маанилүү кырдаалдарда коом жактоочу жүрүм-турумду өзү тандоону ишке ашырууга жардам берет. Баалуулуктар системасы маданияттын ички негизин, муктаждыктардын рухий баалуулугун, негизин жана индивиддер менен социалдык топтордун пайда болуусун жаратат. Мотивациянын деңгээли окуу-тарбия процессиндеги студенттердин инсанынын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн когнитивдик компоненти менен байланышкан, ал мотивациялык компонент менен катар иш-аракеттин башкаруучу бөлүгүнө кирет. Бул түзүмдүк бөлүм таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасы болуп, билимдин көлөмү (кеңдик, тереңдик, системалуулук) менен мүнөздөлөт, студенттердин сынчыл ой жүгүртүүсү менен, жалпысынан алганда, кесиптик дисциплиналарды үйрөнүүдө чыгармачыл таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн болжолдуу негизи

катары роль ойнойт. Интеллектуалдык чөйрөнүн мазмуну студент үчүн «жаңы билимдердин, жаңы максаттардын жана өздүк маанилердин эркин жана артараптуу тандоосу» [147, 12-б.].

1.2. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүү процесстеринин методологиялык негиздери

Азыркы учурда жогорку билим берүүнүн педагогикалык теориясында жана практикасында педагогикалык ЖОЖдордун системасында окутуунун жаңы методдорун жана формаларын издөө байкалат, ал тандап алган кесибинде компетенттүүлүккө жетишүүдө таанып-билүү ишмердүүлүктө чыгармачыл активдүүлүктү, ошондой эле демилгелүүлүк, өз алдынчалык жана өжөрлүктү көрсөтүүгө жөндөмдүү инсанды калыптандырууга багытталган. Белгилүү болгондой, ЖОЖдун педагогикасы педагогиканын бир бөлүгү гана, ошондуктан ЖОЖдун аргасыздан өзүнүн идеяларынын методдору жана формаларын өнүктүрүү үчүн негиз катары илимий-педагогикалык ойлордун өнүгүүсүнүн тарыхында чогулуп, текшерилген окутуунун уюштуруу формалары жана методдорунун жыйындысын колдонууга мажбур [124]. Ушундай идеялардын бири болуп билим берүү процессинде субъект-объекттик мамиледен субъект-субъекттик мамилеге өтүүнү болжолдогон инсанга багытталган мамиле эсептелет, аны ишке ашыруу азыркыга чейин теорияда дагы, практикада дагы татаал проблема бойдон калууда. Маанилүү деңгээлде, кээ бир окумуштуулар белгилегендей, бул мамиленин технологиялык аспектери адистер тарабынан жетиштүү деңгээлде иштелип чыккан эмес жана ар кандай пикирлердин болушу менен шартталат. В.И. Загвязинскийдин пикири боюнча: “инсанга багытталган мамиленин укмуштуудай экендигине күмөн санайт, студенттердин физика, химия, математика, жадагалса психология, педагогиканын фундаменталдык түшүнүктөрүн жана категорияларын абсолютташтырып, студенттердин өздөрү түшүнүүсү зарыл [63]. Андан сырткары, заманбап педагогикалык жана психологиялык сөздүк жана справочниктерде «инсанга багытталган

мамиле» түшүнүгүнүн аныктамасы жок экен [86; 85]. Педагогикалык сөздүктөрдө «инсандык мамиле» түшүнүгүнүн аныктамасы гана берилген, ал тарбиянын өңүтүнөн караганда субъект-субъекттик процесстен алып түшүндүрүлгөн [125], [86]. Ушуга байланыштуу, инсанга багытталган мамилени студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүү процессинин негизи катары карап жатып, аны заманбап окумуштуулардын пикиринде В.А Ситаров билим берүү процессинде таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу аркылуу карап чыгуу зарыл [149-150]. Окумуштуу-педагог Д.А Белухин «инсанга багытталган мамиле» түшүнүгүнө таянып, «Педагогикалык окуу» колдонмосунда «мамиле – бул теориялык жактан негизделген тигил же бул принцип, идеялардын ишке ашыруунун практикалык жолу» катары каралат деп белгилейт [28].

Бүгүнкү күндө Д.А. Белухин [28], О.А. Абдулина [1], А.А. Плигин [1] туура белгилегендей, инсанга багытталган заманбап билим берүүнүн мыйзамы, маңызы, максаты, баалуулуктары боюнча, технологиялык (уюштуруу процесси, натыйжага жетишүү кепилдигине жараша), ички субъекттүү (процессти башкаруу ыкмалары, окутуунун сапаты боюнча), тең укуктуу-кооперативдик жана көп дистанциялык (ишмердүүлүктүн бардык субъекттеринин өз-ара байланышы жана алысташы боюнча), системалык (өзүнчө элементтердин ички байланышы боюнча), ар тараптуу (уюштуруучулук-педагогикалык формалары, ыкмалары жана моделдери боюнча), экологиялык (субъекттерге, айлана-чөйрөгө мамилеси боюнча), фундаменталдык (илимий салттарды сактоо жана маданияттын базалык элементтерин тазалоо боюнча), ийкемдүү (жаңылоо ыкчам өзгөртүү боюнча) билим берүүгө айланууда. Билим берүүдөгү инсандык мамилени төмөндөгүчө көрсөттүк: 1) билим берүү процессинин субъектилеринин баарлашуусунун этикалык-гуманисттик принциби; 2) педагогикалык процесстеги инсандык жаңылануулардын инсандык механизмдерин ачып берген, өзүн-өзү ачууга жетишүүгө багытталган түшүндүрмө принциби; 3) негизги максат болгон инсандын тегерегиндеги педагогикалык

ишмердүүлүктүн багыттарынын синтези принциби; 4) билим берүү процессиндеги инсандын эркиндик принциби, анын приоритеттерди тандоо маанисинде, билим берүү «маршруттарынын» маанисинде, үйрөнүүчү мазмунду өздүк, инсандык кабыл алуунун калыптануусунун маанисинде; 5) билим берүүдөгү индивидуалдуулук артыкчылыгы; 6) инсандын өздүк инсандык сапаттарынын пайда болуусуна, өнүгүүсүнө багытталган белгилүү педагогикалык процесстин түзүлүшү. Мындай мамиледе таанып-билүү ишмердүүлүгү, салттык көркөмдүүлүгүн жана тышкы регламенттүүлүгүн жоготуп, жаштардын табигый ишмердүүлүгүнө жакындайт. Бул позиция билим берүүнүн инсанга багытталган концепциясын бүтүн педагогикалык системанын парадигмасы катары карайт, анын ишке ашуусу студенттердин инсандык функциясын өнүктүрүүнүн зарыл шарттарын түзөт, анын ичинде максат жана ыкмаларды тандоо, «Мен» концепциясын таануу, ага маанилүү иште жоопкерчиликти жана автономиялуулукту көрсөтүү. Мындай билим берүү өз алдына белгиленген инсандык сапаттарды калыптандыруу максатын көздөбөйт, ал интеллектуалдык дарамети жана жөндөмдөрүнө дал келген студенттердин мүмкүнчүлүктөрүн толук ишке ашыруу шарттарын коёт. Билим берүүнүн инсанга багытталган теориясынын негизги милдети катары ийгиликтүү керектелип, иштеген чөйрөнү моделдөө аныкталат. Ошентип, инсанга багытталган концепциянын максаты болуп инсандын төмөнкү функцияларынын толук кандуу өнүгүшү үчүн шарт түзүү: тандалуучулук (тандоого жөндөмү), рефлексия (өзүнүн ишмердүүлүгүн баалоо билүүсү), болумуштук (жашоо маңзын издөө жана чыгармачыл башатты кошуу), калыптандыруучу функция («Мен» образын калыптандыруу), инсандын жоопкерчилиги жана автономиялуулугу. Мында билим берүү процессинин негизги мүнөздөмөсү жана инсандык-мазмундук деңгээлге өтүүнүн көрсөткүчү болуп, окумуштуунун пикири боюнча, диалог принциби эсептелет, ал студенттердин инсандык тажрыйбасынын баюуусуна көмөктөшөт. Буга байланыштуу В.А. Петровскийдин көз карашын боюнча билим берүү процессиндеги инсанга багытталган мамиленин маңызы төрт

түзүүчүнүн табияттын, адам маданиятынын, башка маанилүү дүйнөнүн, адамдын аң-сезиминин биримдигиндеги активдүүлүктүн субъекти катары адамдын жаралуусунда турат. Окумуштуу далилдегендей, инсандын умтулуулары чексиз кайра өндүрүү жана баалуулук сапаттарына ээ болуу үчүн инсанга багытталган чөйрөнү уюштуруу зарыл [126, 244-б.]. Буга кошумчалап, В.А. Петровский долбоорлогон инсанга багытталган мамиленин мүнөздөмөлөрү төмөнкүдөй.

Алар: студенттердин уникалдуу тажрыйбасын калыбына келтирүү; биргелешкен тажрыйбанын баалуулугун таануу «окуялар (бир адамдын башка бир адамга таасири биргелешкен тажрыйбасынына ээ болууда, пикирге жетишүүдө, чагылдырылган эффектте көрүнөт); «тажрыйбанын универсалдуудугу» [126, 243-б.]. Э.Мамбетакунов инсанга багытталган билим берүүнү окуучунун жеке тажрыйбасына багытталган субъекттин билим берүүсү катары белгилейт. Инсанга багытталган билим берүү студент жана педагогдун ортосундагы өз-ара аракеттенүүсүн уюштурууга негизделген, бул учурда билим берүү процессинин субъекттеринде өзүн-өзү окутуу, өзүн-өзү аныктоо, жөндөмдүүлүктөрүнүн ачуу өзүн-өзү көрсөтүүгө өнүктүрүү үчүн оптималдуу шарттар түзүлөт» [107]. Мындай идеяларды И.Б. Котов [193], Е.Н. Шияновдун [193] эмгектеринде жолуктурууга болот. Ошентип, инсанга багытталган мамиледе көңүлдү билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын субъекттик тажрыйбасына буруп, үйрөнүлүүчү тажрыйбага таянууга, окутуучу менен студенттердин ортосундагы билим жана тажрыйба алмашуунун баалуулугун таанууга буруу биринчи планга чыгат. Бирок мында белгилей турган нерсе, студенттердин субъекттик тажрыйбасын эске алып, билим берүү катышуучуларынын ордун жана ролун ачуучу жана аныктоочу процессуалдык аспектилеринин билим берүү процессинде андан кем эмес ойнойт. Билим берүүнүн инсанга багытталган концепцияга теориялык мамиленин борборунда Е.В. Бондаревскаянын концепциясында студентти маданияттын субъекти катары өнүктүрүү жана тарбиялоону коюуга болот, анткени ал «алып жүрүүчү, сактоочу,

колдонуучу, жаратуучу» [36, 72-б.]. Бул учурда инсанга багытталган мамиленин максаты автор тарабынан «адамдын калыптанышы анын кайталангыс индивидуалдуулугу, чыгармачыл башатына» көмөктөшүүчү катары ачылат. Ушул жерде педагогикалык чындык Е.В. Бондаревскаянын концепциясында маданият жаратуучу чөйрө катары берилет, анда негизги баалуулук – окуучунун инсаны, ал окуунун субъектиси катары гана бааланбастан, ошондой эле жашоонун субъектиси катары да каралат [36, 72-80- б]. Бул студенттердин интеллектуалдык (кесиптик) гана өнүгүүсү жөнүндө эмес, ошондой эле жетиштүү деңгээлде инсандык-маанилүү өнүгүүсү жөнүндө сөз болууга мүмкүндүк түзөт. Эгер И.С. Якиманскаянын теориялык изилдөөлөрүнө кайрылсак, анда, инсанга багытталган мамиле (анын аныктамасы боюнча бул субъекттик-инсандык мамиле), ар бир студентке өзгөчө, окшобогон, кайталангыс инсан катары мамиле жасоо эсептелет [200]. Бул мамилени ишке ашырууда, автордун ою боюнча, иш, биринчиден, системалуу болуш керек, окутуунун бардык баскычтарын камтыш керек. Экинчиден, ар бир студенттин жекече тандоочулук көрүнүшү, анын туруктуулугу үчүн шарттардын түзүлүшү эске алынган өзгөчө билим берүү чөйрөсү зарыл. Үчүнчүдөн, атайын даярдалган окутуучу керек, ал инсанга багытталган билим берүү жана окутуунун максаттары жана баалуулуктарын түшүнөт [199, 22-36 б]. Бул мамиледе, жогоруда сүрөттөлгөндөй эле, ишмердүүлүктүн субъекттүү тажрыйбасы сыяктуу инсандын өнүгүү факторуна өзгөчө маани берилет, ал инсанга гана таандык болгон мүнөздөмөлөрдү студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн динамикасынын жана жөндөмдөрүн эске алуу менен анын өзгөчөлүктөрүн билүүгө негизделген жана жеке мүнөзгө ээ болгон билим берүү программаларынын жекелештирүү шарттарында натыйжалуу калыптанат. Ошентип, жалпылаштырылган түрдө И.С. Якиманскаянын ою боюнча инсанга багытталган билим берүү [200, 232-б] – бул студент-субъекттин өзгөчөлүктөрүн айкындоочу окутуу, ал жаш адамдын өзгөчөлүгүн, субъекттик тажрыйбасынын өзгөчөлүгүн тааныйт,

мында психологиялык-педагогикалык, таасир этет. Ушул контекстте инсанга багытталган мамилени окутууда жекече мамилени камсыздаган теориялык дифференциациясын эске алуу илимий билимди өздөштүрүүнү уюштуруу менен байланышкан. Дидактикалык мамиленин негизинде курс боюнча дисциплиналык дифференциация жатат, ал ар түрдүү дисциплиналык мазмундагы материал менен иштөөдөгү студенттердин каалаган артыкчылыктарын айкындоого, тереңдетип окутууга кызыгууга, дисциплиналык жана кесиптик ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрү менен иштөөгө жаштардын көңүлүн бурууга багытталган. Дисциплиналык дифференциацияны долбоорлоо окуу материалынын татаалдыгын, көлөмүн (жогорку/төмөнкү татаалдыктагы тапшырмалар) эске алуу менен түзүлөт. Натыйжада, студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү окутуунун уюштуруунун каражаты катары эсептелет, аны инсанга багытталган мамиленин алкагындагы негизги компонент катары кароого болот. Мында, Н.А. Бердяев [30], А.В. Хуторской [178] белгилегендей, инсанга багытталган мамиледе философиялык-педагогикалык билим берүүнүн максаттары жана технологиялары өзүнүн негизине табияттык, өнүктүрүүчү, көйгөйлүү, эвристикалык ж.б. башаттарды камтыйт. Окумуштуу-педагог Л.Г. Абрамованын пикиринде дисциплина аралык байланышта студентке болгон жекече мамиле активдүүлүктү жөнгө салат, алар студентке мүмкүн болгон чечимдердин бирөөнү гана тандоодо өзү аң-сезимдүү койгон максаттарга жетишүүгө умтулууга көмөктөшөт [2]. Буга байланыштуу, инсанга багытталган мамилени студенттердин окуу жана кесиптик ишмердүүлүктөрдө өзүн-өзү уюштурууга болгон жөндөмдөрүнүн калыптануусунун педагогикалык шарттары, өзүн-өзү өзгөртүүгө, өнүктүрүүгө болгон жөндөмдөрү катары кароого мүмкүн. Бул учурда окутуучунун ролу зарыл болгон сапаттарды калыптандыруучу шарттарды түзүү болуп эсептелет. Л.О. Абрекова билим берүү процессинин борборуна студент инсанды коюп, анын объекттүү позициясын субъекттүү позицияга айландырган технологиялык стратегиясын колдонуусу инсанга багытталган

мамилесинин маңызын ачып берет [3, 178-б.]. Бул мамилени «өнүгүү» ишмердүүлүгүн ишке ашыруучу өз-ара аракеттенишкен бир нече субъекттеринин болушу менен байланыштырат. А.В. Хуторской инсанга багытталган мамилени төмөнкү жоболор менен аныктайт: 1) ар бир студентке окуу дисциплиналарын өздөштүрүүнүн жеке билим берүү траекториясын түзүү мүмкүндүгү пайда болот; 2) ар бир студентке фундаменталдык түшүнүктөр жана категорияларды чечмелөөгө, жеке көз караштарын түзүүгө, окуу темпин, билим берүү милдеттерин чечүүнүн форма, методдорун көзөмөлдөө, рефлексия жана өзүн-өзү баалоо ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын жекече тандоого укук берүү керек [181, 269-б.]. Ушундай талкуу жаратуучу проблеманын тегерегинде А.В. Хуторский тарабынан жөнгө салынган инсанга багытталган мамиленин: ар бир студенттин баалуулугун, уникалдуулугун таануу; ар бир студент жана окутуучу тарабынан ар башка адамдын баалуулугун уникалдуулугун таануу; ар бир студент, башка адамдын уникалдуулугун таанып, гумандуу мамиле кылуусу керек; жеке же коллективдүү түрдө түзүлүүчү билим берүү продукциясы студенттерди жокко чыгарбайт, ал маданий-тарыхый жетишкендиктер менен салыштырат; студенттердин алган билиминин натыйжаларын рефлексивдүү баалоосу, окутуучу тарабынан да ошондой бааланат, билим берүүнүн максаттарына студенттердин жекече чечилген максаттарынын дал келүүсү ж.б.жоболору сөзсүз кызыгууну жаратат. [182, 277-б.]. А.В.Хуторскийдин «окуучунун жеке билим берүү траекториясы» аныктамасы да оң баага ээ, ал инсанга багытталган мамиленин негиздөөчү болуп эсептелет. Ошентип, ал студенттердин жекече билим берүү траекториясы – бул ар бир жаштын инсандык дараметин ишке ашыруунун жекече жолу деп ойлойт [182, 278-б.]. Ошентип, келтирилген аныктамаларды талдоо төмөнкү ынанууга алып келет: инсанга багытталган окутуу кызыгуулардын жана өнүгүп жаткан инсандын артыкчылыгын билдирет, анын өзгөчөлүгүн жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу, студентке тандоо укугун берүү, анын ичинде өздүк таанып-билүү ишмердүүлүгүн

конструкциялоодо, окутуучу менен студенттердин кызматташтыгы жана диалогу. Ал эми Е.А. Маралова окутуучунун инсанга багытталган мамилесин ишке ашыруу көйгөйүн изилдеп, анын психологиялык-педагогикалык мааниси: бул студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүндөгү инсандык позициясынын калыптануусу, өзүн-өзү таануу, чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрдү ишке ашыруучу шарттарды түзүүдө деп билдирет. Анда студент инсан автор тарабынан, эң оболу, өзүнүн баалуулук системасы, мамилелер системасы бар, жеке тажрыйбага ээ субъект катары таанылат; конкреттүү ишмердүүлүктүн өзү маанисин аныктаган субъект; маселе койгон, жана аны чечүү үчүн каражат, ыкма жана методдорду тандаган субъект катары түшүндүрөт [107, 16-б.]. Психологиялык-педагогикалык адабияттын изилдөөсү көрсөткөндөй, педагогикалык илимде ошондой эле окутууга башка мамилелер бар, анда инсанга багытталган мамиледе студент инсандын ишмердүүлүгүнө маани берилет. Бул «ар түрдүү деңгээлине мамиле» (студентке жеткиликтүү болгон программалык материалдын татаалдыгынын ар түрдүү деңгээлине багыттуулугу (мотивациянын, ойлонуунун тибинин, темпераменттин мүнөзүн эске алуу, эрктик жана эмоционалдык процесстер, студенттердин өзүн-өзү таануусун турмуштук даражасы, топтолгон тажрыйбасы, ишмердүүлүк темпинин жана башка өзгөчөлүктөрүн); «жекече мамиле» (педагогиканын принциби, ага жараша окуу-тарбия процессинде окутуучулар топтор менен кээ бир студенттер жекече модель боюнча өз-ара аракеттенишет). Мындан, биз, жогоруда берилген түшүнүктөр жана «инсанга багытталган мамиле» түшүнүгүнүн ортосунда белгилүү бир айырмачылыктар бар экенин көрө алабыз. Дифференциялоо – бул ЖОЖдогу педагогикалык салттуу системаны сактоодо жекелештирүү деңгээлин жана коллективдик иш алып жүрөт, бул жекелештирүүгө жол. Инсанга багытталган мамиле жекелештирүүнү улантып, тереңдетет, натыйжа катары, билим берүү парадигмасын инсанга багыттап өзгөртөт (же өзгөрүлгөн парадигмадан келип чыгат). Мында парадигма (билим берүүнүн негизги концепциясы) жекече жана

дифференцияланган мамилелери бир учурда эле когнитивдик, маалыматтык жана авторитардык боло алат. Өзүнүн маңызы боюнча инсанга багытталган мамиле студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүү контекстинде төмөнкү негизги параметрлерде көрүнөт: 1) окутуунун багыттуулугу боюнча – окуучу инсандын өнүгүүсүнүн бардык көрүнүштөрүндө; 2) билим берүү процессинин дидактикалык максаттары боюнча – студенттер жана окутуучулар тарабынан биргелешкен формулировка; 3) окутуу процессинин негизги ишмердүүлүгү боюнча – таанып-билүү ишмердүүлүгү; 4) окутуучунун ролу боюнча – билим берүү чөйрөсүн уюштуруу, анда студент өз алдынча билим алат, өздүк дараметине таянып, тиешелүү окутуунун технологияларын колдонот; 5) студенттердин ишмердүүлүгү боюнча – студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү; 6) окутуу процессин түзүү өзгөчөлүгү боюнча – окутуунун уюштуруунун принциптери: «тышкылар ичкилер аркылуу» С.Л.Рубинштейн мында ички билим берүү багытталган, ал эми окутууну жекелештирүүнү эске алуу менен билимди өздөштүрүү компоненттерин ишке ашырууда ишке ашырылат [145]; 7) педагогикалык усулдар, каражат жана форма боюнча – өздөштүрүүнүн жекече темпине эсептелген дидактикалык материалдар студенттердин таанып-билүү өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен өздөштүрүүнүн жекече темпине эсептелген, студенттер менен окутуучулар ортосундагы кооперация шартында ишке ашырылат; 8) окуу усулдары боюнча – артыкчылык өз алдынча аткарылган ишке, өз алдынча издөөгө берилет; 9) окутуунун усулдары боюнча -проблемалуу, издөөчүлүк жана изилдөөчүлүк методдорун колдонуу менен; 10) өз алдынча ишти аткаруу боюнча – студенттер тарабынан тапшырманын көлөмүн, татаалдыгын жана формасын тандоого мүмкүн; 11) баалоо боюнча – мазмундук критерийлердин негизинде билимдерди өздөштүрүүнүн жүрүшү жана натыйжасы боюнча кайтарым байланыш (мисалы, ренатыйжалуу тапшырмалар менен катар татаалдыгы жогору деңгээлдеги тапшырмалар, алар таанып-билүү процесстерин активдештирүүнү талап кылат, чыгармачыл маселелер, практикага

багытталган тапшырмалар, окуу проблемалары ж.б.); 12) билим берүү процессинин негизги формасы боюнча – ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүндө: долбоордук, рефлексивдик, изилдөөчүлүк, дидактикалык түрлөрдү камсыздоо; 13) кайтарым байланыш боюнча – этап этап менен (туруктуу), студенттер тарабынан керектелген; 14) окутуучунун тактикасы боюнча – кызматташтык жана диалогдун негизинде; 15) «окутуучу — студент» – субъект-субъекттик мамиле боюнча. Инсанга багытталган мамиле көбүнесе студенттердин таанып-билүү кызыгууларын канааттандырууга багытталган. Бул мамилени колдонууда окутуучу жаштарда кесиптик типтүү касиеттерди гана калыптандырбастан, ар биринде уникалдуу инсандык сапаттарды өнүктүрүүсү зарыл. Бул болсо, окутуучу менен студенттердин ортосундагы субъект-субъекттик мамилени өзгөртүүгө көмөктөшүүчү билим берүү процессиндеги субъекттик милдеттерди кайра бөлүштүрүүнү болжолдогон инсанга багытталган мамилени колдонуу. Ошентип, жогоруда айтылган изилдөөнүн жоболору, максаттары жана милдеттеринен келип чыгып, биз педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү процессинин негизи катары инсанга багытталган мамилеге төмөнкүдөй жумушчу аныктама бердик: инсанга багытталган мамиле – бул окутуучунун субъекттер арасында окуу аракеттенүүсү түзүлгөн билим берүү процессин уюштурууга көмөктөшүүчү окутуучунун багыттуулугу ж.б.у.с. Мында студенттердин өзүнүн ишмердүүлүк максаттарын ишке ашыруу жана билимдерди издөөгө болгон өз алдынча чыгармачыл мамилеси аркылуу чагылдырылган таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун активдештирет. Ушуга байланыштуу, инсанга багытталган мамиленин ийгиликтүү болушу үчүн окутуучунун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн максаттык, мазмундук, операциялдык-аткаруучулук жана баалоочулук-талдоочулук компоненттерге канчалык деңгээлде ээ экендигинен көз каранды. Мында каралып жаткан көрүнүштүн төмөнкү өңүттөрүнө көңүл бөлүп, ажыратууга болот. Инсанга багытталган мамиле – бул билим берүү процессин уюштуруунун ыкмасы, анда: 1)

окутуучу студент менен аракеттенүүсүндө анын индивидуалдуулугун өнүктүрүү максатында инсандык моделге багыт алат; 2) студент өзүнүн ишмердүүлүгүнүн максатын өз алдынча коюп, ишке ашырып жана активдештирүүгө жөндөмдүү негизги фигура катары таанылат; 3) студенттердин салттуу ишмердүүлүгү билимди өздөштүрүү боюнча анын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн шартында ар түрдүү ыкмалар менен билим алуу ишмердүүлүгүнө багытталат; 4) баалуулук катары студент топтогон билим, билгичтик, көндүмдөр гана эсептелбестен, анын инсандык өнүгүүсүндөгү позитивдүү өзгөрүүлөрдүн динамикасы да эсептелет; 5) окутуучу инсандын жеке психологиялык сапаттары артыкчылыктуу мааниге ээ, анткени окутуунун мазмунун түзбөстөн, окутуучу тарабынан айтуу эмес, эң оболу, ал өзү, анын демилгелүүлүгү, анын студенттерин өз алдынча издөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө шыктандыруу керек. Инсанга багытталган мамиленин мазмунун, аны ишке ашыруу жолдорун талдап чыгып, биз төмөнкү бүтүмгө келдик, инсанга багытталган окутуунун негизги жоболорун жана идеяларын ишке ашыруу белгилүү бир системага ээ болгон билим берүү процессин моделдөө учурунда гана мүмкүн: 1) дүйнөнү жана өзүн өзгөртүүнүн жана таанып-билүүнүн натыйжалуулугун камсыздаган студенттердин таанып-билүү чөйрөсүн өнүктүрүү боюнча каражаттар; 2) таанып-билүү ишмердигине туруктуу ички мотивацияны калыптандыруунун каражаттары; 3) студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн субъекти катары позициясын калыптандырууга багытталган каражаттар; 4) студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү процессин окутуучу тарабынан башкаруу боюнча каражаттар; 5) калыптанган ишмердүүлүктүн стилине толук өзгөртүү жана түзөтүү киргизүү боюнча каражаттар. Мында ЖОЖдо ишке ашырылган инсанга багытталган мамиле төмөнкү категорияларга таандык: индивидуалдуулук, инсандык дарамет, өзүн-өзү көрсөтүү, өзүн-өзү таануу, субъект, субъектүүлүк, «Мен-концепциясы», тандоо, билим берүү чөйрөсү, профессионалдык компетенциялар окуу позициясы, чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү,

педагогикалык колдоо, педагогикалык өз-ара аракеттенүүсү. Мындан, инсанга багытталган мамиленин мазмунундагы аксиологиялык, когнитивдик, ишмердүүлүк-чыгармачыл жана инсандык компоненттерди бөлүп кароого болот.

Аксиологиялык компонент студенттерди баалуулуктар дүйнөсүнө киргизүү максатын жана баалуулук багыттарды тандоодо жардам көрсөтүү системасын көздөйт. Инсанга багытталган мамиленин мазмунунун когнитивдик компоненти студенттердин рухий өнүгүүсүнүн негизи катары адам, маданият, тарых, табият жөнүндө илимий билимдеринин сапатын жогорулатат, ошондой эле жаштардын турмуштук максаттарын аныктоо үчүн аларды таанып-билүү ишмердүүлүк стратегиясы менен куралдандырат. Ишмердүүлүк-чыгармачыл компонент студенттерде ишмердүүлүктүн ар түрдүү ыкмаларын өнүктүрүүгө, чыгармачылыкты, чыгармачыл билим, билгичтик жана көндүмдөрдү, таанып-билүү активдүүлүгүн калыптандырууга багытталган. Инсандык компонент өзүн-өзү таануу, рефлексияга жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү, өзүн-өзү жөнгө салуу, усул жана ыкмаларына ээ болуу, өзүн-өзү өркүндөтүү, өзүн-өзү камсыздоону камтыйт. Келтирилген ар бир компоненттин маанилүүлүгүнө карабастан, белгилөөчү нерсе, инсанга багытталган мамиледе система жаратуучу катары инсандык компонент эсептелет. Мында анын билим берүүгө болгон салттуу мамилелердин айырмасы жатат, ага ылайыктуу артыкчылыктуу болуп когнитивдүү компонент эсептелет. Биздин изилдөөдө, инсанга багытталган мамиленин негизиндеги студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү процесси изилдөөнүн предмети болуп эсептелет, система жаратуучу компоненттер болуп когнитивдик жана инсандык компоненттер эсептелет. Инсанга багытталган мамиленин түзүмүндө өзгөчө орунду анын функциялары ээлейт, негизгилери катары (өнүктүрүүчү, билим берүүчү, тарбиялык), атайын функциялар каралат [151, 324-б.]:

- инсандык өзүн-өзү ишке ашыруучу, студенттердин рефлексиялык жөндөмдүүлүктөрүн билим берүү процессинде калыптандырууга жана ишке ашырууга негизделген функция;

- адамдын экологиясын сактоодо жана калыбына келтирүү маңызындагы гуманитардык жана гуманисттик багыттагы функциялар, анын дене бой жана рухий денсоолугу жана адеп-ахлагы;

- маданий жаратуучу функциясы, билим берүү каражаттары аркылуу маданиятты сактоо, берүү, кайра жаратуу жана өнүктүрүү камсыздалат;

- тандоо функциясы, адамдын тандоого болгон жөндөмдүүлүгүн камсыздайт;

- рефлексия функциясы, ага ылайыктуу инсан өзүнүн турмушуна баа берүүнү билүүсү керек;

- тиричилик функциясы, жашоо маңызын издөө жана чыгармачылык;

- калыптандыруучу функция, өздүк «Мен» жана жалпы эле «Мен» концепциясынын калыптануусуна багытталган;

- инсандын автономдуулугу функциясы, ага ылайыктуу, анын өнүгүүсү менен ал башка факторлордон бошойт ж.б. Студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө болгон инсанга багытталган мамилени ишке ашыруунун натыйжалуу жолун издөө дидактиканын алкагындагы бул мамиленин уюштуруудагы этаптарды иштеп чыгуу зарылдыгын аныктады. Билим берүү процесси – бул окутуунун жана окуунун дидактикалык өз-ара аракеттенүүсү, анын механизми болуп окутуунун жана окуунун субъектилеринин баарлашуусу эсептелет. Натыйжалуу дидактикалык өз-ара аракеттенүү шартында гана кызматташтык жана диалогдун негизинде бири-бирин түшүнүү, бул процесстин катышуучуларынын өзүн-өзү аңдоосу мүмкүн. Бул учурда жүрүп жаткан чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсү дидактикалык өз-ара аракеттенүү актынын натыйжасы болот, аны менен бирге окуу менен окутуунун мындан аркы кыймылынын негизи болот. Бир актынын башталышы мурункунун натыйжасы болот, анын аягы кийинкинин пайда болуусуна себеб болот. Бул

натыйжа окуунун микронатыйжасы болуп, студенттердин билим алуудагы мүмкүнчүлүктөрүндөгү сандык өзгөрүүлөрдү көрсөтөт. Билим берүү процессинде окуу материалын өздөштүрүү жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасын топтоодо да сандык өзгөрүүлөрдүн шартында албетте студенттердин изденүүчүлүк ишмердүүлүгүндө чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүндө сапаттык өзгөрүү болушу мүмкүн. Практикалык тажрыйба көрсөткөндөй, билим берүү процессинин белгилүү бир акттарынын натыйжасында студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүндө кандайдыр бир иреттүү микронатыйжалардын жыйынтыгы чыгат, б.а. билимдин сандык топтомунан сапаттык өзгөрүүгө өтүүсү – жаңы кырдаалдарда жаңы татаалдык деңгээлдеги окуу маселелерин чыгарууга даяр болгон абал, өзүнүн негизинде циклдик окутуунун болжолдойт, анын негизи катары инсанга багытталган мамиле берилиши керек. Уюштуруучулук окуу цикли тигил же бул курсту үйрөнүүдө биргелешип окуу милдеттерин аныктоодон башталат жана жетишкендиктердин деңгээлин көзөмөлдөө менен аяктайт. Циклдер ортосунда белгилүү байланыш интервалдары бар: бир интервалдан экинчисине өтүүдө студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү ишке ашырылат, ал окутуунун өзгөчө секиргине көмөктөшөт. Мында студенттердин окуунун субъекти катары да, инсан катары да жаңы абалы пайда болот. Өзүнчө циклдердин натыйжасы – бул таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн макронатыйжасы (б.а. сапаттык өзгөрүүлөр, алар студентте инсандык жекелик катары жүрдү). Билим берүү процессинин циклдеринин негизги параметрлери болуп максат, каражат жана натыйжа эсептелет. Инсанга багытталган мамиленин негизги жоболорун жана окутуу процессинин жогоруда айтылган циклдүүлүгүн эске алып жана ошондой эле В.В. Давыдовдун окуу ишмердүүлүгүнүн теориясына таянып, дидактикалык циклдин шартында инсанга багытталган мамилени уюштуруунун төмөнкү этаптарга бөлүп көрсөтүүгө болот [54].

Биргелешкен максат коюу этабы жана студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өздүк максатын аныктоо студенттердин кызыгуусун арттырат, баштапкы мотивациясын ойготот, окуу дисциплинасына көңүлүн бурат, иштин жаркын перспективасын түзөт. Окутуучу менен студенттердин бул этаптагы алгачкы иши сабактын дидактикалык максатын коюу болуп эсептелет. Ал интеллектуалдык конфликттин натыйжасы катары жаңыны өздөштүрүү муктаждыгынан келип чыгат. Я.А. Пономарёв окутуунун жүрүшүндө окутуучунун максатты так белгилөөсү, теманын түйүндүү суроолорун коюусу, проблемалуу кырдаалдарды, чыгармачыл мүнөздөгү тапшырмаларды түзүүсү студенттерде таанып-билүү аракеттеринин ар түрдүү усул-ыкмаларды жардамы менен ишке ашырылышына мүмкүндүк берет деп белгилейт [134]. Бул этапта эң маанилүүсү таанып-билүү ишмердүүлүгүн туура уюштуруу зарыл, алгач студенттерде кызыгууну жана мотивацияны жаратып катышуучу иш менен алектенүүсү керек. Субъекттик тажрыйбаны актуалдаштыруу жана байытуу этабы - бул инсанга багытталган мамиленин маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири; дал ошол белгилүү даражада сабакта инсанга багытталган түзүүчүнү, болгон маанилерди илимий маани менен айкалышуусун камсыздайт. Бул этапта негизги багыт, болочок окуу ишмердигинде студент мурда өздөштүргөн билим запасына таянып, жаштардын субъекттик тажрыйбасына өзгөчө билим берүүчүлүк баалуулукту ыйгаруу. Муну ишке ашырууну окутуучу тиешелүү ыкма жана усулдардын жардамы менен жүргүзөт – талкуулап жаткан маселе боюнча окумуштуулардын ар кайсы көз караштарын салыштыруу; диалог жүргүзүү; турмуштук жана илимий көз караштардын кагылышуусу; сүрөттөлүүчү көрүнүштөрдүн күтүлбөстүк эффекти ж.б. Бул этапта өзгөчө жардамды рефлексия процессинин маанисин издөө, баалуулуктарды салыштыруу, ойлонуу тажрыйбасынын топтомун камсыздаган мүмкүнчүлүктөрдүн жыйындысы катары окутуучу тарабынан түзүлгөн инсанга багытталган кырдаал бериши мүмкүн.

Бул этапта студенттердин, окуу ишмердүүлүгүндө өзүн туура алып жүрүүгө үйрөтүү, эң оболу, өзүлөрүн (кызыгууларын, жөндөмдүүлүктөрүн) чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн актуалдуу баалуулук катары сактап калуу маанилүү. Окутуучунун окуу жана субъекттик өз-ара аракеттенүүнүн мазмундук жана процессуалдык аспектилерин эске алуу менен инсанды өнүктүрүүчү кырдаалды түзө билүүсү абдан маанилүү б.с. Жаңы билимдерди презентациялоо этабында студенттердин жаңы материалды кабыл алуусу, үйрөнүүсү жана ойлонуусу жүрөт, анда окуу мазмуну болуп жаңы нерсенин маанилүү белгилери эсептелет. Мында эң негизгиси окуу материалын (теориялык изилдөөнүн логикалык ыкмалар жана методикалык эрежелер системасы) берүүнүн эвристикалык ыкмаларын камсыздоо. Бул үчүн дискуссияны, окуу диалогун, коллективдик талдоо байкоосун, «мээ чаабулун», белгисиз карама-каршы маалыматтарды, конкреттүү изилдөө иштерин (проекттерди), топтордо иштөөнү колдонсо болот ж.б. Алынган натыйжа (жаңы билим) издөө ишмердүүлүгүнүн процессинде мүмкүн болсо илимий концепциялар(керектүү учурда түзөтүү менен) салыштырылса. Баштапкы билимди бекемдөө жана колдонуу этабы практикада маалыматты суммалоо жана систематизациялоо, аны ойлонуштуруу, ошондой эле түзөтүү болуп эсептелет. Бул этапта максималдуу түрдө студенттердин муктаждыктарына дал келген индивидуалдык тапшырмаларды колдонуу, алардын азыркы учурдагы компетенттүүлүктөрүнө тиешелүү жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн формаларын тандоого мүмкүндүк берет. Өз алдынча ишти колдонууда окуу тобунда кийинки текшерүү менен үч дидактикалык маселе чечилет: 1) жаңыны өздөштүрүүдө кыйынчылыктарды аныктоо; 2) жаңыны өздөштүрүүнүн деңгээлин аныктоо; 3) өзүн-өзү көзөмөлдөө. Рефлексия жана кайтарым байланыш этабы студенттер тарабынан таанып-билүү ишмердүүлүгүн анын натыйжаларын өзүлөрү талдашат, ошондой эле өзүлөрүнүн ишин көзөмөлдөйт (керек болгон учурда, таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн белгиленген натыйжаларынан четтөө байкалган). Ошол

себептен таанып-билүү ишмердүүлүгү аң-сезимдүү жана натыйжалуу ишке ашырылат, эгер ал коюлган максатка баш ийбестен гана, ошондой эле өзүн-өзү талдайт. Анын үстүнө илимий таанып-билүү болгон башка ишмердүүлүктү талдоо керек, ал башка мазмунда жана башка деңгээлде кайталанат. Бул этап ишке ашырылган таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн позитивдүү жана негативдүү жактарын таануунун камсыздайт, таанылган материалды систематизациялоо жана таанып-билүүнүн кийинки циклин даярдоо. Маанилүүсү, бул этапта ар бир студент үчүн алардын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн туруктуу көрүнүш кырдаалы түзүлөт. Жыйынтык көзөмөлдүн этабы – жыйынтыктоочу, студенттер тарабынан текшерүү тапшырмаларынын чыгармачыл жана керектүү формаларын тандап алууга мүмкүндүк түзөт. Этаптарды сүрөттөөнү, инсанга багытталган мамилени уюштурууну аяктап, студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн натыйжалуулугунун деңгээли көз каранды болгон факторлор төмөнкүлөр:

1. Бул билим берүү тармагынын окуу курсунун мазмунунда логикалык жактан аяктаган блокторду бөлүп алып, студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүнө ылайыктуу түзүү керек.

2. Бардык окуу материалы дидактикалык максатына жараша окуу циклдери боюнча оптималдуу бөлүштүрүлүшү керек. Ички мотивациясы бар ишмердүүлүктү гана уюштурбастан, ошондой эле студенттерди аң-сезимдүү натыйжага аны ишке ашыруу процессинде алып келүү сабактардын блогунда, окуу циклинде гана мүмкүн, ал узактыгы боюнча көбүнчө окуу курсунун өзүнчө темасы менен дал келет.

3. Студенттер өзүлөрүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн этаптарын жана алардын функцияларын так билиши керек. Окутууга карата инсанга багытталган мамилени ишке ашырууда окутуучу илимий билим катары берилген мазмунду кабыл алууга мажбурлабайт, ал инсанга багытталган кырдаалды түзүү менен студенттерди көндүрөт, ынандырат (диалогдун жардамы менен, ж.б.).

4. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн тиешелүү деңгээлде жасалгаланган окуу кабинеттерин, лабораторияларды, студенттердин максималдуу түрдө таанып-билүү ишмердүүлүгүнө жардам бере турган бардык нерселерди (дидактикалык материалдар, MULTIMEDIA каражаттарын, Интернет-ресурстар) колдонсо болот. Изилдөөнүн жүрүшүндө студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү процессинде колдонуунун натыйжалуулугун баалоонун негизги муктаждык-мотивациялык, баалуулук-дүйнө таанымдык; функционалдык-ишмердүүлүк; баалуулук-натыйжалуулук критерийлери аныкталды. Бул критерийлер төмөнкү жагдайдын болушу менен объективдүү шартталган: кандай гана окутуу болбосун (анын ичинде инсанга багытталган) татаал педагогикалык категория болуп эсептелет. Андан сырткары, окутууда дисциплиналар аралык байланышта ишке ашыруунун критерийлери көпдеңгээлдүү, көпфункционалдуу жана студенттердин ишмердүүлүгүн да, окутуучунун ишмердүүлүгү да баалоо менен байланышкан. Муктаждык-мотивациялык критерий изилдөөбүздүн мазмунунда негизгилердин бири катары аныкталган, анткени так ошол инсандын муктаждык-мотивациялык чөйрөсү студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта өнүгүүсүнүн генератору болуп эсептелет, ал таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн түрүн жана мүнөзүн стимулдаштырат. Таанып-билүү ишмердүүлүгү тиешелүү муктаждыктардын зарылдыгына жана мотивациянын даражасына толук көз каранды. Мындан дисциплиналык чөйрөдөн социалдык чөйрөгө окуу мотивдеринин өтүшү студент инсанынын калыптануусунун белгилүү даражасын мүнөздөйт, өзүнүн индивидуалдуулугун көрсөтүүгө болгон аң-сезимдүү умтулуусу. Ал эми өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүн пландап, уюштуруу билгичтиги (билбегендик) көбүнесе ийгиликти аныктайт (же) өзүнүн чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн ишке ашырат.

«Баалуулук-дүйнө таанымдык» критерий студентти окутуунун натыйжасында жеке инсанында болуп жаткан өзгөрүүлөрдү аныктоону жана баалоону камсыздайт.

Щуркова Н.Е. азыркы сабактын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө айтып келип мындайча белгилейт: Эгер турмуш объект катары алынса, «сабак мааниге ээ болот ал ар бирибиз үчүн кызык жана баалуу» [196, с. 366]. Инсанга багытталган окутуу процесси билимди текшерүүгө эмес, дүйнө таанымдык көз караштан илимий жагын алып караганда таанып-билүүнү студенттердин кызыгуусуна дал келүүсү менен байланыштырат. Буга ынанбай коюуга болбойт, мындай болгондо ар бир сабак кичинекей бөлүкчөлөрдөн, жаштарды турмушка кантип туруштук берүүгө жетишүүгө үйрөтөт. Бул критерийди үйрөнүү студенттердин таанып-билүү кыйынчылыктарын басып өтүү жөндөмүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет, өз алдынча ойлоону жана чечим чыгаруу билгичтигин калыптандырат. Дагы бир критерий, инсанга багытталган мамиленин натыйжалуулугун баалоодо өзүнүн өзгөчө мазмуну жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон бул «функционалдык-ишмердүүлүк» критерий, ал окутуучу менен студенттердин ортосундагы байланыштын мүнөзүн, алардын өз-ара аракеттеринин деңгээлин чагылдырат. Бул критерийдин болушу билим берүү процессин байкоо аркылуу өз-ара аракеттенүүнүн уюштуруучулук-методикалык жагын (окутуунун методдору жана формалары, окуудагы өз-ара аракеттенүүдөгү теңукуктук өнөктөштүк баарлашуу, сабакта окутуучу тарабынан жагымдуу психологиялык жагдайды, кызматташтык жана чыгармачылык атмосфераны түзүү). баалоого мүмкүндүк берет

Биринчи глава боюнча корутунду

Дисциплиналар аралык байланыштарды пайдалануу перспективалары студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн аныктоочу фактору катары ЖОЖдун практикасында колдонуу төмөнкү корутундуларды чыгарууга мүмкүндүк берди.

«Чыгармачылык», «таанып-билүү», «активдүүлүк» түшүнүктөрүнүн маңызын талдоонун негизинде, бул изилдөөнүн базалык түшүнүгүнүн «студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү» аныкталды, аны биз, өзү үчүн жаңы натыйжа менен болочок кесиптик ишмердүүлүккө инсандык мамилени иштеп чыгуу максатында ишмердүүлүктүн ыкмаларын жана мурда өздөштүрүлгөн билимди актуалдаштырууга туруктуу оң мамиле жана таанып-билүү мотивациясы катары айлана-чөйрөнү чыгармачыл өздөштүрүүгө багытоо деңгээлинде студенттердин окуу ишмердүүлүгүн мүнөздөөнү түшүнөбүз.

Изилдөө көрсөткөндөй, студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн түзүмүн өз-ара байланышкан төрт компонентти камтыйт: мотивациялык-баалуулук (студенттердин билим алууга чыгармачыл процесс катары аң-сезимдүү оң мамилеси), когнитивдик (менеджмент, информатика жана эмгекти чыгармачыл уюштуруу боюнча студенттердин билимдеринин жыйындысын бириктирет), ишмердүүлүк (педагогикалык билгичтиктер жана көндүмдөрдүн комплексине, студенттер тарабынан азыркы маалыматтык технологияларды окуу процессинде активдүү демилгелүүлүк менен колдонууга негизделген) жана рефлексивдик-баалуулук (студенттер тарабынан билим алуу процессине баалоо мамилесин мүнөздөйт).

Инсанга багытталган мамиленин маңызынан карасак, студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта өнүгүү процессинин негизи катары, төмөнкү түшүнүгү сунушталган: инсанга багытталган мамиле – бул окутуучунун багыттуулугу, ал ага студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу жана активдештирүүгө көмөктөшкөн анын субъекттери ортосундагы, ушундай билим берүү процессин уюштурууга мүмкүндүк берет, анын жүрүшүндө окутуунун өз-ара аракеттенүүнүн натыйжалуу шарттары түзүлүп, ал көбүнесе билимди издөөгө жана өзүнүн ишмердүүлүгүнүн максатын чыгармачыл жана өз алдынча мамиле менен чагылдырылат.

Б.В. Бокуть «дисциплиналар аралык байланыш» түшүнүгүнө баа берүүдө ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүү процессин эске алуу менен студенттердин инсандык-мазмундук, чыгармачыл таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө проблема чечүүнүн жаңы ыкмасын өз алдынча табуу максатында кубулуштардын жана алардын байланыштарынын манызына сүңгүп кирүү аркылуу студенттердин көндүмдөрүн, билгичтиктерин жана ойломдук операцияларын калыптандырууну болжолдойт [35].

Изилдөө көрсөткөндөй, дисциплиналар аралык байланыштар шартында таанып-билүү ишмердүүлүгүн ийгиликтүү уюштуруу төмөнкү жоболорду сактаганда ишке ашат:

- ортосунда байланыштар бар дисциплиналар боюнча сабактарда таанып-билүү ишмердигин уюштуруунун мазмундагы методдору жана формаларынын негизги багыттарын аныктоо үчүн системалуу ишти пландоо;
- өзүнчө курстун сабактарында, тектеш курстарда же ар түрдүү дисциплиналардын бүтүн окуу темаларында методикалык мамилелерди конкреттештирүү, көйгөйдү чечүү этаптары боюнча дисциплиналар аралык таанып-билүү милдеттерин аныктоо менен;
- ар түрдүү курстардын окутуучуларынын өз-ара текшерүү жолу менен кайтарым байланыштын негизинде оңдоолорду киргизүү.

II ГЛАВА. СТУДЕНТТЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛ ТААНЫП-БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮНҮН ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА ӨНҮКТҮРҮҮ ПРОЦЕССИН ПЕДАГОГИКАЛЫК КАМСЫЗДОО

2.1. Окутуу процессинде чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүктү өнүктүрүүнүн фактору катары дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруу

Азыркы убакта окуу процесси ар дайым өркүндөтүүнү талап кылат, анткени илимий-техникалык прогресс өндүрүштүн деңгээлине жетишүүнүн каражаты катары адамдын конкуренция жана компетенттүүлүгү менен байланышкан күндөн-күнгө өсүп бараткан муктаждыктарын канааттандырат. Ошондуктан азыркы учурдагы адистерди даярдоодогу кырдаал ЖОЖдогу окутуунун стратегиясынын жана тактикасынын өзгөрүүсүн талап кылат. Кандай гана болбосун билим берүү мекемесинин, окуу жайынын бүтүрүүчүсүнүн негизги мүнөздөмөлөрү анын компетенттүүлүгү жана мобилдүүлүгү эсептелгендигин эске алып, окуу дисциплиналарын үйрөтүүдө акценттер бүтүн натыйжалуулугу студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнө көз каранды болгон таанып-билүү процессинин өзүнө коюлат. Бирок бул максатка жетүүнүн ийгилиги бир гана эмне өздөштүрүлүп жатканынан (окутуунун мазмунунан алганда) көз каранды эмес, ошондой эле, кантип өздөштүрүлүп жатат: индивидуалдуу же коллективдүү, адамдын инсандык дараметин эске алуу менен же формалдуу, окутуунун натыйжалуу же активдүү методдорунун жардамынын таасири.

Бүгүнкү күнү жогорку окуу жайлардын ишинде белгилүү карама-каршылыктар кездешет, алар заманбап түзүмүнүн алкагында чечилүүсү кыйын. Мындай кыйынчылыктардын мисалы катары төмөнкүлөрдү келтирүүгө болот:

- ар түрдүү жол менен билим берүү мазмунун аныктаган маалыматтын өсүүсү окутуунун чектелген убактысына дал келбейт;
- ЖОЖдорго көбүнчө салттарды жана илимий мурасты сактоочу кампа катары роль берилип калат, бул болсо автоматтуу түрдө ЖОЖдор өзүнүн аныктамасы боюнча илимдин алдыңкы катарында болуп, анын жаңы жетишкендиктерин колдонуу шарты менен карама-каршылык туудурууда;
- өзүнүн чектелгендигинин натыйжасында артка чегинип бара жаткан окутуунун салттуу формаларынын кездешүүсү жана заманбап технологиялардын, анын ичинде маалыматтык технологиялардын кеңири мүмкүнчүлүктөрүнүн пайда болуусу;

- орун алган карама-каршылык мамлекеттик стандарттарга шайкеш келген жалпы талаптарды сактап, ЖОЖдор студенттердин жеке өзгөчөлүктөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен адистердин кеңири даярдыгын жүргүзүүсү керек;

ЖОЖдор өзүнүн тандоосун жасаган жана билим алууга аң-сезимдүү мамиле кылган адамдарга билим берет. Бирок практикада бул андай эмес жана окуу-тарбия процессин уюштурууга дисциплиналар аралык мамиле талап кылынат. Бүгүнкү күндө илимде кесиптик билим берүүдөгү дисциплиналар аралык байланыштар практика көрсөткөндөй жана коомдук турмушта жүрүп жаткан жуурулушуу процесстердин конкреттүү чагылдырылышы болуп эсептелет. Бул байланыштар студенттердин илимий-теориялык жана практикалык даярдыгын жогорулатууда маанилүү роль ойнойт, анын өзгөчөлүгү алардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн жалпыланган мүнөзгө ээ болуусу эсептелет. Дал ушул жалпылуулук конкреттүү кырдаалда окуу болобу, өндүрүштүк ишмердүүлүк болобу, жеке маселелерди кароодо билим жана билгичтиктерди колдонууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, көп кырдуу дисциплиналар аралык байланыштар аркылуу студенттерди окутуунун, өнүктүрүүнүн жана тарбиялоонун маселелерин гана сапаттуу чечпестен, реалдуу чындыктын татаал проблемаларын чечүүчү пайдубалын коюуга болот. Дал ошондуктан дисциплиналар аралык байланыштар студенттерди окутуу жана тарбиялоодогу комплекстүү мамиленин шарты жана натыйжасы боло алат. Мындан окуу процессинин түзүмүндө дисциплиналар аралык байланыштарды колдонуу чоң билим берүүчүлүк, тарбиялык жана өнүктүрүүчү мааниге ээ. Өзгөчө дисциплиналар аралык маселерди чечүү таанып-билүү ишмердүүлүктүү ар бир субъектисин натыйжалуу өнүктүрүүсүнүн өзүнүн максаты кылып койгон инсанга багытталган билим берүү процессинин талаптарын ишке ашыруу шартында окутуунун активдүү каражаты катары ролу чоң. Дисциплиналар аралык байланыштарды колдонуу ЖОЖдун билим берүү процессинде анын бардык

компоненттерине таасир этип, максаттуу түрдө төмөнкү маселелерди чечүүгө мүмкүндүк түзөт:

- окуу сабактарынын (лекциялык, практикалык, семинардык жана лабораториялык сабактар, тандоо курстары ж.б.) жана окутууну уюштуруунун формалар системасынын максат жана милдеттерин комплекстүү коюу;

- жалпы, окшош түшүнүктөрдү, тектеш дисциплиналардын жетектөөчү идеяларын, дүйнө таанымдык проблемаларды үйрөнүүнү камтыган сабактардын мазмунун комплекстүү иштеп чыгуу;

- студенттердин бир катар дисциплиналар үчүн жалпы болгон, окуунун татаал жалпы билгичтик жана ыкмаларына үйрөтүүнү болжолдогон таанып-билүү ишмердүүлүгүн сапаттуу уюштуруу;

- студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн каражаттарын, окуунун усулдарын жана формаларын, өз ара байланыштагы дисциплиналардын типтүү көрсөтмө куралдарын комплекстүү колдонуу;

- ар түрдүү дисциплиналардын окутуучуларынын өз-ара аракеттенүүсүн болжолдогон жана мурда белгиленген окутууну уюштуруунун аспекти камтыган жумушчу программаларын жана окуу сабактарын комплекстүү иштеп чыгуу;

- бир катар дисциплиналар үчүн жалпы болгон маселелерге жараша билим берүү процессинин натыйжалуулугун сапаттуу талдоо.

Окумуштуу А.Н. Сорокиндин эмгектеринде дисциплиналар аралык байланыштар окутуу процессиндеги маселелерде, мазмунда, методдордо, каражаттарда, уюштуруунун формаларында жана окутуунун натыйжаларында чагылдырылып келет [155]. Бүгүн бул көйгөйдү толук кандуу дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруунун ыкмаларын мүнөздөмөсүз, алардын билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялык функциясынын өз-ара байланышысыз элестеүү кыйын. Ошондуктан, дисциплиналар аралык байланыштардын педагогикалык проблемасы көп аспектилүү мамилени, мурда топтолгон идея жана практикалык чечимдердин

синтезин жана жалпылоосун талап кылат. Ошентип, биздин изилдөөбүзгө ылайык, педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн натыйжалуу каражаттарынын бири болуп окуу процессинде дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруу эсептелет. Мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына ылайык болочок адис заманбап дүйнөдөгү экономикалык көп түрдүүлүктү [50], алардын коомдогу болуп жаткан башка процесстер менен байланышын түшүнүүсү керек; жансыз жана жандуу табиятта жүрүп жаткан процесстер жана кубулуштар жөнүндө бүтүн бир элестетүүгө ээ болуу, кесиптик функцияларды аткарууда пайда болгон жана табияттаануучулук мазмундагы маселелерди чечүүгө керек болгон деңгээлде аларга ээ болуу жана табият таануунун заманбап илимий методдорунун мүмкүнчүлүктөрүн түшүнүүсү; ой жүгүртүүнүн маданиятына ээ болуусу; методикалык жана психологиялык жактан кесиптик ишмердүүлүктүн түрүн жана мүнөзүн өзгөртүүгө, дисциплиналар аралык долбоорлор менен иштөөгө даяр болуусу керек. Бул маселелерди ийгиликтүү чечүү окутуу процессинде дисциплиналар аралык байланышты туруктуу колдонуу менен жүргүзүлөт. Дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруу окутуунун эң маанилүү принциби болуп эсептелет. Ал табият таануучулук дисциплиналар менен коомдук-гуманитардык циклдин өз-ара байланышын жана алардын өндүрүштүк окутуу менен байланышын камсыздайт. Дисциплина аралык байланыштын педагогикалык негизин жалпы, педагогикалык жана кесиптик билим берүүнүн биригүүсү түзөт жана бул байланыштар студенттерди кандай гана болбосун кесипке ээ болууга даярдайт.

Окуу процессинде дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруу төмөнкү аспекттерде чоң мааниге ээ:

1. Дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруу бул дисциплинанын ар түрдүү бөлүктөрүн жана ар түрдүү дисциплиналарда жалпы объекттерге тиешелүү темаларды үйрөнүүнүн мыкты иретин болжолдойт; макулдашылган жана карама-каршылыкты жана кайталоону

четке каккан жалпы объекттер жөнүндөгү түшүнүктөрдү жана элестөөлөрдү калыптандыруу; дисциплиналардын өз-ара натыйжалуу жардамдашуусу, бул дисциплинанын кийинки бөлүмдөрүндө жана башка дисциплиналарда мурда өздөштүрүлгөн билим, билгичтик, көндүмдөрдү максималдуу колдонуу.

2. Дисциплиналар аралык байланыштар бир окуу дисциплинасын маселе чечүүнүн инструменти катары башка дисциплинада колдонууга, заманбап дисциплиналык түзүмдө өз-ара байланыштарды камтууга, башка бөлүктөрүн ар тараптуу жана тереңирээк ачууга мүмкүндүк берет. Бул ЖОЖдо окутулуучу окуу дисциплиналарынын өз-ара бекемделишине алып келет.

3. Дисциплиналар аралык байланыштар негизги түшүнүктөрдүн такталышына, тектеш дисциплиналардын пайдасыз кайталоосунан арылууга көмөктөшөт, билимдердин курсун логикалык түзүмгө, бүтүмдүүлүккө жана биримдикке алып келет.

4. Ар кандай дисциплиналар боюнча окуу китептериндеги жана колдонмолордогу формулировкалар, эрежелер, аныктамалардын толук шайкештигине көмөктөшөт.

5. Дисциплиналар аралык байланыштар студенттердин окууга болгон таанып-билүү кызыгуусун жогорулатат, дүйнө таанымын өзгөртөт, илимий түшүнүктөргө жакындатат.

6. Дисциплиналар аралык байланыштарды колдонуу процессинде алынган билимдерди конкреттештирүү жана жалпылоо, студенттерге бул билимдерди жаңы прикладдык кырдаалдарда жана практикада колдонууга мүмкүндүк берет.

7. Дисциплиналар аралык байланыштар студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнө гана таасир этпестен, ошондой эле алардын дүйнө таанымынын калыптанышына дагы таасир этет, алардын дүйнөнүн материалдык биримдүүлүгүн аңдоого, кубулуштардын өз-ара байланышы жана өз-ара шартталышын да түшүнүүгө жардам берет. Дисциплиналар аралык байланыштардын негизги педагогикалык максаты – студенттердин

объективдүү дүйнөнү илимий таануунун социалдык тажрыйбасынын окутуу процессинде бүтүн чагылдыруу аркылуу дүйнө таанымын калыптандырат.

Ошондуктан илим аралык билимдердин педагогикалык эквиваленттерин издөө жаштардын дүйнө таанымын калыптандыруунун педагогикалык маселени чечүүгө багытталган маанилүү сапаттарын чагылдырган дисциплиналар аралык байланыштардын натыйжалуу педагогикалык системасын түзүүдө жатат. Маалыматтардын ар түрдүү булактарынын көп түрдүүлүгү педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүсү керек. Бул фактта дисциплиналар аралык байланыштар проблемасын чечүүнүн объективдүү негизи жатат. ЖОЖдун студенттеринин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү системасына окуу дисциплиналарынын ички билим системасына гана шайкеш келбестен, ошондой эле алардын биримдигинде дисциплиналардын мамлекеттик билим берүү стандартында, окуу планында белгиленген толук мазмуну ылайык келүүсү зарыл. Бул өңүттөн караганда, дисциплиналар аралык байланыштарды проблемалуу окутуунун системасынын керектүү элементи катары карасак болот, мында окуу дисциплиналары жана алардын мамилелери бири-бирине карама-каршы эмес, тескерисинче, системага биригип, билимдердин жалпыланышынын негизинде бүтүн дүйнө таанымын жана толук инсандын калыптануусуна, б.а.таанып-билүү ишмердүүлүгү жана окуу дисциплиналары, билим берүү процессинин системалык объекттери болуп, өзүлөрү жалпы жана өзгөчөнүн бирдиктүүлүгүн түзүп, натыйжада ал дисциплина аралык байланыштарды аныктоонун педагогикалык негиздери катары чыгат. Педагогикалык адабиятта «дисциплиналар аралык байланыштар» категориясынын көптөгөн аныктамалары бар, ошондой эле аларды классификациялоо жана педагогикалык баалоо да ар түрдүү. Дисциплиналар аралык байланыштардын педагогикалык функциясы жөнүндө айтылгандардын көптүрдүүлүгү алардын реалдуу окуу процессинде көрүнүшүнүн көп кырдуулугу менен да түшүндүрүлөт. Ошентип, алар табиятта болуучу объективдүү өз-ара байланыштардын табият таануучулук

дисциплиналарынын мазмунундагы иреттүү чагылдырылуусун камсыздаган дидактикалык шарт түрүндө берилишин, же заманбап илимдер менен таанылып жана табиятта объективдүү чагылган диалектикалык өз-ара байланыштардын окуу дисциплиналарынын мазмунунун чагылдырылышын окумуштуулар Г.С. Батищев [23], В.Н. Федорова, Д.М. Кирюшкин [174], Н.П. Федоровалар белгилейт [175].

Дисциплиналар аралык байланыштарды педагогикалык категория катары да кароого болот, алар чектелген биримдигинде билим берүүчү, өнүктүрүүчү жана тарбиялоочу функцияларды аткарган жана окуу-тарбия процессинин мазмуну, формасы жана методдорунда чагылдырылган реалдуу чындыктын объекти, кубулуштары жана процесстеринин ортосунда синтезделген интегративдик мамиленин мааниси да болот (Г.Ф. Федорец) [172-173]. Окуу дисциплиналарды системага бириктирип, дисциплиналар аралык байланыштар аларга гана таандык функцияны аткарышат – билимдерди жалпылоо ошонун негизинде дүйнө таанымды жана бүтүндөй жалпыланган инсанды калыптандыруу эсептелет. Буга байланыштуу, дисциплиналар аралык байланыштар төмөнкү деңгээлдерде ишке ашырылат:

– ар түрдүү циклдерге таандык болгон дисциплиналардын мисалы, филология менен философиянын ортосунда, педагогика жана психологиянын ортосунда ж.б.); деңгээлинде жалпы дисциплиналык жана цикл аралык байланыштар.

– дисциплиналардын бир топко таандык же дисциплиналардын ар түрдүү топторго таандык болушункөрсөткөн цикл ичиндеги байланыштар, (мисалы, чет тили менен информатиканын, ыктымалдуулук теориясы менен математикалык статистиканын ортосунда - математика курсунда, филология менен информатика Лыскова В.Ю. [101], Бабалова Г.И. [20] ж.у.с);

– предмет ичинде (окуу дисциплинасынын белгилүү бир темалар арасында, мисалы маркетингдин, уюштуруу теориясы, уюштуруу жүрүм-турум). Белгилеп кетчү маанилүү нерсе, бул байланыштар кыймылдуу, бирөөнөн экинчисине өтүп турат жана өзүнүн маңызы боюнча

диалектикалык мүнөздө болушат. Практика көрсөткөндөй, дисциплиналар аралык байланыштарды колдонуу максат коюудан баштап, натыйжаны уюштурууга чейин окутуунун бүткүл процессине өз таасирин тийгизет. Дисциплиналар аралык байланыштар, – бул биринчи иретте илимий билимдин көп функционалдуу интеграциясын түшүндүрөт, ошондой эле тиешелүү калыптандыруучу функцияны да ишке ашырышат: билим берүүчүлүк (студенттердин аң-сезиминде бирдиктүү илимий дүйнө сүрөттөмөсүн түзүүгө көмөктөшчү бүтүн билим системасын калыптандыруу), координациялык (үйрөнүлүүчү түшүнүк, кубулуш жана процесстерди түшүндүрүүнүн жалпылыгынын өңүтүнөн алганда тектеш дисциплиналар боюнча окуу милдеттердин макулдашуусу), өнүктүрүүчү (таанып-билүү ишмердүүлүктү ишке ашыруу процессинде ишмердүүлүк-практикалык өзүн-өзү байытуу) жана тарбиялык (өзүнүн ишмердүүлүгүн өзгөртүүчү жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү). Мында дисциплиналар аралык байланыштын өнүктүрүүчү функциясы окуучу жаштардын жогорку өз-алдынчалыгын, таанып-билүү активдүүлүгүн жана кызыгуусунун кенендигин камсыз кылат. Бул болсо түрдүү окуу дисциплиналарынын мазмунун өз-ара макулдашуу аркылуу биргелешип түзүү, ошондой эле ар бир дисциплинанын өзгөчөлүгү менен шартталган оптималдуу окуу-тарбия милдеттерин чечүү аракети студенттердин жалпы өнүгүүсүндө көбүрөөк ийгиликтерге жетүүсүнө, алардын ишмердүүлүгүнүн бардык тармактарынын интеллектуалдык жана эмоционалдык гармониялуу өнүгүшүнө көмөктөшөт. Ошондой эле, дисциплина аралык байланышта окутуунун негизинде кандай гана ЖОЖ же анын түзүмдүк бөлүмдөрү болбосун, анын окутуучу - профессордук составынын бардыгынын бири-бирин толуктаган шайкеш натыйжалуу ишмердүүлүк түзүлөт, муну менен билим берүү процессинин жүрүшүнүн маанилүү учурун координацияланган башкаруу чечилет. Мындан төмөндөгүдөй тыянак чыгат, дисциплиналар аралык байланышты окуу процессинин түзүмүндө колдонуу билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчү жана тарбиялык мааниге ээ, бул таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн ар бир

субъектисинин өзүн-өзү өнүктүрүүсүндө жана эффективдүү өнүгүүнү максат кылып койгон инсанга багытталган билим берүү процессинин шартында байкалат. Белгилей кетчү нерсе, дисциплиналар аралык байланыштын негизинде ишке ашырылган таанып-билүү ишмердүүлүгү процессинде дисциплиналар аралык билгичтиктер калыптанат, алар өзүлөрү дисциплиналар аралык байланышты түзүүгө багытталган таанып-билүүнүн жалпыланган билим, ыкма жана усулдарынын өзгөчө синтези болуп эсептелет. Өздөштүрүлгөн дисциплиналар аралык билгичтиктерди биз өнүгүүнүн жогорку деңгээлдеги таанып-билүү билгичтиктери деп билебиз, алар комплекстүү мүнөздө болуп жана жалпылоонун ар түрдүү даражасындагы аракеттерди камтыйт. Алар ар түрдүү дисциплинанын конкреттүү мазмуну менен байланышкан дисциплиналык аракеттер; дисциплиналар аралык байланыштын шартында өзгөчөлүккө ээ болгон жана жалпысынан ойлонуу, издөө ишмердүүлүгүн мүнөздөгөн жалпыланган иш-аракеттер ж.б. Ошентип дисциплиналар аралык байланышты таанып-билүү ишмердүүлүгүндө колдонуу төмөнкүлөргө көмөктөшөт:

– студенттердин болочок кесибинин контекстиндеги жалпы процесстердеги кубулуш, идея, теория, мыйзам, түшүнүк, фактылар жана алардын ортосундагы байланыштарды тереңирээк аңдоого;

– студенттердин методикалык жана теориялык мазмунун ой-жүгүртүү жана практикалык ишмердүүлүгүндөгү жалпы ыкмалардын эсебинен маанилүү кеңейтүүгө;

– билимдерди башкаруунун жалпы ыкмаларына ээ болуунун жүрүшүндө болочок адистин кесиптик инсандык бардык компоненттеринин калыптануу процесстерин активдештирүүгө; студенттер тарабынан ЖОЖдо окутуунун кесиптик-педагогикалык жана атайын-илимий максаттарынын бирдиктүүлүгүн ачык түшүнүүгө;

– болочок адистердин таанып-билүү жана кесиптик ишмердүүлүгүнө кызыгууну тектеш дисциплиналарга болгон кызыгуу аркылуу күчөтүүгө.

Жогоруда айтылгандарга таянып, биз төмөнкү жумушчу аныктаманы кабыл алдык: *«Дисциплиналар аралык байланыш – бул студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнү эске алуу менен проблеманы чечүүнүн жаңы ыкмасын өз алдынча табуу максатында кубулуштар жана өз-ара байланыштарынын маңызына сүңгүп кирүү, алардын инсандык-мазмундук таанып-билүү ишмердүүлүгү аркылуу көндүмдөрү, билгичтиктери жана ой-жүгүртүү операцияларынын калыптануусу».*

Таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн процессинде дисциплиналар аралык байланышты ишке ашырууда Д.В. Чернилевский тарабынан студенттердин таанып-билүүсүнүн негизги этаптарын тереңирээк иштеп чыгуу, окутуучунун ишинде окутуунун технологиясынын жалпы багыты кеңири каралган [183]. Мында студенттердин кесиптик-инсандык калыптануусунун милдеттерин эске алуунун негизинде билимдердин интеграциясы, ошондой эле ар бир конкреттүү окуу материалына киргизилген илимий идеялар окуу көйгөйлөрүн конкреттештирилип, тандоо жүрөт. Окуучу жаштардын натыйжалуу таанып-билүү активдүүлүгүн, кызыгууларынын ар түрдүүлүгүн жана кеңдигин дисциплиналар аралык байланыштардын өнүктүрүүчү функциясын камсыздайт. Мында окуу дисциплиналары жана окуу ишмердүүлүгү, билим берүү процессинин системалык объекттери болуп, өзү жалпы жана жекенин биримдиги катары, дисциплиналар аралык байланыштарды аныктоонун педагогикалык негиздери катары роль ойнойт. Бул маселенин терең изилденишин Усова А.В. ж.б. окумуштуулардын эмгектеринен кездештирүүгө болот [167], анын предмети болуп бир катар дисциплиналар үчүн жалпы болгон ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрлөрүн мүнөздөөчү жалпыланган билгичтиктер эсептелет. Дисциплиналар аралык байланыштар студенттерди ой-жүгүртүүнүн системалык методуна үйрөтөт. Алар таанып-билүү чөйрөсүн кеңейтет, өздөштүрүүнүн атайын объектилери катары ар түрдүү окуу дисциплиналарынын ортосундгы билимдин элементтеринин байланыштарын бөлүп карайт. Дисциплиналар аралык

байланыштарды өздөштүрүүгө багыт алуу студенттерди ар түрдүү илимий системалардан билимдерди которуп жана синтездөөгө сабаттуу мамиле кылууга үйрөтөт. Бул таанып-билүү жолдорун табуунун жалпы өсүшүндө дедукция жана индукциянын, анализ жана синтезин жалпылоо жана конкреттештирүүнүн өз-ара аракетин күчөтөт. Ошентип дисциплиналар аралык байланыштар студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн методу катары ар түрдүү дисциплиналардан алынган билимдерди синтездөөдө жөндөмүүлүгүн өнүктүрөт. Окутуу процессинде дисциплиналар аралык байланыштар жаңы, жалпыланган таанып-билүү маселелерин чыгарууну талап кылат жана студенттерде жалпы позициядан жекени баалоону, бөлүүнү, ажыратууну алардын билимди жалпылоо билгичтигин өнүктүрүүдө зарылдык пайда болот. Мындан дисциплиналар аралык байланыштар анын бардык деңгээлдеринде (социалдык-педагогикалык, уюштуруучулук-дидактикалык, инсандык-ишмердүүлүк) жалпы окутуу процессин өркүндөтүүнүн негизги фактору болуп калууда. Дисциплиналар аралык байланыштар таанып-билүү ишмердүүлүгүндө илимий изилдөөгө болгон жаңы мамилелерди уюштуруу, ошондой эле объективдүү дүйнөнү илимий таануунун социалдык тажрыйбасынын негизинде дүйнө таанымды калыптандыруу болуп эсептелет. ЖОЖдордун практикасы көрсөткөндөй, дисциплиналар аралык байланыштарды студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүндө натыйжалуу колдонуу кырдаалында студенттердин инсандык өнүгүүсүндө кошумча мүмкүнчүлүктөр пайда болот, анткени аларда акыл-эс ишмердүүлүгүнүн жаңы стили пайда болот, ал дүйнө таанымдык мамиленин кеңдиги менен жана көйгөйдү чыгармачыл чечүүгө болгон каалоо менен мүнөздөлөт. Андан сырткары, дисциплиналар аралык байланыштарды ишке ашыруу өз-ара байланыштардын, берилген окуу дисциплиналарынын мазмунунун жакындыгын белгилейт, ошондой эле ар бир окуу дисциплинанын өзгөчөлүгү менен шартталган оптималдуу окуу милдеттерин эске алуунун негизинде материалды тандоо жана түзүү. Бул болсо студенттердин жалпы өнүгүүсүндө көбүрөөк натыйжага жетишүүгө,

интеллектуалдык, эмоционалдык жана физикалык ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүнүн гармониялуу өнүгүшүнө көмөктөшөт. Ошентип дисциплиналар аралык байланыштардын иштөөсүнүн негизинде ЖОЖдун окутуучуларынын баарынын шайкеш келген макулдашылган ишмердүүлүгүн түзүп жана бардык окуу процессин башкарууну координацияласа болот. Дисциплиналар аралык байланыштарды окутуунун заманбап системаларында студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү контекстинде колдонуу төмөнкүдөй окутуунун түрлөрүн ийгиликтүү ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Жаштардын таанып-билүү процессине активдештирүүнүн дифференцияланган (табиятка жакындатуу жана маданиятка жакындатуу принциптеринин негизинде), программаланган (окутуунун оптималдуу темпин жана өзүн-өзү контролдоо, өзүн-өзү баалоо көндүмдөрүн эске алуу менен), модулдук (окуу материалын сабаттуу түзүү менен) жана проблемалык (таанып-билүү активдүүлүгүнүн жогорку формасы катары сынчыл ойломдун өнүгүүсүн эске алуу менен) каражаттарын жана ар түрдүү окуу дисциплиналарын оптималдуу тандоо, алардын ойломунун, кызыгуусунун жана кесипкөйлүгүнүн өз алдынчалык даражасы аркылуу көмөктөшөт. Демек, дисциплиналар аралык байланыштар окутуу процессине максат, милдеттерди коюудан баштап, аны уюштуруу жана натыйжаларына чейин ар тараптуу таасир этет. Бул белгилүү деңгээлде каралып жаткан феномендин калыптандыруучу функциялардын жетектөөчү ролдорундагы көп функционалдуулук менен түшүндүрүлөт – билим берүүчүлүк (билимдердин бүтүн системасын калыптандыруу), координацияланган (тектеп дисциплиналардын окуу программаларынын шайкештиги), өнүктүрүүчүлүк (таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн жалпыланган мүнөзүнө ээ болуу) жана тарбиялык (атаандаштыкка жөндөмдүү инсандын сапаттарын калыптандыруу). Мында дисциплина аралык байланыштардын мүмкүнчүлүктөрүн толугураак ишке ашуусу, алардын бардык функцияларынын бирдиктүүлүгү дисциплиналар аралык байланыштар локалдык дидактикалык куруунун өз алдынча принциби катары окутуу

процессинде иштеген убакта гана жүрөт. ЖОЖдун билим берүү процессинде дисциплиналар аралык байланыштарды сөзсүз түрдө колдонууну болжолдогон сабактар системасындагы атайын уюштурулган студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланыштар көйгөйүнө жакындадык. Бул төмөнкүдөй маселелерди чечүүгө көмөктөшөт:

- студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн бир катар дисциплиналар үчүн жалпы болгон окуу иштеринин жалпыланган татаал билгичтик жана ыкмаларына үйрөтүүнү болжолдогон сабаттуу уюштурууну камсыздоо;

- студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн каражаттарын комплекстүү колдонуу, окуу иштердин усулдары жана формалары, ортосунда байланыш түзүлгөн дисциплиналар үчүн типтүү көрсөтмө куралдар;

- ар түрдүү окуу курстарынан окуп үйрөөнүүнүн негизинде проблемалык кырдаалдарды түзүү үчүн методикалык ыкмаларды колдонуу;

- дисциплиналар аралык проблемалык тапшырмаларды иштөөгө керек болгон ойломдук операцияларды жана практикалык билгичтиктерди өнүктүрүү (материалды талдоо, салыштыруу, жалпылоо, тыянак чыгаруу ж.б.у.с.);

- студенттердин өз-алдынча ишине, окуусуна жана өндүрүштүк практикасына дисциплиналар аралык көйгөйлүү суроо-тапшырмалардын системын киргизүү, курстук жана дипломдук иштерди долбоорлоо ж.б. Практика көрсөткөндөй, дисциплиналар аралык байланыштын шартында таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу төмөнкү жоболорду сактаганда ишке ашат:

- байланыш түзүлүп жаткан дисциплиналар боюнча сабактарда таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун усулдары жана формаларында, мазмундагы негизги багыттарды аныктоо үчүн системалык ишти пландоо;

- көйгөйдү чечүү этаптары боюнча дисциплиналар аралык таанып-билүү маселелерди аныктоо менен ар түрдүү дисциплиналарда тектеш

курстарында же бүтүн окуу темаларында, курстун өзүнчө бир сабактарында методикалык мамилелерди конкреттештирүү;

– ар түрдүү курстун окутуучуларынын өз-ара көзөмөл аркылуу кайтарым байланыштын негизинде өзгөртүүлөрдү киргизүү иштелип чыккан методдорду ишке ашырууда жүрөт. Мында окутуучуларга таанып-билүү кызыгуусунун феноменин эске алуу керек, анда Г.И. Щукина төрт иреттүү өнүгүү стадияларын бөлүп көрсөтөт, булар:

1) кызыгуучулук (кулак түрүүчүлүк) (тандалма мамиленин элементардык стадиясы, ал адамдын көңүлүн бурган сырткы, көбүнчө күтүлбөгөн кырдаалдар менен шартталган);

2) талаптануучулук (адамдын көрүнгөндүн чегинен чыккан нерсеге сүңгүүгө аракет кылуу, ал таңгалуу, таанууга сүйүнүү эмоцияларын жетиштүү деңгээлде күчтүү камтыган эмоциялар менен коштолот);

3) таанып-билүү кызыгуусу (инсандын маанилүү байланыш жана мамилелерге, таанып-билүү мыйзам ченемдүүлүктөргө кирүүсү);

4) теориялык кызыгуу (конкреттүү илимдин татаал теориялык маселелер менен көйгөйлөрүн таанууга умтулуу жана аларды таанып-билүүнүн каражаты катары пайдалануу) [194, 248-б.].

Г.И.Щукина таанып-билүү кызыгуусунун өнүгүүсүнүн тенденциялары катары болуп, төмөндөгүлөрдү көрсөтөт:

– сырткы стимулдар менен байланышкан кызыгуудан, «ички чөйрө» менен байланышкан татаалырак жагдайларга чакыруучу сырткы кырдаалдан бошотулган кызыгууга карай»;

– бөлүнбөгөн, көбүнчө диффузиялык кызыгуудан дифференцияланган кызыгууга карай;

– кокусунан болгон кубулуштарга жана кырдаалдын тез-тез алмашуусуна дуушаар болгон кызыгуудан, туруктуураак кызыгууга карай;

– үстүртөн болгон кызыгуудан (кубулуштардын кызыктуу жактары) себеп-натыйжа байланыштарын, ички мамиле жана илимий идеялар менен

мыйзам ченемдүүлүктөрдү ачуучу терең теориялык негиздүү кызыгууга карай [194-195].

Окуу дисциплиналарынын мазмунун айкалыштырган байланыштарды ийгиликтүү ишке ашырууда төмөнкү методикалык каражаттарды сунуштоого болот:

– жалпы окутуу үчүн мүнөздүү болгон методикалык каражаттар, бирок өзүнүн негизинде дисциплиналар аралык байланышка багытталган: тектеш дисциплинанын окуу материалынын лекцияларынын мазмунуна киргизүү; башка дисциплиналардан алынган билимдерди кайра өндүрүүнүн негизинде аңгемелешүү; башка дисциплиналар боюнча өз алдынча иштөөнүн тапшырмалары; дисциплиналар аралык көйгөйлүү маселелерин өзүнө камтыган комплексин коюу; дидактикалык оюндарды кенен колдонуу; башка окуу дисциплиналары боюнча студенттердин илимий баяндамалар менен чыгып сүйлөөсү;

– дисциплиналар аралык байланыштар үчүн мүнөздүү болгон методикалык каражаттар жана окутуунун усулдарын байытууга багытталган окуу курстарынын маалыматтары менен сабактарда иштөө; бир катар дисциплиналардын окутуучулары тарабынан иштелип чыгып, бааланган өз алдынча иштерди, текшерүү иштерин, тесттерди аткаруу; студенттерди дисциплиналар аралык маселелерди моделдөөгө үйрөтүү ж.б. Бүгүнкү күндө инсандын ойлومунун өндүрүмдүүлүгүн таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн контекстинде дисциплиналар аралык байланыштардын негизинде жогорулаткан усулдар жана ыкмалар иштелип чыкты. Ойлонуу процесси жаш адамга өзүнүн продуктусу катары жаңы билим жана жаңы кыймыл ыкмасын камсыздайт. Ойломдун бул натыйжасы, негизинен, заманбап окутуунун негизги педагогикалык максаты менен дал келет, анын максаты – студент тарабынан жаңы билим жана аракеттин жаңы ыкмасын табуу гана эмес, ошондой эле психикалык жетишкендик (ээ болуу) – ойлом процессинин жана жөндөмдөрдүн өнүккөндүгү. Бүгүнкү күндө мындай окутуу активдүү кирип келе жатат, биздин педагогиканын келечекке иштей

турган негизги жетишкендигин түзөт [193]. Изилдөөнүн жүрүшүндө ЖОЖдо билим берүү процессиндеги дисциплиналар аралык байланыштарды (окуу дисциплиналарынын түзүмдүк элементтеринин ортосундагы студенттер өздөштүрүүгө тийиш болгон байланыштарды) ишке ашыруунун негизги каражаттарынын бири болуп, дисциплиналар аралык таанып-билүү, кызмат кылуу негизинен аныкталды), дисциплиналар аралык байланыштарды ишке ашыруунун башка методикалык каражаттары системалуу түрдө колдонуу шартында ийгиликке жетишүүгө болот. Дисциплиналар аралык милдет, бул өңүттөн караганда, өзү таанып-билүү милдетин түзөт буга байланыштуу, бир катар өзгөчөлүктөр менен айырмаланат:

– ал активдүү акыл-эс ишмердүүлүгүн, эс тутумдун чыңалуусун, ойломду, эмоционалдык-эргтик процесстерди, элестетүү жана кептин өнүгүүсүн талап кылат;

– анализ жана синтездин ой-жүгүртүү процесстеринин жүрүшүн стимулдаштырат, активдүү ойломдун механизмин өркүндөтөт;

– билимдердин жаңы системасын ойломдук моделдөөнүн жана кыялдануунун процесстерин, реалдуулуктун үйрөнүп жаткан объектисинин жаңы идеалдуу образын түзүүнү өнүктүрөт;

– бир дисциплинанын байланыштарынын адаттагыдай системасынан дисциплиналар аралык билимдерди «алып чыгуу», аларды окуп жаткан дисциплинанын байланыштарынын жаңы системасына, «киргизүү» процесстерин баамдайт;

– окуучунун аң-сезиминде ар түрдүү дисциплиналардын билимдеринин элементтерин өтүлүүчү процесстер жана кубулуштардын реалдуу байланыштарын себеп-натыйжа, мезгилдик,, өз-ара аракеттенүү жана баш ийүү байланыштарын чагылдыруунун негизинде топтоштурат;

– ойломдук процесстерди эстөөгө багыттайт, качан жана кайсы дисциплиналардын материалдарына байланыштуу бул түшүнүктөр үйрөнүлгөн;

– бул милдетти чечүү үчүн эмне актуалдуу, аны тандоо максатында дисциплиналар аралык байланыштарды сапаттуу талдоого көмөктөшөт;

– теориялык ойломго мүнөздүү болгон салыштыруу, абстракциялоо, жалпылоо, дедуктивдик ыкмаларга таянган жаңы жалпыланган түшүнүк жана элестөөлөрдүн пайда болушуна көмөктөшөт;

– дисциплиналар аралык байланыштарды орнотот, жекеден жалпыны көрө билүү, жалпынын позициясынан жекени талдоо билгичтигине негизденген ойломдун жаңы ыкмасы жана жалпыланган дисциплиналар аралык түшүнүктөрдү калыптандырат;

– таанып-билүү активдүүлүктүн калыптанышына алып келет, окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары инсандын өзүн-өзү чыгармачыл өнүктүрүүсүн көмөктөшөт [101, 238-б.]. Ошентип дисциплиналар аралык милдеттерде дисциплиналар аралык мүнөздөгү конкреттүү мазмундук мамилелер чагылдырылган жана ар түрдүү илимий дисциплиналардын окуу материалынын түзүмүндө бул мамилелердин логикалык ачылышынын негизги жолдорунун бири болуп эсептелет. Бул өз кезегинде, таанып-билүү кызыгуусун ойготот, жаштардын бардык психикалык процесстерин (өзгөртүүлөр, анын максаттарын татаалдандыруу, аны ишке ашыруу үчүн дисциплиналык чөйрөдө актуалдуу жана маанилүү жактарын бөлүү, аларда башка керектүү ыкмаларды табуу, аларга чыгармачыл башат берүү) активдештирет жана жогорку деңгээлде студенттерди ишмердүүлүк аркылуу болмушту өзгөртүү ыкмаларын туруктуу изилдөөгө шыктандырат. Таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн дал ушул өзгөчөлүгү анын окуучу жаштардын таанып-билүү ишмердүүлүк процессин байытуу жана активдештирүү жөндөмдүүлүгү болуп эсептелет. Студент – инсандын ишмердүүлүк субъекти катары өзүн-өзү жөнгө салуусу, психикалык мүмкүнчүлүктөрдү актуалдаштыруусу, жетишпегендиктерди компенсациялоосу, ишмердүүлүктүн милдеттери жана окуялары менен байланышта жекече абалды жөнгө салат. Ишмердүүлүктө студенттен ЖОЖдогу окуунун бардык мезгилинде күч жумшоо талап кылат, өзгөчө күтүлбөгөн кыйынчылыктар,

кокустуктар ж.б. Студент өзүнүн жеке (мүмкүнчүлүк жана жетишпегендиктери) өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен өзүнүн инсандык сапаттарынын (сезимдер, мотивациялар, эрктер) системасын объективдүү шарттар системасы менен чечилүүчү милдеттердин талаптарына макул. Жалпыланган билимдердин мүнөзүн талдоону эске алып, буга байланыштуу, дисциплина аралык милдеттердин ар кандай түрлөрүн бөлүүгө мүмкүн, алар төмөнкүлөргө багытталган:

– белгилүү түшүнүктү конкреттештирүү, анын белгилерин, аракеттер чөйрөсүн кеңейтүү, ар түрдүү дисциплиналарда колдонууну эске алуу;

– кубулуштардын себеп-натыйжа байланыштарын башка дисциплиналардын билимдеринин жардамы менен түшүндүрүү, аларды илимий негиздөө;

– ар кайсы дисциплиналардын объект же проблеманы ар тараптуу ачып берген билимдерин бир комплекске жалпылоо,

– дисциплиналык билимдерди студенттердин ар кайсы практикалык ишмердүүлүгүнө колдонуу. Ошондой эле дисциплиналар аралык милдеттерди чечүүнүн логикалык багыттуулугуна жараша үч негизги типти бөлүшөт: 1) индуктивдик, аларда ар түрдүү окуу дисциплиналарынан алынган фактылар жалпылоого дуушар болушат; 2) жарым-жартылай индуктивдик, аларда жалпыланган дисциплиналык билимдер (түшүнүктөр, теориялар, мыйзамдар) дисциплиналар аралык жалпылоого дуушар болушат; 3) дедуктивдик, алар ар түрдүү дисциплиналардын билимдеринин жардамы менен жалпы дисциплиналык жоболорду далилдөөнү талап кылат [101, 238-б.]. Буга байланыштуу, бул тармактагы акыркы изилдөөлөрдү эске алуу менен дисциплиналар аралык милдеттерди чечүүнүн жүрүшүндө дисциплиналар аралык байланыштарды жалпылоо түшүнүктүк-фактылык, түшүнүктүк-теориялык, түшүнүктүк-практикалык, ошондой эле философиялык-дүйнө таанымдыкар кандай деңгээлде болушу мүмкүн [177]. Мында, дисциплиналар аралык милдеттерди чечүү таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн негизинде өз-ара байланыштын жалпы илимий

идеяларынын позициясынан билимдерди конкреттештирүү жана жалпылоо аркылуу ишке ашырылып эске алуу керек. Бул дисциплиналар аралык байланышты төмөнкү деңгээлдерде ишке ашырууга мүмкүндүк берет:

– дисциплиналар ичиндеги (белгилүү окуу дисциплинаынын темаларынын ортосунда, мисалы, уюштуруу менеджменти, уюштуруу теориясы; уюштуруучулук жүрүм-турум ж.б.) деңгээлде.

– бир же ар түрдүү дисциплиналар тобуна таандык бир циклдин (цикл ичиндеги, мисалы, информатика жана англис тили). дисциплиналарынын ортосунда байланыштар. Бул байланыштардын баары кыймылдуу, логикалуу түрдө бири-бирине өтөт жана байланыштардын биримдигин чагылдырат. Дисциплиналар аралык байланыштар окутуудагы уланмалуулукту камсыздоого, окуу дисциплиналары жана дисциплиналардын циклдери ортосундагы өз-ара байланыштарды орнотууга мүмкүндүк түзөт. Окуу темасында дисциплиналар аралык байланыштарды натыйжалуу ишке ашыруу үчүн окуу дисциплиналарынын мазмунуна ички (окулуп жаткан теманын мазмунун анын жетектөөчү жоболорун жана негизги байланыш жаратуучу элементтерин аныктоо үчүн талдоо) жана тышкы («таяныч» дисциплиналар аралык билимдерди аныктоо менен өтүлүп жаткан теманын мазмунунун жабылуу деңгээлин аныктоо максатында курстун башка темаларынын мазмунун талдоо) түзүмдүк-логикалык эки талдоо жүргүзүү зарыл. Дисциплиналар аралык байланыштарды өзүнүн түзүмү катары мүнөздөө, ал эми дисциплинаынын ички түзүмү форма болгондуктан, анда байланыштын төмөнкү формаларын түзүмү боюнча (окуу материалынын мазмуну, калыптануучу көндүмдөр, билгичтиктер жана ойломдук операциялар менен байланыштуу); кыймыл-аракеттин багыты боюнча (дисциплиналар аралык маалыматтын булактарынын даражасы боюнча бир тараптуу, эки тараптуу, көп тараптуу болушу мүмкүн); багыттуу элементтеринин өз-ара байланышуу ыкмасы боюнча (байланыш жаратуучу өз-ара байланыштын узактыгы менен байланыштуу) бөлүп кароо керек. Ал эми бул болсо тигил же бул деңгээлде студенттердин таанып-билүү

активдүүлүгүнүн түзүмү менен байланыштуу, ал өзүнө мотивациялык, мазмундук-операционалдык, эрктик. үч компонентти камтыйт. Мотивациялык компонент муктаждыктарды, мотивдерди, кызыгууларды чагылдырат, б.а. окуучунун активдүү окуусунун процессине сүнгүп кирүүнү камсыздайт жана бул активдүүлүктү окуу таанып-билүүнүн бардык этаптарынын жүрүшүндө колдойт. Мазмундук-операционалдык компонент студенттердин башкы билимдеринин жана окуунун ыкмаларынын системаларына ээ болуунун камтыйт. Эрктик компонент билимдерди өздөштүрүү процессинде өзгөчө аларды колдонуу этабында кыйынчылыктарды жеңүүнү камтыйт. Техникалык жана социалдык коомдук инфраструктуранын татаалдануу шартындагы адистерди даярдоодо маалыматты өз убагында колдонуу негизги стратегиялык ресурс болуп эсептелет. Буларды дисциплиналар аралык байланыштын контекстинде педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн каражаттарынын катарына ийгиликтүү эле киргизүүгө болот. Бүгүнкү күндө билим берүү тармагына терең кирип кеткен компьютерлер жана эсептегичтер студенттердин өздөштүрүү процесси болочок адистердин дисциплиналар аралык милдеттерин моделдөөнүн негиздерине калыптануучу адистердин окуп-таанып-билүү ишмердүүлүгүнө төмөндөгүдөй сапаттык мүнөздөмө берет:

– тектеш дисциплиналарга кызыгуу болочок мугалимдердин окуу-таанып-билүү жана кесиптик ишмердүүлүгүнүн мотивдерин тиешелүү деңгээлде байытат;

– студенттердин теориялык жана методикалык мазмунунун эсебинен ойломдук жана практикалык ишмердүүлүктүн ыкмаларын жалпылоо маанилүү кеңеет;

– болочок кесиптик ишмердүүлүктөр үчүн жалпы процесстер, кубулуштар, идеялар, теориялар, мыйзамдар, түшүнүктөр, фактылар жана алардын ортосундагы байланыштар студенттердин таанып-билүүсүнүн объектиси катары болушат;

– студенттердин аң-сезиминде педагогикалык ЖОЖдогу окутуунун кесиптик-педагогикалык жана атайын-илимий максаттарынын биримдигин көрсөтмөлүү берет;

– билимдерди операциялоонун жалпылоо ыкмаларына ээ болуу болочок мугалимдин кесипке багытталган инсанынын бардык компоненттеринин калыптануу процесстерин активдештирет, кеп дайыма болуп турган илим жана техникалык ачылыш шарттарында актуалдуу илимий жана окуу маалыматтарды камтыган жок, кылынган маалымат банкына жетишүүнүн билим жана методдорун издөөнүн жаңы ыкмаларын колдонуунун өңүтүндө ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүн даярдоо өзгөчө мааниге ээ. Ошондуктан студент ЖОЖдо окутуу процессинде маалыматтык жана телекоммуникациялык технологияларды өзүнүн окуу, илимий-изилдөө жана практикалык ишмердүүлүгүндө колдонуунун көндүмдөрүнө ээ болуусу зарыл. Буга байланыштуу, дисциплиналар аралык байланышты колдонуу маалыматтык коомдун жаңы шарттарына жана өнүктүрүүчү окутуунун инновациялык педагогикалык технологияларын кеңири колдонууга багытталган алдыга озуп билим берүүнүн концепциясын [82] ишке ашырууда көрүнөт, бул болсо тикеден-тике инсандын чыгармачыл дараметин ачып берүүгө багытталган. Ошентип, күндөн күнгө билим берүү тармагы маалыматташтырууга карай тенденция өсүп барат. Электрондук окуу китептери даярдалууда, автоматташтырылган окутуу системалары иштелип чыгууда, виртуалдык университеттер уюштурулууда, тестирлөө программалары түзүлүүдө. Азыркы этапта ЖОЖдун окутуучулары окутуу процессинде компьютердик маалыматтык технологияларды окуу процессинде колдонууга багытталуусу керек, анткени бул натыйжалуу издөөгө, билимди табууга, өткөрүп берүүгө жана көрсөтүүгө жардам берет. Бүгүн муну төмөнкүдөй ишке ашырууга болот:

- лекция окуу боюнча методикалык материалдарды маалыматтык технологияларды колдонуу менен түзүү жана аларды курстук жана бүтүрүүчү квалификациялык иштерди жазууда колдонуу;

- мультимедиялык системаларды колдонуу менен демонстрациялык материалдарды даярдоо;

- окуу процессинде маалыматтык технологияларды колдонуу;

- электрондук почтаны тармак ичинде, ошондой эле тышкы абоненттер менен баарлашууда, маалымат алмашуу үчүн колдонуу, бул өзгөчө өнөктөштүк мамилелерди өнүктүрүү жана башка ЖОЖдордун студенттери менен маалымат алмашуу үчүн маанилүү;

- телеконференцияларга катышуу, ал жерде илимий жана кесиптик мүнөздөгү көйгөйлөрдү талкуулоо;

- Internet тармагынын ачык файлдык серверлерине эркин таратылуучу программалык каражаттарды алуу үчүн кирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу;

- тандалган тематика боюнча электрондук мезгилдик басылмаларды чыгаруу;

- Internet тармагында телеконференцияларга «on-line» форматында IRC (InternetRelayChat) системасы аркылуу катышуу;

- өз алдынча жана контролдук тестирилөө жүргүзүү.

Бул дагы бир жолу студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн демилгелөө тарабын талашат, анын маңызы дисциплиналар аралык айлануу менен шартталган аң-сезим түзүмүнүн ишмердүүлүгү, анда окутуунун инсандык-мазмундук багыттуулугу ички мотивация жана интеллектуалдык активдүүлүккө таянуу аркылуу студенттердин субъекттик позициясын камсыздайт.

Студенттердин таанып-билүү активдүүлүгү демилгелүүлүк, өз алдынчалык, чындык жана жашоо маңызын издөө, феномендеринде көрүнөт, алар таануучу объекттерде материалдык жана руханий маңыздын гармониясын табууга мүмкүндүк берет. Ошентип дисциплиналар аралык байланыштар окуу процессинин алкагында адамдын жашоосунда интеллектуалдык чөйрөсүнө студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн багыттоого мүмкүндүк берет. Илимий чындыкка жана мазмунга кайрылуу студенттерге кандайдыр бир окуу милдеттерин чечүүдө гана мүмкүндүк бербестен,

ошондой эле акыл-эс өнүгүүсүндө муктаждыкты ишке ашыруучу шартда болуп эсептелет. Студенттердин таанып-билүү активдүүлүгү дисциплиналар аралык байланыштарды сабаттуу колдонууда алардын өз алдынча ишинде да, демилгелүүлүгүндө да көрүнөт, аларды жетишкендиктеринин даражасы боюнча төмөнкү деңгээлдерге бөлүүгө болот:

– тартиптик-аксиологиялык деңгээл. Бул деңгээлдеги студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн көрүнүшүнүн негизги стимулу болуп жакшы баа алуу эсептелет. Окуп жаткан дисциплиналарнын баалуулугу турмуштук маанилүү жана инсандык керектүү катары аңдалбайт. Эреже катары студенттердин мындай таанып-билүүсүнүн деңгээли төмөн, окуу ишмердүүлүгүнө кызыгуусу жок, окугусу келбейт; алар демилгелүү эмес жана чыгармачыл ишмердүүлүктө активдүү эмес;

– эмоционалдык-когнитивдик деңгээл. Бул деңгээл өзүнүн таанып-билүү активдүүлүгүн престиждүү кесипке ээ болуу максатында көрсөткөн студенттерди мүнөздөйт, кесиптин талапка ылайыктуулугу жана башка тышкы факторлор менен түшүндүрүлөт. Бул активдүүлүктүн деңгээлиндеги студенттер максаттуу болушат, өз ишмердүүлүгүн өз алдынча ишке ашыра алышат, маанилүү деген ишке коркпостон киришишет, бирок, эреже катары, алар талап кылыгандан ашыкча жасоого умтулушпайт;

- руханий-этикалык деңгээл. Бул таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлиндеги студенттерде окуу процессине ички кызыгуусу бар. Алар үчүн натыйжа эмес, окуу процессинин өзү кызыктуу. Алар демилгечил, өз алдынчалыктын жогорку даражасына ээ болушат, алар жалпы коюлуучу талаптардын чегинен чыгууга аракет жасашат. Окуу ишмердүүлүгүнүн негизги натыйжасы болуп бул деңгээлде курчап турган чөйрө менен инсандын ички гармониясына жетишүү, таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн процессиндеги жөндөмдөрдү өнүктүрүү эсептелет. Жыйынтыктап айтканда, дисциплиналар аралык байланыштардын жардамы менен окутуунун, өнүктүрүүнүн жана тарбиялоонун милдеттери сапаттык жагынан гана жаңы деңгээлге чыкпастан, ошондой эле аларды реалдуу турмуштагы комплекстүү

чечүүчү каражаттардын пайдубалы коюлат. Дал ушул дисциплиналар аралык байланыштар студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн негизги шарты жана окутуу-тарбиялоонун комплекстүү мамилесинин натыйжасы болуп эсептелет.

Англис тил сабагында Интернет-ресурстарды жана компьютердик презентацияларды пайдалануу

Азыркы күндө Интернеттин маалыматтык мүмкүнчүлүктөрү кенен, көп түрдүү ресурстарды сунуштаган кызматтардын топтому экендигин көпчүлүк адамдар түшүнүп калышкан учур. Интернет чет тилин өздөштүрүп жаткандар үчүн аутентикалык (бир башаттан чыккан) тексттерди пайдалануунун, тилди алып жүрүүчүлөрдүн кебин угуунун жана алар менен баарлашуунун бөтөнчө (уникалдуу) мүмкүнчүлүктөрүн түзүп берет.

Анын мүмкүнчүлүктөрүн жана ресурстарын биз кандай максаттар үчүн колдонгону жаткандыгыбызды аныктап алуу абдан маанилүү, мисалы:

- түйүндөн алган материалдарды сабактын мазмунуна киргизүү;
- долбоордун үстүндө иштөөдө студенттердин маалыматтарды өз алдынча издөөсү. Интернет түйүнүнүн маалыматтык ресурстарын пайдалануу менен, аларды окуу процессине интеграциялоо менен сабакта бир катар дидактикалык милдеттерди натыйжалуу чечүүгө болот:

- түйүндүн ар кандай татаалдыктагы материалдарын түздөн-түз колдонуу менен, окуунун көндүмдөрүн жана билгичтиктерин калыптандыруу;

- интернет түйүнүнүн, ошондой эле мугалим тарабынан даярдалган аутенттик үн коштолгон тексттердин негизинде аудио уктуруунун билгичтиктерин өнүктүрүү;

- Мугалим тарабынан же студенттердин кимдир бирөөсү тарабынан түйүндөн алынган материалдарды талкуулоонун негизинде монологдук жана диалогдук билгичтиктерди өнүктүрүү;

– өздүк сөздүк запасты чет элдин маданиятынын белгилүү бир этабын, коомдун социалдык жана саясий түзүлүшүн чагылдыруучу, чет тилдин активдүү да, пассивдүү да лексикасы менен толтуруу;

– өзүнө кептик маданиятты, айрыкча баарлашуу жагдайында ар кыл элдердин жүрүм-турумун, өздөштүрүлүп жаткан өлкө элинин маданиятынын, салттарынын өзгөчөлүктөрүн камтыган маданият таануучулук билимдер менен тааныштыруу.

Мультимедиялык Power Point презентацияларын түзүү да абдан актуалдуу болуп саналат. Сабакта компьютердик презентацияларды пайдалануу жаңы лексикалык, өлкө таануучулук материалды кызыктуу формада киргизүүгө мүмкүндүк берет, маалыматтарды бекем өздөштүрүүгө көмөктөшүүчү, көрсөтмөлүүлүк принциби ишке ашырылат. Компьютердик презентацияларды түзүү боюнча студенттердин өз алдынча чыгармачылык иши активдүү лексикалык запасын орундуу ыктуу байытат.

Билим берүү системасын маалыматташтыруу шарттарында Д.Ю. Камбарова [74], А.Кушнир [88]ж.б. чет тилдерин окутууда ошол процесстин натыйжалуулугун бир кыйла жогорулатууга мүмкүндүк берүүчү маалыматтык-коммуникативдик технологиялар активдүү жана ийгиликтүү колдонулууда. Айрыкча, маалыматтык-коммуникативдик технологияларды колдонуу инсанга багытталган билим берүү идеологиясын ийгиликтүү жүзөгө ашыруу менен студенттерге лингвистикалык жана коммуникативдик көндүмдөрдү калыптандыруу жана өнүктүрүүдө, алардын жеке керектөөлөрүн, өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен шарттарды түзүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат Е.В. Бондаревская [36], В.А.Сластенин [151-152], И.С.Якиманская [200-201], Б.П. Следников [178], О.Инанды [72]ж.б. Бирок, азыркы күнгө чейин чет тилдери боюнча жогорку билим берүүнүн максаттарынын жана мазмунунун өзгөрүшүнө маалыматташтыруунун таасири окуу жайларда көңүл жылытаарлык эмес. Жаңы муундагы педагогдор конкреттүү дисциплинаны өздөштүрүүнүн мазмунуна жана максаттарына ылайык келген студенттердин жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу

менен гармониялуу өнүгүүсүнө толук кандуу жетишүүгө көмөктөшкөн, технологияларды квалификациялуу тандоону жана аларды пайдаланууну билиши керек. Жалпысынан илимий изилдөөлөрдү талдоо (анализ) көрсөткөндөй, акыркы мезгилдерде окутуу процессинде, анын ичинде чет тилдерди окутууда, ар кыл компьютердик технологияларын ишке ашыруудагы алгылыктуу тажрыйбаларга карабастан, маалыматтык технологиялардын дарамети мультимедиялык окуу комплекстеринин, аларды иштеп чыгуунун жана пайдалануунун алгоритмин натыйжалуу колдонуу боюнча методикалык көрсөтмөлөрдүн жоктугунан улам, окуу-тарбия процессинде дагы деле жеткиликтүү түрдө жүзөгө ашырылбай келет.

Компьютер окуу процессинин бардык эле этаптарында жаңы материалды түшүндүрүүдө, бекемдөөдө, кайталоодо, текшерүүдө колдонулушу мүмкүн.

Окутууну компьютерлештирүү азыркы билим берүү системасынын бардык компоненттерине жана айрыкча, “Чет тили” дисциплинасына: анын максаттарына, милдеттерине, мазмунуна, методдоруна, технологиясына, олуттуу таасир тийгизип келет.

Чет тилин компьютерди пайдалануу менен окутуунун бир катар артыкчылыктарын белгилөөгө болот:

1. Студенттердин компьютерге болгон кызыгуусу окуу процессин жогорку мотивациялоого алып барат.
2. Компьютер менен диалогго студенттер кызыгуу менен барышат, алардын жалпы, компьютердик жана тилдик маданияты жогорулайт.
3. Окутууну жекелештирүү.
4. Түздөн-түз кайтарым байланыштын камсыз болушу.
5. Каталар кайталанган учурда компьютер терс эмоцияларды көрсөтпөшү
6. Баанын объективдүүлүгү.
7. Көнүгүүлөрдүн жана машыгуулардын натыйжалуу аткарылышы.

Бүткүл дүйнө жүзүндө билим берүү процессине ири даражада таасир тийгизген, акыркы он жыл ичиндеги революциялык жетишкендиктердин

бири болуп, Интернет деген аталышка ээ болгон, мындайча айтканда «эл аралык түйүн» дегенди билдирген, бүткүл дүйнөлүк компьютердик түйүндү түзүү эсептелинет. Окутуу максаттары үчүн кибернетикалык мейкиндикти пайдалануу (syberspace) жалпы дидактиканын жана жеке методиканын таптакыр жаңы багыты болуп саналат, себеби, жүрүп жаткан өзгөрүүлөр окуу процессинин бардык тараптарын, ишти алып баруунун ыкмаларын жана стилин тандоодон тартып студенттердин академиялык деңгээлдерине карата талаптардын өзгөрүүлөрүнө чейинкилерди камтыйт.

Массалык компьютерлештирүүнүн мазмундук негизи, арийне, акыл эмгегинин шарттарын оптимизациялоонун натыйжалуу каражатын билдирүү менен байланышкан. Камбарова [74], жана Кушнир А. [88] өздөрүнүн эмгектеринде: «Компьютердин бир өзгөчөлүгү бар, ал аны башкаларды окутуу үчүн түзүлүш катары пайдаланууда, жана аны билимдердин багажын толтуруудагы жардамчы катары да пайдаланууда ачылат, бул анын жансыздыгы» деп жазышат. Машина колдонуучу менен «достук» маанайда баарлаша алат жана кайсыл бир учурларда аны «колдоп турат», бирок ал эч качан кыжырдануу белгилерин көрсөтпөйт жана ага кызыксыз болуп жаткандыгын сездирбейт. Бул жагынан алганда компьютерлерди колдонуу, балким, окутуунун белгилүү бир аспектиин индивидуалдаштырууда абдан пайдалуу болуп саналат.

Жогорку мектепте чет тилин өздөштүрүүнүн негизги максаты – коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу, ал эми калган максаттардын баары (билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк) ошол башкы максатты жүзөгө ашыруу процессинде ишке ашырылат. Чет тилин окутуу – бул баарлашууга, маалыматтарды жиберүүгө жана кабыл алууга үйрөтүү. Интернетте чет тилдерин окутууну жаңы деңгээлге чыгара алган үч тармак бар. Бул коммуникация, маалыматтар жана басылмалар. Коммуникация электрондук почта аркылуу жүзөгө ашырылат, бүткүл дүйнөлүк желеде топтолгон маалыматтардын ири пласты

(WorldWideWeb), басып чыгаруу Интернетте өздүк жеке баракча түзүү жолу менен жүзөгө ашырылышы мүмкүн.

Коммуникативдик мамиле дегендин өзү баарлашууга жана маданияттар аралык мамиле-катышка карата жөндөмдүүлүктү калыптандыруу дегенди билдирет, ал Интернеттин иштешинин негизи болуп саналат. Баарлашуудан тышкары болгондо Интернеттин маңызы жок болот – бул көп улуттуу, кросс-маданияттуу коомчулук, анын жашоо-тиричилиги дүйнө жүзү боюнча миллиондогон адамдардын, бир учурда сүйлөп жатышкан – көлөмү жана катышуучуларынын саны боюнча эң зор, электрондук баарлашуусуна негизделген. Чет тил сабагында ага кошулуу менен биз чыныгы баарлашуунун моделин түзүүдөбүз.

Интернет тарабынан камсыздалган, анык тилдик чөйрөдө баарлашуу менен студенттер чыныгы турмуштук жагдайларга туш болушат. Маанилүү, реалдуу, кызыктырган жана жетишиле турган милдеттердин кеңири тобун чечүүгө тартылган студенттер маалыматтарды туура түрдө кабыл алууга үйрөнүшөт, ал болсо тилдик формулаларды, оригиналдуу айтымдарды түзүүгө демилгелейт.

Интернет тарабынан камсыздалган, чыныгы тилдик чөйрөдө баарлашуу менен студенттер чыныгы турмуштук кырдаалдарга туш болушат.

Маалыматтык система катары Интернет өзүнүн колдонуучуларына маалыматтардын жана ресурстардын көп түрдүүлүгүн сунуш кылат. Кызматтардын базалык топтомуна төмөнкүлөр кириши мүмкүн: электрондук почта (e-mail); телеконференциялар (usenet); видеоконференциялар; өздүк маалыматтарды жарыялоо мүмкүнчүлүгү, өздүк жеке баракчаны түзүү (homepage) жана аны Web-серверде жайгаштыруу; маалыматтык ресурстарга кирүү мүмкүнчүлүгү маалымдамалык каталогдор (Yahoo!, InfoSeek/UltraSmart, LookSmart, Galaxy); издөө системалары (AltaVista, HotBob, OpenText, WebCrawler, Excite); түйүндө сүйлөшүү (Chat).

Бул ресурстарды сабакта активдүү колдонуугаболот.

Сүйлөөгө окутуу. Студенттердин чыгармачылык таанып-билүү активдүүлүгүн калыптандырууда сүйлөөгө окутуу окутуунун максаты кептик жөндөмдөрдү калыптандыруу болгондуктан сүйлөө жөндөмү түшүнүгүн аныктоо зарыл. Сүйлөө ойлорду айтуу үчүн англис тилинин тилдик каражаттарын логикалык ырааттуу, толук, коммуникативдик-мотивациялык, туура тилдик мамиледе чыгармачылык колдонуу түшүндүрүлөт.

Сүйлөөгө окутууда тема боюнча лексикалык жана грамматикалык материалдарды билүү; татаал жана жөнөкөй сүйлөмдөрдүн ар кандай типтерине өздөштүрүү; сүйлөөнүн типтерин билүү; кептин жана кептик кырдаалдардын тематикасын аныктоо; сүйлөөнүн байланыштуулугун камсыздаган атайын тилдик каражаттарды билүүнү, ал эми кептик ишмердүүлүктүн бул түрүнө ээ болуудагы студенттердин кызыкчылыктарын жана мотивдерин эске алуу; кептин психологиялык мүнөзүн билүү; кептеги негизги жөндөмдөрдү болжолдойт.

Сүйлөөгө окутуу өзүнө: кептик үлгүлөрдүн схемасын колдонуу; таянычтын ар кандай түрлөрүн пайдалануу; ар кандай схемаларды пайдалануу; ар кандай түрдөгү эстетиктерди пайдалануу; өзүн өзү текшерүү үчүн тесттерди колдонууну камтыйт.

Методикалык адабияттарда көнүгүүлөрдүн түрлөрүн аныктаган критерийлер берилет:

- көнүгүү өнүктүргөн монологдун түрү (кабарлоо, баяндоо, аңгеме);
- кепте аткарылуучу коммуникативдик функциялардын түрлөрү;
- сүйлөөнүн көлөмү, түшүнүктүүлүгү;
- ойду берүүнүн байланыштуулугу жана ырааттуулугу;
- кептин стили тууралыгы;
- көнүгүүлөрдү аткаруудагы таянычтын түрлөрү. Алардын айрымдарын атайбыз: кептик схемалардын үлгүлөрүн кодго салуу; сүйлөмдөрдү логикалык ырааттуулукта түзүү; бир ойду сүйлөөнүн ар кандай деңгээлдеринде айтуу; сүрөт боюнча; өзү жана досу жөнүндө аңгеме; ар кандай түрдө корутунду чыгаруу.

Сүйлөөгө окутууда таяныч катары текст чоң мааниге ээ. Текст менен иштөө аны айтып берүү менен байланыштуу бир катар көнүгүүлөрдү аткарууну болжолдойт. Бул контекстти кеңейтүү, тексттеги кырдаалдарды алмаштыруу, текстти башкача жыйынтыктоону ойлоо менен суроолор, таяныч сөздөр боюнча текстти кайра айтып берүү болушу мүмкүн. Сүйлөө жөндөмдөрдү жакшыртуунун этабында өзгөчө текст менен иштөө (каармандардын жасаган иштерин талкуулоо, аракеттерге жана окуяларга сынчыл мамиле) чыгармачыл көнүгүүлөрдү аткаруу зарыл. Эреже катары, тема сүйлөөнүн жөндөмдөрүн жакшыртуунун үстүндө иштөөнүн жыйынтыктоочу этабы болуп саналат.

Студенттердин сүйлөөсү төмөнкү критерийлерди эске алуу менен бааланышы мүмкүн: а) коммуникативдик тапшырмалардын темасына (кырдаалына) жана чечилишине сүйлөөлөрдүн дал келиши; б) сүйлөөнүн көлөмү; в) кептин темпи; г) кептик үлгүлөрдүн ар түрдүүлүгү; д) кептин байланыштуулугунун, логикалуулугунун жана аргументтүүлүгүнүн даражасы; е) кепте чыгармачылык элементтердин катышышы; ж) кептин стилдик жактан тууралыгы; б) жана в) параметрлерин кептин жөндөмдөрүнүн калыптангандыгынын деңгээлин баалоонун критерийлерине киргизсек болот. Калгандары кепти сандык тарабынан мүнөздөйт. Кептин жөндөмдөрүнүн калыптангандыгынын деңгээлин баалоо үчүн текшерүүчү көнүгүүлөр колдонулат. Алар: а) сүрөттү баяндоо; б) өзү жана досу жөнүндө маалымат; в) ар кандай модификацияларда текстти кайра айтып берүү; г) ар кандай таянычтар боюнча кеп даярдоо; д) тема же конкреттүү кырдаал боюнча эркин сүйлөө.

Аудио уктурууга үйрөтүү. Lucent Technologies компаниясынын сайты, жана анын BellLabs бөлүмү каалаган фраза чет тилинде кандай угуларын кулак менен угуп талдоого мүмкүнчүлүк берет. Жазылган текстти үн менен коштоп угузууга ылайыкталган кеп синтезатору иштелип чыккан. <http://www.bell-labs.com/proiect/tts/index.html> сайтында жети тилдин бирин – англис, немец, француз, италян, испан тандоого мүмкүн. Андан кийин

экранда тандалган тилде бир нерсе жазып киргизүү керек. Бир нече секунддан кийин жазылгандар механикалык түрдө болсо да, бирок үн менен айтылат, б.а.окуу китебинен же каалаган башка окуу куралынан каалаган фразаны үн чыгарып айтууга болот, айрыкча, on-line окуу куралдары ылайыктуу болушат, себеби алардан тексттин үзүндүлөрүн, кайра терип отурбастан эле, көчүрүп алууга мүмкүн. Айтылгандардын баарын жөн гана угуп койбостон, ошондой эле аларды, зарыл болгон учурларда угуу үчүн Интернетке кирбестен эле пайдалануу максатында, дискке сактап алууга болот.

Окууга үйрөтүү. Интернет – дүйнөдөгү акыркы окуялар жөнүндө маалыматтарды алуунун укмуштуу каражаты. Ошентип, Интернеттин жардамы менен аудиториялык бөлмөнү жаңылыктар агенттигине, ал эми студенттерди – укмуштуу алдынкы репортёрлорго айландырууга мүмкүн. Ишмердиктин мындай түрү жогорку курстун студенттери үчүн ылайык келет, себеби ал өзүнө көлөмдүү окууну интерпретациялоо, көз жүгүртүп окуу жөндөмүн камтыйт.

Дүйнөдөгү олуттуу газеталардын дээрлик баарынын өздүк web-баракчалары бар. Кайсыл жерде жана кандай газеталар бар экендигин билүү үчүн студенттерге көптөгөн басылмаларга шилтемелерди сунуштоочу, MEDIA LINKS (<<http://www.mediainfo.com/emedialinks/>>) баракчасына, англис тилиндеги Media сайттарга кирүүнү мисалы: the washington post (<<http://www.washingtonpost.com/>>) сунуштоого болот.

Газетада берилгендерди окууга мүмкүн болгондордун баары, биринчи – баштапкы баракта эле көрүнүп турат – ал жарнамалык афишанын жана мазмундун айкалышын билдирет, абдан маанилүү макалалардын аталыштары алардын, авторлорунун ою боюнча, окурмандардын көңүлүн бурат деген үзүндүлөрү берилет. Бардык эле мезгилдүү басылмалар сыяктуу эле, web-газеталар рубрикаларга жана подрубрикаларга бөлүнгөн, башкача айтканда, колдонуучуга карата, компьютеринин чычканын бир басуу менен эле түздөн-түз керектүү бөлүмгө жана кызыктырган макалага өтүүгө

мүмкүндүк берүүчү, жагымдуу интерфейске ээ. The Washington Post 5 жаңылыктар (news), жашоо стили (style), спорт (sports), жарнамалык кулактандыруулар (classifieds) жана рыноктун жаңылыктары (marketplace) өңдүү негизги рубрикалары менен белгилүү.

Маданияттар аралык компетенцияны өздөштүрүү планында онлайн газетасы алмаштырылгыс жардамчы болуп саналат. Ал студенттерге ушул учурда болуп жаткан, дүйнөлүк окуялардын так борборуна чөмүлүүгө, дээрлик болуп жаткандарды ар кыл көз караштардын алкагында байкоого мүмкүндүк берет. Аудиториялык иш үчүн send us feed back шилтемеси айрыкча баалуу болуп саналат, ал окурмандар менен басманын интеракциясын жүзөгө ашырышат. Окуп чыккан макалага тиешелүү өз пикирин билдирүү жана белгилүү бир макаланын автору менен жекече сүйлөшүү ("Today's Columnists") «бүгүнкү журналисттер» бөлүмүнүн аркасында мүмкүн болот, анда белгилүү бир фамилияны тандоо студентти ошол тарап менен түздөн-түз байланыштырат. Кээде макаланын башкы каарманы менен экстра-байланыш жаралышы мүмкүн.

CNN World News (<http://cnn.com/world>), ABC News (<http://www.abcnews.go.com/index.html>), BBC World Service (<http://www.bbc.co.uk/worldservice>), The Washington Times (<http://www.washtimes.com/>), The New York Times (<http://www.nytimes.com/>) – бардык бул жана башка жаңылык агенттиктердин шилтемелер дарактары керектөөчүлөр үчүн ыңгайлуу окшош түзүмгө ээ болуп келишет. Рубрикалардын аталыштары жана саны бир басмада башка, экинчисинде башка болушу ыктымал, бирок алардын баары адам баласынын жашоо-тиричилигинин негизги тармактарын камтышат.

BBC WorldService (<http://www.bbc.co.uk/worldservice>) жаңылыктарды окуп гана койбостон, аларды угууга да мүмкүнчүлүк берет, анын үстүнө англис тилин өздөштүрүүнүн өзүнүзгө туура келген деңгээлин тандоого жана жаңылыктарды LEARNING ENGLISH режиминде угууга да болот. Макалаларды эки түрдө – темалар боюнча жана континенттер боюнча

классификациялдоо да кызыктуу болуп көрүнүшү ыктымал. Басма менен кайтарыма байланыш CONTACTUS шилтемесинин жардамы аркылуу жүрөт.

ABC News (<http://www.abcnews.go.com/index.html>) өздөрүнүн басылмаларын үн коштоодон тышкары дагы видео менен да коштойт. Ошондой эле CHAT бөлүмүндө окурмандар арасында сунушталган темада сүйлөшүү да мүмкүн.

CNN World News (<http://cnn.com/WORLD>) да бир нече тилдерде маалыматтарды жана макалалардын эки түрдөгү классификациясын сунуш кылат. Аудио жана видео коштоону да чакырууга мүмкүн. Окурмандардын редакция жана бири-биринин ортосундагы интеракция DISCUSSION (дискуссия) рубрикасынын алкагында мүмкүн, анда кулактандыруулардын өздүк тактасы (MESSAGE BOARDS), баарлашуулар бөлмөсү (CHAT) жана редколлегия менен байланыш (FEED BACK) бар. The New York Times жогоруда айтылгандардан тышкары өзүнүн окурмандарына ар бир сабактын даяр иштелмелери менен газетанын окуу версиясын сунуш кылат.

Студенттерге экиден болуп же үчтөн болуп иштөөнү, жашоо-тиричиликтин бардык тараптарын: баш макаланы, спорт, аба-ырайы, маданиятты камтыган макалаларды иликтөөнү сунуштоого болот. Мындай иштөөнүн артыкчылыгы тапшырмаларды дифференциациялоо менен бүтүндөй аудиториянын сабакка катышууга тартылгандыгында жатат: мыкты окуган студенттер татаалыраак макалаларды изилдөө менен алектениши мүмкүн, ал эми деңгээли орто студенттерге ошол эле учурда аба-ырайынын шарттары тууралуу же маданият тармагындагы кайсыл бир жагдайы тууралуу отчетту даярдоону тапшырууга болот.

В.М. Полонскийдин пикири боюнча кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө окуу жана сүйлөө көндүмдөрүн калыптандыруу боюнча иш алып баруу аркылуу студенттердин сөз байлыгын өстүрүүгө болот. [133]. Бул үчүн студенттерге окуп чыккан маалыматтарга таянуу менен, сөздүк түзүүнү сунуштоо керек. Ошондуктан чыгармачылыкты студенттер ортосунда

бекемдөөдө сөздүктөр талап кылынат [119], [153]. Натыйжада студенттер макалаларда кездешкен грамматикалык көндүмдөргө ээ болот.

Мындай иштин жыйынтыгы конкреттүү окуяга арналган, өздүк жеке баракчаны түзүү болушу мүмкүн, анда ар кыл жаңылыктар агенттиктеринин маалыматтарын талдоого таянып, маселени бейтарап көрүнүшүн берүүгө аракеттенүү керек. Ушул жерде эле маалымат булагына карата гипершилтемени да көрсөтүү зарыл. Маданияттар аралык компетенцияны өнүктүрүү үчүн узак убакыт аралыгында абройлуу жаңылыктар агенттиктеринин биринин эле белгилүү бир темадагы макалаларын изилдөө да өзүнүн артыкчылыктарына ээ: маселени тыкыр иликтөө менен студенттер алектенип жаткан маселеге карата ошол өлкөнүн позициясын аныктап гана тим болбостон, ошондой эле мындай көз караштын жаралышы үчүн негиздерди аныктай алышат жана тиешелүү түрдө, окуялардын өнүгүүсүн божомолдой алышат. Иштер аткарылгандан кийин талкуу же телеконференция зарыл, анда ар бир студенттин же топтун иши жалпы маселенин өзүнчө сектору болуп саналат, б.а. өздөрүнүн иштеринин жыйынтыктары менен бөлүшүп жана аларды бирдиктүү жалпыга бириктирүү менен студенттер окуянын көп кырдуу картинасын алышат, анын аркасында алар болуп жаткан окуялардын себептерин түшүнүүгө жетишишет балким, алардын себебин түшүнүү, себеп-натыйжалык байланыштарды түзүү – чыр-чатактан (конфликттен) чыгатурган туура негизди табууда оптималдуу чечимди кабыл алууга багыттайт.

Мындай иштин негизги артыкчылыгы – студенттер маалыматтарды, биржума мурунку же андан да мурунку басылмалардан эмес, ысык кезинде биринчилерден болуп алышат жана дүйнөлүк окуялардын так чордонуна аралашып, аларга өздөрү кийлигише алышат.

Интернет пассивдүү эмес, активдүү да колдонулушу керек. Студенттер өздөрүн маалыматтарды керектөөчүлөр катары эмес, ошондой эле сунуштоочу катары да сынай алышат. THE YOUNG VOICE SOFT NEW ORLD (<http://www1.fiikui-med.ac.ip/kuzuryu/>) сайты – бул каалоочулар

өздөрүнүн эмгектерин, көп миллиондук аудиториянын энчиси кылып жана талкууда өз пикирин билдирип, басып чыгара алган кандайдыр бир басылманы билдирген ачык форум болуп эсептелинет. Эмгектердин баары аларды түзүүчүлөрдүн электрондук дареги менен коштолот, ал кайтарым байланышты жүргүзүүгө жана дискуссияларды жаратууга мүмкүндүк берет.

Language Learning Activities for the World Wide Web макаласынын авторлору катышуучу эки тараптын тең окуу процессине Интернетти интеграциялоонун оптималдуу жыйынтыктарын камсыздоо менен, эки тилдүү баракчаларды колдонуу жана түзүү боюнча WWW ири мүмкүнчүлүктөрүн белгилешет. Төмөндө талкууланышы мүмкүн болгон темалардын: китептердин, жомоктордун, газеталык макалалардын, теле берүүлөрдүн саресеби, цитаталар жана ылакаптар, ойлор, анекдоттор жана табышмактар, жергиликтүү рецепттер, аш тизмеси (меню), элдик медицина каражаттары, фольклор, спорт, мектеп жана анын көйгөйлөрү ж.б.у. айрымдары гана берилди. Студенттерге өздөрүнүн баракчасын түзүү процесси кызыктуу жана маанилүү болушу керек.

Жазууга үйрөтүү. Виртуалдык чындыкта баарлашуу электрондук почта аркылуу жүзөгө ашырылат, ал маданияттар аралык компетенцияга ээ болуу үчүн төмөнкүдөй ыкма менен колдонулушу мүмкүн:

Достук кат жазышууну бекемдөө: катар менен эл аралык алмашууну каалаган куракта жана тилди өздөштүрүүнүн каалаган деңгээлинде жүзөгө ашырууга болот. Өздөштүрүлүп жаткан тилди максаттуу пайдалануудан, достук мамилелерди бекемдөөдөн жана ошону менен катар маданиятты үйрөнүүдөн тышкары, электрондук кат алышуу кагаз жүзүндө кат жазышууга салыштырмалуу өзүнүн ыкчам, ыңгайлуу жана арзан болушу сыяктуу артыкчылыктарына ээ.

Өзүнүздүн студенттериңиз үчүн кат алышуу боюнча өнөктөштөрдү төмөнкүдөй ыкма менен табууга болот:

Тиешелүү өтүнмө менен [TESL-L \(computer-assistedlanguagelearningsub-branchlistserv@cunvvm.cunv.edu/listserv@cunvvm.bitnet\)](mailto:TESL-L@computer-assistedlanguagelearningsub-branchlistserv@cunvvm.cunv.edu) же TESLK-12 (listservfojcunyvrm.cuny.edu) кайрылуу;

Маданияттар аралык байланыштар үчүн барак-серверге кайрылуу (Intercultural E-Mail Classroom Connections <http://www.iecc.org>), <http://www.stolaf.edu/network/iecc/>), ал ар кыл максаттар боюнча биргелешкен долбоорлорду аткаруу үчүн, көйгөйлүү маселелерди талкуулоо үчүн, курстардын ортосунда дискуссияларды жүргүзүү үчүн; кат жазышууну бекемдөөнү сунуштайт.

E-mail for ESL/L1NC Students <http://edvista.com/clairc/linc.htm> өздүк жеке баракчага кирүү. Ал e-mail пайдалануу боюнча жардамдарды жана жетекчилик көрсөтмөлөрдү сунуш кылат, электрондук почтага эркин кирүү мүмкүндүгүн берет, кат жазышуу боюнча досторду табууга жардам берет, жуптук жана топтук долбоорлорго катышууну сунуштайт, мындан тышкары, ар кыл пайдалуу ресурстарга шилтемелерди берет.

E-mail-долбоорлордун пайдасы, алар чыныгы өнөктөштөр менен коммуникацияны камсыздайт. Студенттердин тексттерди өздүк билимдерди көрсөтүү жана ал үчүн тиешелүү бааны алуу максатында студент үчүн түзүшпөстүгү алар үчүн абдан маанилүү, ал эми өнөктөш-курдаштар үчүн аларды кызыктырган маалыматтарды жөнөтүү же актуалдуу маселелерди талкуулоо абдан маанилүү болуп саналат. Мындан улам тандалып жаткан тексттерге карата жоопкерчиликтүү мамиле кылуу жаралат. Студенттердин тилдик компетенциясы кеңеет жана тилди андан ары өздөштүрүүгө болгон мотивациясы жогорулайт.

Ал эми бул үчүн, биз билгендей, ЖОЖдун студенттеринин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган педагогикалык шарттарды негиздөө жана дисциплиналар аралык байланыштарды колдонуунун технологиялары менен байланышкан өзүнчө компоненттердин тереңдетилген иштелмелери керек, буга бул изилдөөнүн атайын параграфы арналат.

2.2. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары

Изилдөөнүн логикасы биздин алдыбызга студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта өнүгүүсүнүн шартын негиздөө зарылдыгын алдына койду. Педагогикалык шарттар – бул ЖОЖдо окуу-тарбия процессинин бардык компоненттеринин натыйжалуу иштөөсүн керектүү болгон объективдүү жана субъективдүү факторлордун болушу. Изилдөөнүн темасы боюнча психологиялык-педагогикалык адабиятты жана алдыңкы педагогикалык тажрыйбаны талдоо төмөнкү педагогикалык шарттарды аныктоого мүмкүндүк берди: студенттерди окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары кароо жана окутуу процессин уюштурууда анын мотивациясын, субъекттик тажрыйбасын жана рефлексияны максималдуу эске алуу; студенттердин чыгармачыл ойломдук, практикалык ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн жана инсандык тажрыйбасын актуалдаштырууга көмөктөшүүчү окутуунун интерактивдүү методдорунун басымдуулугун камсыздоо; педагогикалык колдоону уюштуруу максатында англис тили жана информатика дисциплинасы аркылуу студенттердин чыгармачыл активдүүлүгүн өнүктүрүү интеграцияланган тандоо курсу иштеп чыгуу; студенттердин өз алдынча чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн педагогикалык жактан стимулдоо аркылуу окутуунун мотивациялык, багытталуучулук, мазмундук, эрктик, баалоочулук компоненттерин ишке ашыруу.

Биринчи шарт – студенттерди окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары таануу жана окутуу процессин анын кызыгуусун, субъекттик тажрыйбасын, рефлексияны максималдуу эске алуу менен уюштуруу, ал биз сунуштаган проблеманын маңызын көрсөтмөлүү чагылдырат. Студенттердин таанып-билүү чөйрөсүнүн мазмундук жагын жана инсанга багытталган мамиленин негизги жоболору бизди төмөнкү корутундуга алып келди, окуучу

жаштардын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн белгилүү бир дараметтик мүмкүнчүлүктөр бар. Алар: окутуучу жана окуучунун ортосунда субъект-субъекттик өз-ара аракеттенүү, билим алууга карата мотивациялык багыттуулук, субъекттик тажрыйбаны актуалдаштыруу, студенттердин рефлексиясы болуп саналат. ЖОЖдун студенттеринин субъекттүү позициясы, анын инсандык-кесиптик калыптануусунун белгилүү көрсөткүчү, ошондой эле инсандык позициясынын өнүгүүчү сапаты катары каралуусу мүмкүн. Бул субъекттик позициянын өнүгүүсү өздүк билим алууга студенттердин ички өзгөрүүсүнүн мыйзам ченемдүү процесси катары да, анын биринчи маанисинде бул өнүгүүгө таасир берүү максаттуу процесси катары да каралышы мүмкүн. Изилдөө көрсөткөндөй, студенттердин өздүк позициясынын өнүгүүсүнө таасир этүүчү көпчүлүк факторлордун арасынан, өзгөчө орунду өзүнө-өзү билим берүү ишмердиги ээлейт, ал студент өзү билим алуу милдеттерин өзү аныктаган жана чечкен учурда гана өнүгүү фактору боло алат. Мындан, студенттердин субъекттик позициясы өзүнүн инсандык позициясынын өзгөчө өнүгүүчү сапаты катары көрүнөт, эң оболу, студенттердин өзүнүн билим алуусуна, анын максаттарына, маңызына жана натыйжаларына жоопкерчиликтүү мамилени мүнөздөйт; ошондой эле студенттердин билим алуучулук мүмкүнчүлүктөрүндө ориентациялоо жана билим берүү жетишкендиктерин өз убагында жана туура баалоо билгичтиктеринде көрүнөт.

Студенттердин өздүк позициясынын өнүгүүсү – бул билим алууга карата баалуулук-ишмердүүлүк мамиленин ички өзгөрүүлөрүнүн мыйзам ченемдүү процесси жана татаал жана узак процесс. С.И. Архангельский эмгектеринде чагылдыргандай, ал мектеп партасынан башталат жана андан кийинки өнүгүүсүн ЖОЖдо окууда улантат [16]. Бул процесс циклдүү жана табигый, бул билим берүү чөйрөсүндө инсандын болуу жаңы шарттарынын пайда болуусу менен аныкталат. Мында студенттердин өздүк позициясынын өнүгүүсүнүн көп вариативдүүлүгү билим берүү шартында студенттердин өз-ара аракеттенүү тажрыйбасын байытуу процессинин логикасына жараша этаптарга

бөлүүгө мүмкүндүк берет. Окутуу процессин уюштурууда студенттердин мотивациясын эске алуу абдан маанилүү, анткени ал кесиптик позициясына баалуулуктарды багыттоону калыптандырууга байланыштуу болот. Студенттердин мотивациясын стимулдаштыруу үчүн кесиптик болумуштун өңүтүнөн караганда тандап алган кесиптин баалуулуктары студенттердин өзүн-өзү таанусунун аныктоосунун форма жана каражаттары менен окуу процессин байытуу керек. Буга байланыштуу, биз, студенттердин мотивациясын биринчиден, студенттердин муктаждыктары мотивдери, максаттары, талаптары жана каалоолорун факторлордун системасы катары, экинчиден, белгилүү деңгээлде жүрүм-турум активдүүлүгүн колдогон жана стимулдаштырган процесстин мүнөздөмөсү катары карайбыз. Студенттерди мотивациялоону өзү үчүн жаңы натыйжалар менен болочок кесиптик ишмердүүлүктү ишке ашырууга карата адистин өзүн-өзү таануу мүмкүнчүлүгү көрсөтүү сыяктуу инсанды максаттуу багыттоо түрүндө элестетүүгө болот. Бул өз кезегинде студенттердин инновациялык ойлорду кызыгуу жана жоопкерчилик менен аткарууга, варианттарды тандоого чыгармачыл мамиле жасоого, акыркы натыйжаны алуу үчүн оптималдуу форма, метод жана ыкмаларды издөөгө, практика убагында чыгармачыл башаттын контекстинде окуу жана кесиптик ишмердиктен моралдык жана эстетикалык канааттануу сезүүгө, чыгармачыл ишмердүүлүктүн натыйжаларына жетишүүгө, аны этап-этабы менен үзгүлтүксүз ишке ашыруу көндүмдөрүн калыптандырууга багыттайт. Ушул эле жерге, биз, ЖОЖдун болочок адиси өзүнүн кесипкөйлүгүн аныктоочу дараметин көрсөтүүчү дагы бир маанилүү моментти киргизебиз. Бул аркылуу адис өз кесибинин дараметтик мүмкүнчүлүктөрүн жана актуалдыгын көрсөтө алат. Өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүүнүн дараметтик формасы өзүнө чыгармачыл кесиптик дараметин, ошондой эле жаш адамдын өзүнүн инсандык башатын камтыйт. Чыгармачыл инсандын түзүмүндө чыгармачыл жана кесиптик дарамети өзгөчө биригүүсү жүрөт, алар кийинчерээк кесипте жана кесип аркылуу өзүнүн индивидуалдуулугун көрсөтүүнүн каражатына айланат. Ал эми студенттердин инсандык башатына кайрылсак, бул түшүнүккө биз

болочок адистин кесиптик активдүүлүк багыттуулугун жана инсандык маанилердин системасы катары киргизебиз, ошондой эле, анын рефлексияга жөндөмдүүлүгүн жана ички диалогизмин карайбыз. Ошентип, жаш адам өзүнүн кесиптик ишмердүүлүк жолуна түшүп жатып, инсандык мазмун аркылуу, бир жагынан, өзүн ишмердүүлүктө бир нерсе катары сезип, ал эми экинчиден, жетишкен жана ээлик кылган нерсени дайыма бекемдейт жана өзүнүн баалуулугуна айлантат. Өзүн-өзү көрсөтүүнүн актуалдуу формасы өзүнө болочок адистин кесиптик дараметинин ачылыш механизми өзүнүн ишмердүүлүгүнө аң-сезимдүү мамилеси аркылуу берилет. Мындай механизмдин түзүмү төмөнкү: мазмундук-маанилик (бул муктаждыктар, мотивдер, кызыгуулар, максаттар) жана технологиялык (активдүүлүк, чыгармачылык, окутуу каражаттары; өзүн-өзү окутуу, өзүн-өзү тарбиялоо, өзүнө-өзү билим берүүнү камтыйт) аспекттерде чагылдырылат. Мында чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн мотивациялык калыптанышы студенттердин субъекттик тажрыйбасына байланыштуу болот, анткени чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн ар түрдүү этаптарында дал ошол анын өздүк позициясынын бекемделишине көмөктөшөт.

– алып жаткан билиминин проблемаларынын, анын мазмунуна жана мүмкүн болгон натыйжасына өсүп жаткан кызыгуу менен; жаңы билим берүү мейкиндигинде багытталган ыкмаларды өз алдынча тандоо менен; жогорку кесиптик педагогикалык билим берүү шартында актуалдык билим берүүчүлүк тажрыйбанын топтолушу менен; өзүнүн билим берүү дараметин жогорулатуунун мүмкүн болгон варианттарында багыттуулугу;

– билим берүү милдеттерин чечүүнүн ыкмаларына ээ болууну каалоосу менен; өз алдынча чечим кабыл алуу тажрыйбасынын топтолуусу менен; жеке практикумдун милдеттеринин түрлөрүн жана типтерин өз алдынча тандоо менен; инсандык-маанилүү жекече билим берүү маршрутун долбоорлоо билгичтигине ээ болуу менен. Белгилүү болгондой, субъекттүүлүк – бул ишмер адамдын дүйнө менен аң-сезимдүү жана максаттуу байланыш түзүүсү, бул байланыштарды эркин, эрктүүлүк менен

тизмектөө жөндөмү, натыйжаларды көрө билүү жана өзүнө жоопкерчиликти алуу [194, 366-б.]. Бул субъект болуп калыптануунун зарылдыгын белгилейт, А.К. Осницкийдин көз карашы боюнча субъектин калыптанышы үч этапта жүрөт [123]. Биринчи этапта адам өзүн дүйнөнүн нерселик субъекти катары сезет. Экинчи этапта ал коомдук мамилелердин субъекти катары чыгат, ал эми үчүнчү этапта адам өзүн жашоосунун субъекти катары тааныйт. Келтирилген субъекттик этаптар катарлаш жүрөт, адамдын жашоосунда бири-бирин алмаштырып, инсандын атуулдук өзүн-өзү таануусунун калыптанышына көмөктөшөт. Ошентип, студенттерди өзүнүн жашоосунун субъекти катары көрсөтсө болот. Айталык, билим берүү чөйрөсүндө калыптанган баарлашуунун жана ишмердүүлүктүн субъекти катары (субъекттүүлүк студент окуу ишмердүүлүгүнүн шарт жана ыкмаларына ээ болгон сайын өсөт); жалпысынан окутуу, тарбиялоо жана билим берүүнүн субъекти катары кароо. А.К. Осницкий белгилегендей студенттердин субъекттик тажрыйбасынын мүнөздөмөсүн өз-ара байланышкан жана өз-ара аракеттенишкен компоненттер түрүндө көрсөтүүгө болот. Алар төмөнкүдөй: 1) баалуулук тажрыйба; 2) рефлексия тажрыйбасы; 3) адаттагы активизациянын тажрыйбасы; 4) операциялык тажрыйба; 5) кызматташуу тажрыйбасы. Мындан, студент окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары, өзү өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүндө натыйжалардын рефлексиясы жана ишмердүүлүктүн процессинин негизинде жөнгө салат. Мында регуляция жана процессти конструкциялоого катышуу студент тарабынан аң-сезимдүү жана максаттуу жүргүзүлөт, рационалдык-логикалык гана эмес, ошондой эле инсандык маанилик аспектилер [123]. Ошентип, студенттерди окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары таануу – студенттердин инсандык функцияларын «киргизүүнү» же тигил же бул окуу (социалдык) милдеттерди чечүүдө анын субъекттик тажрыйбасын колдонууну болжолдойт. Мында жаш адамда бара-бара өз алдынча билим алууга туруктуу муктаждык, таанып-билүүгө (үйрөнүүгө, билимге) баалуулук катары мамиле жасоо, тандоого даярдык жана кыйынчылыктарды жеңүү сыяктуу интеллектуалдык

активдүүлүк калыптанат. Ал эми студенттердин рефлексиясын эске алсак (сезимдик-ойлонулган процесстин өзүнүн ишмердүүлүгүнүн субъекти катары андоо), анда биз аны ички диалог катары карайбыз, анда ал өзүн-өзү баалайт, өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүн кабыл алып же кайра карап чыгат, өзү жашап жаткан реалдуулукта андоонун жана ойлонуунун натыйжасында өзгөрөт, ошондой эле өзүн жана бул реалдуулуктагы өзүнүн ордун издейт. Белгилеп кетчү нерсе, мында инсандык рефлексияга багыттоо маанилүүлүгү, ал көп учурда студенттердин болочок адис катары кесиптик позициясын өнүгүүсүн камсыздайт. Бул кесиптик рефлексияга да таандык б.а. өзүн, өзүнүн «Мен» мүмкүнчүлүктөрүн тандап алган кесип талап кылган нерсегеанын ичинде – ал жөнүндө болгон элестөөлөр менен салыштыруу. Бул элестөөлөр кыймылдуу болушу жана өнүгүүсү мүмкүн. Ал адамга алынган натыйжаларды чечүүдө, кийинки жумушунун максатын аныктоого, кесиптик жолун жөнгө салууга жардам берет. Буга байланыштуу, натыйжанын жана ага жетишүүнүн чыгымдарын эске алган рефлексияга негизденген өзүн-өзү идентификациялоо, студентке өзүн реалдуу баалоого, өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн башка адамдын мүмкүнчүлүктөрү менен салыштырууга жардам берет. Бүгүн көптөгөн окутуу технологиялары, Околелов О.П. [120], Чернилевский Д.В [183], Т.И. Шамова [190], ж.б. белгилегендей көбүнчө субъекттин рефлексивдүү ишмердүүлүгүнө багытталган. Рефлексивдик позиция, алардын ою боюнча, чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн тажрыйбасын болжолдогон ачык система катары студент билим берүү мазмуну менен иш алып барган учурда калыптанат. Ошентип, студенттердин кесиптик рефлексиясынын маселесин чечүү жогорку окуу жайларда адис даярдоо процессинде актуалдуу болот. Рефлексия процессинде, б.а. талдоодо жана өзүн «субъект» катары түшүнүүдө, студент аңдайт, сабактагы процессти, кырдаалды жана өзүн аңдайт. Рефлексия топтук жана жекелик формада өтөт. Рефлексия учурунда студенттерге жардам берчү суроолорду колдондук, мисалы: «Окуу процессинен Сиз эмне алгыңыз келди?», «Реалдуулукта эмнени ала

алдыңыз?», «Пландардын, күтүлүүчү нерселердин жана реалдуу натыйжалардын дал келүүсү жана дал келбөөсү эмнеде?», «Дал келбөөчүлүктүн себеби эмнеде?». Мында маанилүү нерсе, болочок адистердин кесиптик рефлексиясын, анын бардык аспектилеринде жана кубулуштарында, болочок адистин жеке инсандык өзгөчөлүктөрүн жана анын кесиптик ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен изилдөө жана өнүктүрүү бирдиктүү жана системалуу жүргүзүлдү. Ошондуктан болочок адистердин кесиптик рефлексиясын максаттуу жана активдүү өнүктүрүүнү ЖОЖдо кесиптик даярдоонун процессинде ишке ашыруу керек. Мында студенттер тандап алган адистик боюнча теориялык билимге жана практикалык көндүмгө ээ болуу гана эмес, ошондой эле илимий чыгармачылыктын "башаттары" менен таанышуу, өз алдынча билим берүү жана өзүн-өзү өркүндөтүүнүн ыкмаларын өздөштүрүү болуп эсептелинет. Бул учурда рефлексивдүү чыгармачыл ойломду өнүктүрүү студенттердин таанып-билүүнү активдештирүүгө көмөктөшүүсү мүмкүн жана өзүнүн кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу боюнча системалуу иштөөгө болот. Кесиптик-рефлексивдик жөндөмдөрдү жана билгичтиктерди болочок адистерде өнүктүрүүдө маанилүү роль чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнө таандык. Ошентип, педагогикалык ЖОЖдо окутуу процессин мотивациялоо, студенттердин субъекттик тажрыйбасын жана рефлексиясын, билим берүү ишмердүүлүгүн субъектинин функциясы менен окуучу жаштарды ээ кылуу майнаптуураак ишке ашырылат. Бул жерде биз экинчи шартка жакындадык – студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн педагогикалык стимулдоо, ал окутуунун бардык компоненттеринин: мотивациялык, болжолдуу, мазмундук, эрктик жана баалоочулук. ишке ашуусун камсыздайт. Студенттердин өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн дифференциялоо жөнүндө маселени карап жатып, биз, инсандын таанып-билүүчүлүк, кесиптик жана адеп-ахлактык проблемаларды өз алдынча чечүү мүмкүнчүлүгү ошону менен бирге анын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн маанилүү шарттардын бири

болуп эсептелет. Бирок жогорку окуу жайларда бул шарттарды практикалык жактан колдонуу маселелери аягына чейин чечилген эмес, эң оболу, студент окутуунун объектиси катары болгон авторитардык башкаруудан, окутуунун субъектинин таанып-билүү өз алдынчалыгын колдоо жана стимулдоону уюштуруучу системага карай өтүү, ошондой эле чыгармачылык үчүн шарт түзүү. Изилдөө көрсөткөндөй, бул студенттердин жана дагы окутуучулардын инсандык активдүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатат, окутуу процессин инсан аралык өз-ара аракеттенүү жана баарлашууга айлантат. Мындай окутуу студенттердин чыгармачыл ишмердүүлүгүнүн көндүмдөрүнүн калыптанышына, окутуудан өзү окууга, башкаруудан өзүн-өзү башкарууга өтүүсүн жеңилдетет жана биргелешкен максатка жетишүү үчүн уюштурулат. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн өз алдынча ишти уюштурууда окуу ишмердүүлүгүнүн коллективдик жана жекече формаларын айкалыштыруу зарылдыгын шарттап, алардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алууга негизденет. Бул студенттерге өз алдынча ишти ыңгайлуураак окуу стратегияларында түзүүгө мүмкүнчүлүк берет жана аларга берилген тапшырмалардын мүнөзүндө көрүнөт. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн калыптандыруу таанып-билүү процесстеринин вариативдүүлүгүн эске алуунун негизинде ишке ашырылуусу менен маанилүү. Дидактика, психология, жеке методикалардын өкүлдөрү Л.Г. Вяткин [44-45], И.А. Зимняя [67], И.Я. Лернер [94], П.И. Пидкасистый [127-128], М.Н. Скаткин [149], В.Я. Ляудис [102-179], Д.И. Фельдштейн [176], А.М. Матюшкина [140], А.П.Дьяков [58], Н.А.Недюжий [114] ж.б. адистик изилдөөлөр көрсөткөндөй, туура уюштурулган дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгү окутуу процессин жогорку натыйжалуулугунун негизги шарты. Ошентип, И.А.Зимняя ою боюнча:“Өз алдынча иш – бул студенттердин ою менен рационалдуу болгон убакта уюштурулган жана ишке ашырылган, окутуучу тарабынан тышкы системалуу башкаруунун негизинде ал өзү аркылуу процесс боюнча жана натыйжа боюнча окуу ишмердүүлүгү” [67]. Бул

өңүттөн караганда, студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгү алардын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө таасир этүүчү өз-ара байланышкан бир катар факторлорду эске алууну белгилейт.

1. Студенттердин өз алдынча иши жогорку билим берүүнүн мазмунунун окуу планында каралган жана ЖОЖдун окутуунун жана тарбиялоону уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн эске алган милдеттүү элементи болуш керек. Муну менен бирге жаштардын өз алдынча окуусу – бул алардын таанып-билүү активдүүлүгү көрүнгөн чөйрө, интеллектуалдык, психологиялык, кесиптик жана идеялык адеп-ахлактык сапаттарынын алардын органикалык биримдигинде калыптануу каражаттары.

2. Студенттердин өз алдынча иштөөсү таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун активдүү каражаты катары чыгып, ал студенттердин активдүү жашоо ыңгайына, баалуулук багыттарына жана болочок адистин психологиялык калыптануусуна өзгөчө таасир этет, өзүн-өзү уюштуруу жана көзөмөлдөө жөндөмдөрүн жана муктаждыктарын тарбиялайт.

3. Илимий негизде өз алдынча ишти уюштуруу студенттердин убакыт бюджетин изилдөөнү, ЖОЖдун жана факультеттин өзгөчөлүгүн эске алууну, болочок адистин кесиптик жана коомдук ишмердүүлүгүн, ошондой эле жекече өзгөчөлүктөрүн эске алууну сунуштайт. Мындан бул факторлорду эске албаганда, дифференцияланган өз алдынча иш жаксызданышы мүмкүн, анткени формалдуу түрдө уюштурулган өз алдынча эмгек таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрбөстөн, ошондой эле аны тосуп коюуга мүмкүн. Көпчүлүк студенттер педагогикалык жайга курстарды окууга кирип жатып дисциплинаны кантип окуу керектигин өзүлөрү начар элестетишет. Аларга окутуунун эмнеге көңүл буруу зарыл эрежелерин жогорку билим берүү системасы тарабынан берилген (дисциплинага бөлүнгөн сааттардын саны, сунушталган окуу китептери, лектор, традициялык сабактардын формасы. – лекциялар, семинарлар) бардык башка адистиктерге тиешелүү дисциплиналар сыяктуу эле: философия, политология ж.б., жалпы маданий

базалык блококутуунун стереотиптери жогорку окуу жайларда да калыптанганын түшүндүрүү зарыл.

Бирок заманбап педагогикалык дисциплиналарды үйрөтүү атайын колдонмолор, окуу китептер, «булактар» менен иштин окууну гана талап кылбастан, ошондой эле оозеки жана жазуу формаларына коюлган талаптарды үйрөтөт, аны өздөштүрүү сапатын текшерет жана баалайт. Андан кийин биз изилдеген педагогикалык шарттардын түзүмү: мотивациялык, багытталган, мазмундук, эрктик жана баалоочулук компоненттер, алар студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүндө ишке ашырылат. Окумуштуулар белгилегендей, окутуунун мотивациялык компоненти, ийгиликтүү окутуунун дал өзү негизги факторлордун бири. Бул факторлор, студент басып өткөн окуу процессинин ар кайсы этаптарында таасирдүү айырмаланат. Биринчи курстан акыркы курска чейин окуу-кесиптик ишмердүүлүктүн өзү да, анын мотивациясы да өзгөрөт. Мисалы, биринчи курстагы студент үчүн жекече караганда, окуу ишмердүүлүгүнө көнүүсү, жалпысынан алганда алардын жаңы окуу ситуациясына көнүү процесси эсептелет. Бирок студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн интеллектуалдык-таанып-билүүсү зарыл, ал аң-сезим менен түзүлгөн, түшүнүктүү жана реалдуу болушу керек. Алар индивид тарабынан билимге умтулуу, алардын керектүүлүгү, кругозорду кеңейтүүнү каалоо, билимди тереңдетүү жана системалаштырууга умтулуу катары берилет. Мотивдердин ушул тобу адамдын мындай өзгөчөлүк, таанып-билүү ишмердүүлүгү менен дал келип, өзүнүн оң эмоционалдуулугу жана толтурулбастыгы менен мүнөздөлөт. Позитивдүү мотивация аркылуу, чарчоо, убакыт менен эсептешпестен, көбүнчө башка алагды кылган факторлорго туруштук берип, жаштар кызыгуу менен талыкпай иштөөсү окуу материалынын үстүнөн окуу маселесин чечүү боюнча иштеши мүмкүн. Бирок, кандай гана болбосун ишмердүүлүктүн натыйжалуулугу мотивациядан көз каранды. Ал эми мотив татаал психологиялык түзүлүш болгондуктан, аны субъект өзү түзүүсү

зарыл, мотивацияны сырттан калыптандырууга мүмкүн эмес (мисалы, окутуу процессинде, көп окутуучулар ушуга ишенишет). Бул процеске жардамдашуу гана керек, ошондуктан сырттан мотивдер эмес, мотиваторлор калыптанат. Ошентип, ЖОЖдогу таанып-билүү ишмердүүлүгүн талдоодо, билим берүү процессинин «технологиясына» гана көңүл буруп, мотивацияны эске албоого, бир жактуу кароого болбойт. Социалдык-психологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн мотивациясы бир түрдүү эмес, ал көптөгөн: студенттердин жеке өзгөчөлүктөрүнөн, референттик топтун жакынкы мүнөзүнөн, студенттик коллективдин өнүгүү деңгээлинен, окутуу процессинин инновациялуулугунан, мамиленин деңгээлинен «студент – окутуучу», “студент-студент”, “студент-окутуучу-студент” ж.б факторлордон көз каранды. Мотивацияны студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өңүтүнөн караганда, мотив түшүнүгүн максат жана муктаждык түшүнүктөрү менен тыгыз байланышта экенин көрсөтүүгө болот. Индивиддинин санында алар өз-ара аракеттенишет жана мотивациялык чөйрө деген атка конгон. Адабиятта бул термин өзүнө: муктаждыктар, кызыгуулар, максаттар, стимулдар, мотивдер, жөндөмдөр, багыттар сыяктуу түшүнүктөрүн бардык түрлөрүн камтыйт. Мында окуу мотивациясы жеке мотивациянын түрү катары аныкталат, биздин изилдөөбүздөгү ишмердүүлүк таанып-билүү ишмердүүлүгүнө таандык. Окутуунун башка компоненти катары, мотивациялык компонент бир катар өзгөчөлүк факторлор: а) ЖОЖдо абдан жогору бааланган билим берүү системасы; б) билим берүү мекемесинин өзгөчөлүгү; в) билим берүү процессин уюштуруу; г) студенттердин субъекттүү өзгөчөлүктөрү; д) окутуучунун субъекттүү өзгөчөлүктөрү аркылуу; е) окуу дисциплинанын субъекттүү өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Мотивациялык компонент багыттуулук, туруктуулук жана динамикалуулук менен мүнөздөлгөн система. Бул проблема боюнча ар түрдүү изилдөөлөрдө мотивациялык түзүмдөрдүн ички түзүмдүк динамикасына таасир этүүчү, аларды кайра курууну башкаруучу факторлор

сунушталат. Мындай факторлорго убактылуу чектөөлөрдү, баарлашуунун демократиялык стили, тандоонун ситуациясы, инсандык маанилүүлүк, иштин түрү (натыйжалуу, чыгармачыл) кирет. Проблемалуу ситуациянын чыгармачыл мүнөзү түзүмдүн компоненттерин дифференциялоого жана иреттөөгө, башкача айтканда, туруктуулукка тенденцияны стимулдайт. Мунун баары психологиялык феномен катары окутуунун мотивациялык компонентинин татаалдыгын күбөлөндүрөт, окуу процессинде аны башкаруу анын динамикалуулугун жана жаш курактык шартталгандыгын эске алууну карайт. Жогоруда каралган компонент окутуунун болжолдонгон компоненти менен байланышкан, ал инсандын социалдык маанилүүлүгүн божомолдойт, анткени бул студенттердин чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрү жана чыгармачыл дарамети менен байланышкан. Ошондуктан, чыгармачылыкты эркин ишке ашыруу бул – өзүнүн бардык өзгөчөлүктөрү, көптүрдүүлүктөрү, уникалдуулугу жана индивидуалдуулугу көрүнө турган шарттарды түзүү зарыл. Маалыматтын эркин болуу шартын түзүү, анткени маалыматтуулук, пикирлердин эркин алмашуусу, дискуссиялар студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн негизги түзүүчүлөрү болуп эсептелет, ал стереотиптерди кабыл албоону, адаттагынын чегинен чыгууну Андреев В.И болжолдойт [13-73]. Ушул планда окутуунун болжолдуу компоненти окутуучу тарабынан студентте төмөнкү инсандык мүнөздөмөлөрдү калыптануусун болжолдойт: билим берүү процессиндеги субъективдүүлүк (субъекттик позиция), ийгиликке жетишүүгө мотивацияны, өзүн-өзү аныктоо жана өзүн-өзү актуалдыштырууга умтулуу: баштапкы позиция студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн стимулдаштыруу, аны өзүнчө окуу ишмердүүлүгү деп атасак болот, ал белгилүү бир максатка жетишүүгө багытталган. Мында анын болочок адистин кесиптик даярдыгынын инсандык түзүүчүсүн ишке ашырган студенттердин ар түркүн ситуацияларда жардам көрсөткөн жана жардам алган тажрыйбасы, жекече жана жалпы маданий актуалдаштыруу эсептелет. Окутуунун болжолдуу компоненти кандайдыр механизм катары

студенттердин практикүмдун бул түрүндө кесиптик калыптанышын камсыздайт; бул компонент квалификациялуу практик-кызмткерлердин жеке, топтук окуу диалогун жана ички, практикада кесиптик-инсандык алга жылуунун рефлексиясына диалогду болжойт. Андан сырткары, ал таанып-билүү түзүмү менен гана эмес ошондой эле башкаруунун жалпы теориясынын талаптарына жооп берет; ЖОЖдун шартында – бул билимди өздөштүрүүнүн табияты, ал төмөнкү элементтерден турат, студенттердин алдына өздөштүрүүнүн максатын коюу жана андоо; өздөштүрүүгө керек болгон стимулдарды түзүү; студенттер тарабынан ар түрдүү формаларда маалыматты кабыл алуу (алуу, табуу, издөө) жана окуу маалыматтын ар түрдүү булактарынан таап, аны иштеп чыгып, алынган маалыматты практика жүзүндө колдонуп; алынган билимдерди өз алдынча өркүндөтүү. Кийинки компонент – окутуунун мазмундук компоненти, кесипке ээ болуу процессин стимулдаган факторлордун бири. Бул, өз кезегинде, студенттердин даярдык деңгээлине коюлган талаптарды конкреттүү формулировкалоо жөнүндө айтат, бул окуу пландарын жана программаларын түзүүдө колдонулат, ал өзүнө студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн камтыйт. Өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн белгилүү бир маселени чечүү процесси катары карасак, төмөнкүлөрдү бөлүп карашыбыз керек: окуу милдеттерин коюу (өздөштүрүлгөн билимдердин мазмунуна кызыгуу аркылуу ишмердүүлүктүн маани берүүчү мотивдерин конкреттештирүүнү эске алуу менен) жана милдеттерди чечүүнүн оптималдуу ыкмаларын колдонуу (окуу маалыматтардын булактарын логикалык талдоо ыкмаларын калыптандырууну эске алуу менен жана окуу маселелерин чечүүнүн натыйжалуу ыкмаларына ээ болуу). Студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн педагогикалык стимулдоо үчүн окутуунун мазмундук компонентин аныктоодо төмөнкү түзүүчүлөрдү эске алуу керек.

1. Дисциплиналарды кесиптик багыттоо. Бирок бул окуу-мазмундук тезистин билим өңүтүнөн алганда, чыгармачыл кесиптик ишмердүүлүккө

кийрүү, кесипте натыйжалуу инсандык өз-ара аркеттенүүсү окуу пландагы дисциплиналардын тиешелүү блокторунун билиминин жана жалпы гуманитардык маданиятын маанисин кичирейтпеши керек. Мында тигил же бул дисциплиналарды багыттоо тереңдигин аныктоодо болочок адистерди бакалавр, специалист, магистр деңгээлдерге бөлүүнүн психологиялык мыйзам ченемдиктерин эске алуу керек.

2. Өз алдынча иштин ийгилигинин психологиялык шарттары. Эң оболу, бул тандап алган кесипке туруктуу кызыгуунун жана анын өзгөчөлүктөрүнө ээ болуу методдорунун калыптануусу, билим берүү процессиндеги окутуучу жана студенттердин ортосундагы өз-ара мамилелерден; өз алдынча иштин тапшырмаларынын татаалдык деңгээлинен; студенттердин болочок кесиптин калыптануучу ишмердүүлүгүнө кийлигишүүсү параметрлерден көз каранды:

3. Өз алдынча иштин аткарылышын жекелештирүү, ал өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- даярдыгы мыкты студенттер менен алгылыктуу иштөөнү күчөтүү;
- сабакты милдеттүү жана чыгармачыл бөлүктөргө бөлүү;
- өз алдынча иштин тематикалык мазмуну, аткаруу мөөнөтү, жардамчы каражат, форма, көзөмөлдөөнүн ыкмасы жана жыйынтык натыйжаларын күтүлүүчү натыйжалар менен баалоо жөнүндө таасын жана өз убагындагы маалымат берүү.

Бул учурда окутуунун мазмундук компоненти үчүн билим берүү [50] стандартынын талаптарын убакыттын көлөмү жана өз алдынча ишти уюштуруу боюнча аткаруу керек:

- окутуучу жана студенттер үчүн өз алдынча аудиториядан тышкаркы иштин көлөмүн аныктоо боюнча нормативдерди иштеп чыгуу; өз алдынча иштин аткарылышын көзөмөлдөө жана календардык жүрүшүн пландоо; атайын окуу-методикалык адабияттарды толуктоо; салттуу окуу материалдар менен электрондук версияларды бирге колдонуу;

- студенттерге билим, билгичтик жана көндүмдөргө өз алдынча ээ болуунун адаттагы темпинде жана ыңгайлуу убакта студентке мүмкүндүк

берген жаңы муундагы автоматташтырылган окутуучу жана көзөмөлдөөчү системаларды даярдоо;

– окутуучулар жана студенттердин компьютердик жана көбөйтүүчү техникасы менен кеңири камсыздалышы;

– окуу сабактарынын салттуу формаларын кайра түзүү, аларды окутуунун тажатма ыкмаларынан бошотуу;

– студенттердин өзүн-өзү тартипке салуусун ошондой эле өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнө даярдыгынын жогорку деңгээлин калыптандыруу.

Акыркы талап кийинки окутуунун эрктик компоненти менен тыгыз байланыштуу, ал өзүнүн өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн башкарууга багытталган инсандын ишмердүүлүгүн активдештирүүнү эрктик жөнгө салууну болжолдойт. Эрктик жөнгө салуу бирдиктүү инсандык-ишмердүүлүк мамилесинин позициясынан каралат, ал мотивдерди, максат коюуну, операцияларды, ишмердүүлүктүн натыйжаларын баалоону, өзүн-өзү өзгөртүүнү карайт. Мындай мамиледе ишмердүүлүктү жөнгө салууда анын эмоционалдык жана өзүн-өзү баалоочулук компоненттер эске алынат. Окутуунун эрктик компоненти студенттердин өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнө социалдык адаптациясында, анын өнүгүүсүндө да маанилүү роль ойнойт. Бул контекстте өзүн-өзү жөнгө салуу ишмердүүлүктүн ыкмалардын, методдордун аң-сезимдүү өзгөрүүсүн болжолдойт. Мунун негизи болуп студенттердин өзүнүн инсандык сапаттарын жана өзгөчөлүктөрүн, таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн шарттары билим-билгичтик көндүмдүнүн туура көрсөтө алуусу эсептелет. Мындан студенттердин өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнүнөзүнө ишенүү, этап-этабы менен максат коюу, инсандын эмоционалдык-эрктик, моралдык-адеп-ахлактык, интеллектуалдык жана коммуникативдик чөйрөсүн мүнөздөөчү инсандын сапаттары өзүн-өзү жөнгө салуучу механизми көрүнүшү мүмкүн: Окуу ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу, калыптандыруучу иш комплекстүү жүрүшү керек, бардык инсанды камтыш керек, бул учурда

өзгөчө көңүлдү өзүн-өзү жөнгө салуунун, өзүн-өзү баалоонун өнүгүүсүнө буруу керек, аны биз карап жаткан акыркы компонентке киргизебиз – окутуунун баалоочулук компоненти. Көзөмөлдөө-баалоочулук операциялар бул компонент менен байланыштуу калыптануу окутуучу менен башка студенттердин өзүнүн ишин окутуучунун жетектөөсү алдында өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнүн көзөмөлдөө жана баалоо аракеттеринин ыкмаларына ээ болуу болуш керек, Студенттердин өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу аркылуу аныкталаарын төмөнкү критерийлери изилдөөдө көрсөттү:

1) ишмердүүлүктүн натыйжалуулугунун мүнөздөмөсүнүн натыйжалуулугу;

2) өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн компоненттерине ээ болуу;

3) студенттердин таанып-билүү чөйрөсүнүн калыптануусу;

4) өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн шартында субъектти өзүн-өзү өнүктүрүүгө багытталышынын ички активдүүлүгүнүн көрүнүшүнүн;

5) билим берүү процессинин субъектинин ички позициясын өзгөртүү.

Мында өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн чагылдырган баалоочулук-натыйжалуулук аспекти, төмөнкүнү болжолдойт: окуу-дисциплиналык компетенциянын деңгээли; ой-пикирдин көз карандысыздыгын жана сынчыл ойломдун; студенттердин субъекттик тажрыйбасынын байытылышын; өзүнүн билимдерин баалоону жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн ыкмасын талдоону; өзүн-өзү актуалдаштырууга жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө умтулуусу; социалдык компетенцияларды иштеп чыгуу. Ошентип, студенттердин дифференцияланган өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн сапаттуу педагогикалык стимулдаштырууда окутуунун бардык компоненттерин ишке ашырууну камсыздоочу шарттар түзүлдү: мотивациялык, болжолдуу, мазмундук, эрктик жана баалоочулук. Буга төмөнкү педагогикалык шарттар көмөктөшөт – студенттердин инсандык

тажрыйбасын актуалдаштыруу максатында окутуунун интерактивдүү методдорунун үстөмдүк кылуусун камсыздоого жана дисциплина аралык байланыштарды ишке ашыруунун негизинде окуу материалына ээ болуу процессинде чыгармачыл ойломдук жана практикалык ишмердүүлүктү активдештирүүгө. Кесиптик билим берүү системасынын бардык бөлүктөрүндө активдүү окутуунун тажрыйбасы көрсөткөндөй, анын формалары, методдору жана каражаттарынын жардамы менен бир катар маселелерди салттуу окутууда кыйын жетишилген натыйжалуу чечүү мүмкүн:

– таанып-билүүчүлүк, кесиптик мотив жана кызыгуулардын калыптануусу;

– адистин системалуу ойломду тарбиялоо, ал табият менен коомдун гана бүтүн түшүнүүнү камтыйт, ошондой эле өзүн дагы, дүйнөдөгү өзүнүн орду;

– өзүнүн болочок кесиптик ишмердүүлүгү жөнүндө бүтүн көрүнүштү өнүктүрүү;

– ойломдук жана практикалык коллективдик чыгармачыл ишке окутуу, өз-ара аракеттенүү жана баарлашуу, ошондой эле жеке жана биргелешкен чечим кабыл алуу көндүмдөрүн калыптандыруу, ишке жоопкерчиликти мамиле кылууну жана кесиптик коллективдин максаттарына тарбиялоо;

– моделдөө методдоруна ээ болуу, анын ичинде педагогикалык жана социалдык проекциялоого ээ болуу. Мында студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн биз анын инсандык тажрыйбасын актуалдаштыруу менен байланыштырабыз, муну таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өзүн-өзү жөнгө салуусу, таанып-билүү мотивинин жана өз алдынча жүрүм-турумдун ыкмаларынын синтези катары мүнөздөөгө болот. Мурда өздөштүрүлгөн билимдердин багытталган актуалдашуусу же ишмердүүлүктүн ыкмаларын жана аларды жаңы шартта колдонуу бул учурда студенттердин өздөштүргөн билимдерге жана таанып-билүү процессинин

өзүнө анын инсандык мамилесинин иштеп чыгышына көмөктөшөт. Бул болсо ЖОЖдун студенттеринин субъекттүүлүгүнүн калыптанышы өзүнүн жеке инсандык өсүшүн жана билим берүү траекториясына ээ, анда жаштардын кесиптик калыптануусу анын субъекттүүлүгү калыптанышынын аспекттеринин бири болуп калат.

Биз карап жаткан педагогикалык шарттагы студенттердин инсандык тажрыйбасын актуалдаштыруу өзү динамикалуу процесс болуп эсептелет, ал университеттик билим берүүнүн убакыт жана мейкиндикте ишке ашат жана студенттердин уникалдуу тажрыйбасын жайылтуу аркылуу мүнөздөлөт, ошондой эле инсандын жаңы аксиологиялык мүнөздөмөлөрүнө ээ болгондугу менен да айырмаланат. Изилдөө көрсөткөндөй, педагогикалык ЖОЖдун билим берүү мейкиндиги студенттердин инсандык тажрыйбасын актуалдаштыруунун факторуна айланат, эгерде:

- болочок адистин инсандык-кесиптик калыптануусуна багытталган мүмкүнчүлүктөрү, умтулуулары жана күтүүлөрү эске алынса, ал студенттердин мурунку жетишкендиктерине таянуу менен ишке ашырылат;

- инсандык тажрыйбасын актуалдаштыруунун багыттары алынган билимдердин инсандык маанилери, инсандык жана кесиптик баалуулуктарга чыгуу, баалуулуктарды субъективдүү ишке ашыруунун варианттарын издөө, өздүк таанып-билүү ишмердүүлүгүн ойлонуштуруунун маданияты катары эсептелсе;

- өзүн-өзү көрсөтүү жана өзүн-өзү жаратуу жана рефлексиясында инсандын маанилүү муктаждыктарын ишке ашыруу үчүн шарттарды түзсө;

- окутуучулар менен анын баалуулук-мазмундук аракеттенүүнүн натыйжасында студенттердин илимий мектептерге жакыңдоосу жүрсө.

Окутуунун принциптери мыйзам ченемдүүлүктөргө салыштырмалуу туунду түшүнүк болуп эсептелет, анткени анын ар бир сабак окуучуларга сөзсүз пайдалуу, аларга билим, билгичтик, көндүмдөрдү калыптандырып, активдүү инсандыкка тарбиялап, өстүрүп өнүктүрүүчү болууга тийиш. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар

аралык байланышта өнүктүрүүдө биз төмөнкү пинциптерге таяндык: окутуунун илимий, жеткиликтүүлүк, турмуш, коомдук кубулуш менен байланыштуулук, системалуулук жана удаалаштык, окуучулардын окууга ынтызар болуусун стимулдаштыруу, окутуунун сезимталдуулук, окутуудагы билимдердин бекемдик, сабакты окутуунун фронталдык (жалпы класстык), группалык жана жекече формаларын оптималдуу айкалыштырып пайдалануу, көрсөтмөлүүлүк.

Окутуунун интерактивдүү методдорун колдонууну биз студенттердин чыгармачыл акыл-эс ишмердүүлүгүн активдештирүү менен тыгыз байланыштырабыз, бул заманбап билим берүү моделинде өзгөчө мааниге ээ. Бул учурда алгач студенттердин өз алдынчалыгын жана активдүүлүгүн тарбиялоо, анын дараметтик мүмкүнчүлүк жана жөндөмдөрүн максималдуу ачуу окутуунун проблемалуулугун күчөтүү чыгат. Чыгармачыл аң-сезим ишмердүүлүгүн активдештирүү өзү динамикалуулук жана системалуулук менен мүнөздөлгөн анын интеллектуалдык байланыштарынын, инсандык сапаттарынын жаңы системасын түзүү процессин элестетет. Ишмердүүлүктүн бул түрү окутуунун интерактивдүү методдорунун шартында өзүнүн продуктусунун жаңычылдыгы үйрөнүү өзгөчөлүгү өнүгүүнүн деңгээлине маанилүү таасир этүүсү, ошондой эле жаңы билимге ээ болуу аракети менен мүнөздөлөт. Сапаттык көрсөткүчтөр болуп ийкемдүүлүк, сарамжалдуулук, иреттүүлүк жана оригиналдуулук эсептелет. Бул ишмердүүлүктү активдештирүү чыгармачыл ойломдун төмөнкү мүнөздөмөлөрүн калыптандырууга көмөктөшөт: эвристикалуулук (мыйзам ченемдүүлүктөр, касиеттер, мамилелердин ачылыштарды талап кылуучу маселелерди чечүү жөндөмү); креативдүүлүк (жаңы нерселерди жана жаңы методдорду түзүү билгичтиги); мобилдүүлүк (илимдин тектеш чөйрөлөрүнө өтүү жана комплекстүү көйгөйлөрдү чечүү жөндөмү); системалуулук (объектти бүтүн нерсе катары камтуу жөндөмдүүлүгү); ачыктык (кандай гана болбосун идеяларды кабыл алуу жөндөмдүүлүгү); эмпирикалык конкреттүүлүктөн жалпы касиеттер ж.б. жөнүндөгү корутундуларга чейин

көтөрүлүүгө мүмкүнчүлүк түзгөн материалды жалпылоо жөндөмдүүлүгү. Педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл эс-акыл ишмердүүлүгүн активдештирүү проблемасын чечүү менен окутуунун ар кандай форма жана методдорун киргизүүгө байланышкан (окутуунун программалык методдору; окуу процессин алгоритмдештирүү проблемалары, окутууда ар түрдүү техникалык каражаттарды колдонуу; реферат, рецензия, доклад сыяктуу иштин түрлөрүнө жогорку деңгээлдеги көңүл буруу). Эң негизгиси, окутуунун кандай гана формасы болбосун, анын заманбап түрүндө, билимди пассивдүү өздөштүрүүнү эмес, студенттердин чыгармачыл практикалык ишмердүүлүгүн сөзсүз түрдө болжогон активдүү акыл-эс ишмердүүлүгүн болжолдойт, ал билимге ээ болуунун активдүү методдоруна, студенттердин чыгармачыл жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө, инсандын муктаждыктары жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен массалык түрдөгү (поток) окутуудан жекелештирилген окутууга өтүүгө багытталган. Кеп жөн гана өз алдынча жана практикалык иштерге сааттардын көбөйүшү жөнүндө эмес, ал ЖОЖдогу билим берүү процессин уюштурууну принципалдуу түрдө өзгөртүү жөнүндө болуп жатат, ал студентте окуу жөндөмүн өнүктүрүү, алган билимин чыгармачыл колдонуу, өзүн-өзү өнүктүрүү жөндөмүн, азыркы учурда кесиптик ишмердүүлүккө көнүү ыкмаларын калыптандыруу болуп эсептелет. Мында ЖОЖдо окутуунун интерактивдүү методдорун уюштуруунун стратегиялык сызыктары болуп жөн гана анын кээ бир түрлөрүн оптималдаштыруу эмес, студенттердин аудиториялык жана андан тышкаркы иштеринде жогорку активдүүлүктүн, өз алдынчалыктын жана жоопкерчиликтин шарттарын түзүү болуп саналат. Жогорку кесиптик билим берүүнүн стандарттарында аудиториядан тышкаркы ишке студенттердин убакытысынын жарым бюджетин жакыны жумасына 20-30 саат кетет. Бул убакыттын баарын толугу менен эле практикалык ишке колдонсо болот. Ошондуктан окуу процессиндеги чыгармачыл практикалык ишмердүүлүккө убакыт жетишерлик, маселе, бул убакытты кантип натыйжалуу пайдаланууда турат. Студенттердин ишинин активдүүлүгү

адаттагы практикалык сабактарда окутуунун интерактивдүү методдорун дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруунун негизинде күчөйт. Тактап айтканда, кайра жаратуу (же имитациянын) белгиси боюнча, кесиптик ишмердүүлүк контекстинен алганда окутуунун интерактивдүү методдору имитациялык эмес жана имитациялык болуп бөлүнөт. Имитациялык эмес методдорду колдонуудагы активдештирүү окутуунун проблемалуу мазмунун тандоодон, дисциплиналар аралык байланышты колдонуудан, окутуунун техникалык каражаттарын пайдалануудан жана окутуучу жана студенттердин диалогдук өз-ара аракеттенүүсүнөн улам жетишилет. Имитациялык эмес методдорго проблемалуу жана программалоочу окутуунун ар түрдүү методдору, курстук жана дипломдук долбоорлор кирет. Биз карап жаткан педагогикалык шарттарды ишке ашырууда, курстук жана дипломдук иштерди долбоорлоо, чоң мааниге ээ анткени так ошолорду аткарууда студенттер ар кайсы сабактардан илимий маалыматты натыйжалуу алып колдонуусу мүмкүн. Ошентип, изилдөө көрсөткөндөй ар кайсы окуу дисциплиналардын интеграцияланган мазмуну тигил же бул маанилүү кесиптик проблеманы чечүүдө, көбүрөөк натыйжа берет. Имитациялык методдордун негизинде реалдуу системада жүрүп жаткан туура процесстерди тигил же бул деңгээлде окутуу шартында кайра жаратуу же имитациялык моделдөө жатат. Моделдерди түзүү жана студенттердин ишин алар менен уюштуруу педагогикалык ЖОЖдун окуу процессинде кесиптик контекстин ар кандай түрлөрүн чагылдырууга жана кесиптик ишмердүүлүк шартында баштапкы кесиптик тажрыйбаны калыптандырууга мүмкүндүк берет. Эреже катары, бардык имитациялык технологиялар оюндук жана оюндук эмес болуп бөлүнүшөт. Окутуунун оюндук эмес методдоруна конкреттүү ситуациялардын ар кандай топторун колдонуу кирет. Педагогикалык ЖОЖдун студенттерин кесиптик даярдоодо конкреттүү кесиптик кырдаалдарды талдоо өзгөчө маантге ээ, ошол убакта окуу материалын конкреттүү практикалык же кесиптик ишмердүүлүккө жакындатууга жетишилет. Мында окутууга болгон мотивация жана активдүүлүк маанилүү

деңгээлде жогорулайт. Биз изилдөөбүздө мындай кырдаалдардын үч түрүн көрсөттүк:

- ситуация-проблема, анда студенттер сүрөттөлгөн кырдаалдын пайда болуу себебин аныкташат, проблеманы аныктап, аны чечишет;
- ситуация-баалоо, анда студенттер кесиптик контекстеги кабыл алынган чечимдерге баа беришет;
- ситуация-иллюстрация, мында студенттер чечилген проблемалардын негизинде курстун негизги темалары боюнча мисалдарды алышат Беспалько В.П. [31, 32].

Ошентип, ЖОЖдун билим берүү процессинде колдонулган салттуу каражаттарынан (окуу китептери, окуу колдонмолор ж.б.) сырткары, педагогикалык ЖОЖдун билим берүү системасынан дисциплиналар аралык байланышты так белгилөө менен окуу курстарынын программаларын түзөтүү, ошондой эле өзүнө дисциплиналар аралык мазмунду, дисциплиналар аралык маселелерди өздөштүрүү, окуп жаткан кесибинин чөйрөсүндөгү тапшырмаларды, проблемалуу ситуациялардын комплексин камтыган атайын дидактикалык материалды иштеп чыгуу талап кылынат. Ушул контексттен алып караганда, биздин пикирибизде, эң негизгиси студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн топтук формаларын жана студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн ар түрдүү деңгээлдеги студенттерди дифференцияланган педагогикалык колдоону уюштуруу аркылуу бул процессти жекелештирүүнү оптималдуу айкалыштыруу менен байланышкан педагогикалык шарттар эсептелет. Болочок адистерди даярдоонун студенттердин өз алдынча чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү технологияларынын жана формаларынын ичинен натыйжалуусу даярдоонун проблемалуу-издөөчүлүк, изилдөөчүлүк жана коллективдик-топтук технологиялары эсептелет. Алар чыгармачыл, ойчул, илимий ишмердүүлүктүн көндүмдөрүнө, илим жана алдыңкы тажрыйбанын жетишкендиктерин колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн өз алдынча талдоо, коллективдин өндүрүштүк ишин практикалык катышуу көндүмдөрүнө ээ

болгон адистерди калыптандырууга көмөктөшөт. Биргелешкен өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн негизинде түзүлгөн билим берүү процессин уюштуруунун жүрүшүндө бир катар артыкчылыктарды бөлүп көрсөтүүгө болот, алар төмөнкүлөр:

- студенттердин таанып-билүү активдүүлүгү жана өз алдынчалыгы жогорулайт;

- окуу процессинде пассивдүү студенттердин саны азаят;

- өздөштүрүлгөн материалдын көлөмү өсөт, түшүнүү тереңдейт;

- студенттер окуу процессинен көбүрөөк канааттануу алышат, өзүлөрүн коллективде ыңгайлуу сезе башташат;

- окуу тобунун биримдиги өрчүйт; өзүн-өзү коомго көрсөтүү көндүмү жогорулайт (жоопкерчилик, такт, өзүнүн жүрүм-турумун башка адамдардын позициясын эске алуу менен алып жүрүү. жетектөө жана баш ийүү билгичтиги ж.б.).

Студенттердин биргелешкен ийгиликтүү таанып-билүү ишмердүүлүгүнүнө окутуунун ар түрдүү топтук методдору көмөктөшөт. Алар төмөнкүлөр: оюн методдору, анын ичинде ишкердик оюндар, алардын мүмкүнчүлүктөрү компьютердик техниканы колдонууда маанилүү деңгээлде өсөт: Ал эми дискуссиялык методдор болсо, студенттердин мотивациясын жогорулатат алардын таанып-билүү процессине кирүүнү жогорулатат, ойломду стимулдаштырат, пикирлердин өз алдынчалыгынын өнүктүрөт жана калыптандырат, ошондой эле өзүнүн оюн жактаганга жана башкалардын оюн талдаганга үйрөтөт. «Кичи» топтор иштөө методикасы тренингдер сейрек колдонулат, бирок баарлашууну талап кылган адистерди даярдоо үчүн зарыл методдордон, ошондой эле жалпы педагогикалык мааниге ээ. Бүгүнкү күндө жаштардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүнө активдештирүүнүн топтук методдорун абсолютташтырбайт, бирок ошондой болсо да аларды жетишсиз баалоо керек эмес, анткени алар топту таанып-билүүнүн жана ишмердүүлүктүн өзүнчө «жалпыланган субъектине» айлантып жатат. Ал эми кайсы гана ЖОЖ болбосун, адисти кесиптик ишмердүүлүккө

даярдагандыктан, анын негиздери да ошол коллективдүү таанып-билүүнүн процессинде калыптанат. Окумуштуулар М.Д. Виноградова [42], Е.Н. Глубокова [47], өз эмгектеринде: биргелешкен таанып-билүү ишмердүүлүгү көбүнчө кызматкерлердин болочок эмгек ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө дал келет жана алардын таанып-билүүсүн активдештирет– деп белгилешет. Таанып-билүү активдүүлүгүн уюштуруунун топтук формаларынын конкреттүү маселелерди чечүү үчүн сабактар; ар бир топ үчүн тапшырмалардын (бирдей, ар түрдүү); болушу топтун ишин окутуучу тарабынан жетектөөнүн болушу; топтун ар бир мүчөсүнүн ишке кошкон салымын санап жана баалап туруу ар түрдүү аныктамаларын талдоонун негизинде топтук иштин төмөнкү белгилерин атоого болот: Ушул жерде топтук ишке биринчи кадам студенттердин өзүн-өзү аныктоосу болуп эсептелет. Топтун катышуучусу өзүнүн тайпасындагы ишине болгон мамилесине карата позициясын табышы керек. Бул процесс студенттерди белгилүү бир натыйжаларга жетишүүгө багыттайт. Ал өзүнүн тайпадагы ордун аныктоосу, башка катышуучулар менен мамилесин тактоосу керек. Студенттер бири-биринин мүмкүнчүлүктөрүн баалайт, тайпадагы позицияларын бөлүштүрүү жана өз-ара аракеттенүү варианттарын болжолдойт. Студенттердин өзүн-өзү аныктоо процессине тартылуусу ситуацияны изилдөө процесстери иштей баштайт жана тайпанын алдына коюлган маселелердин шарттарын изилдөө башталат, б.а. тайпалык жумуштун максаты коюлган маселени чечүү ыкмасын түзүү, максат – бул маселенин эмес, маселени чечүүнүн ыкмасын табуу маанилүү болот. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн процесси топтук өз-ара аракеттенүү маселесин түзө баштайт. Тайпа пикир алмашпайт, компромисс издебейт, даяр чечимди издебейт – тайпа ойлонот. Ал эми топтук иштин катышуучуларынын тайпада айтылган идеяларын түшүнүү, туңгуюк абалдардан чыгуу, иштин ыкмасын бөлүп алуу эмнени жана кантип тайпанын катышуучулары ойлошот, өзүнүн элестөөлөрүн жана иш ыкмасын сынчыл баалоосуна мунун баары андан кийин рефлексия

процесстери менен камсыздалат, ал түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Мындан педагогикалык шарттан алып караганда, студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн топтук формаларын ушул процессти жекелештирүү менен айкалыштыруусу керек, бул болсо жогорку окуу жайларынын өнүгүү аспектилеринин негизгилеринин бири болуп эсептелет. Ал эми окуу процесси жекече болгондуктан, ал мындай ишмердүүлүктү элестетиши керек, анын жүрүшүндө студент билим жана аларды түзүү ыкмасына гана ээ болбостон, ошондой эле өзү да жаңы билимди түзүш керек, анда негизгиси инсан катары эсептелиши, анын өзгөчөлүгү, баалуулугу, ар биринин субъективдүү тажрыйбасы. Иштин маңызы боюнча сөз ишмердүүлүктүн субъекттик тажрыйбасын иштеп чыгуу жөнүндө болуп жатат, ал болсо студенттердин инсандык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ишмердүүлүктүн ар түрдүү формаларын, окутуунун методдорун жана ишмердүүлүктүн ыкмаларын колдонуунун болжолдойт, эгер окутуу процессинде ар бир студентке окуу ишмердүүлүгүндө жана таанып-билүүдө анын жөндөмдөрүн жана баалуулук багыттарын жана кызыгууларын эске алуу менен өзүн-өзү көрсөтүүгө мүмкүндүк берилсе, бул ишке ашат

Окутуунун ар бир этабында, студенттердин өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүн ишке ашыруунун көндүм жана билгичтиктерине ээ болуусу, окутуучунунун түздөн-түз жардамынын азайышынын эсебинен педагогикалык жетектөөнүн усул жана формаларында маанилүү өзгөрүүлөр жүрөт, бул болсо студенттердин тигил же бул дисциплиналар же практиканы үйрөнүү процессинде студенттердин активдүүлүгүнүн жогорулашына көмөктөшөт. Студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн топтук формаларын бул процессти жекелештирүү менен айкалыштырып, окулуучу педагогикалык терминдерди, түшүнүктөрдү, фактыларды, теория жана процесстерди тигил же бул педагогикалык чечим же процессти өз алдынча талдоо жана жыйынтыктоочу текшерүү жана баалоо; тайпалардын ичинде студенттердин өз-ара окутуусу; өзүн-өзү текшерүү жана өзүн-өзү баалоо коллективдик талдоо жүргүзүшөт. Бул жакка ошондой эле инсандын өзүн-

өзү өнүктүрүүсүнүн мисалы, студентти карама-каршылыктуу мүнөздөгү проблемалуу жагдайларга кабылдыруу формаларын стимулдаштырууга болот. Анын үстүнө карама-каршылык сөзсүз инсандын мотивациялык чөйрөсүнө кирүүсү керек жана проблеманы чечүүнүн программаларын жана каражаттарын издөө зарыл. Мунун баары таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү процессинде инсандык мааниге ээ болот жана кесиптик өзүн-өзү аныктоо фактору катары жүрөт. Буга байланыштуу төмөнкү кесиптик ишмердүүлүктө өзүн-өзү аныктоонун баалуулук түзүүчүсүн актуалдаштыруучу билим берүү жагдайы түзүлөт, жана болочок адисти бул жагдайда туура багытоону начар камсыздаган анын элесиндеги ишмердүүлүктүн модели түзүлгөн жагдайга кабылат. Муну негизинде негизги рефлексия, сынчыл-ойлом, жаңы маанини иштеп чыгуу жана жаңы тажрыйбага ээ болуу, болочок адистин инсандык жана кесиптик чөйрөсүндө дагы өзүн-өзү өнүктүрүүсү өңдүү инсандык функциялардын актуалдашуусу жүрөт. Ойлонуу жана эмоционалдык кабыл алуу жагдайында баалуулук-мазмундук системасы аркылуу окутуунун жекелештирүү шартында студентте болумушту жаңы түшүнүү жана анын андагы ордун түшүнүү пайда болот.

Бул учурда негизгиси, студенттерди дифференцияланган педагогикалык колдоо, ал алардын ар кандай деңгээлдеги таанып-билүү активдүүлүгүн эске алат. Көбүнчө студенттердин билим берүү процессиндеги ишмердүүлүгү өзүнүн билим берүү милдеттерин аныктоо жана чечүү боюнча тиешелүү педагогикалык жардамды талап кылат, ал этаптуу мүнөзгө ээ жана төмөнкүлөргө бөлүнөт:

– студентке билим берүүнүн жаңы шартында багыт алуусунунда дифференцияланган педагогикалык жардам берүү этабы. Ар бир студентти алдыдагы боло турган анын конкреттүү окуу ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү милдеттери жөнүндө маалымдоо ага өзү үчүн кызыктуу жана маанилүү проблемалуу кырдаалдарды өзүнүн мүмкүнчүлүктөрү жана муктаждыктарын өзүн-өзү таануунун натыйжасында тандоого мүмкүндүк берет, анын

натыйжасында жаштар болочок жеке таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн контурларын жана келечегин белгилеп, субъективдик позицияны аныкташат;

– студенттердин жеке билим берүү маршрутун долборлоо процессинде студентке педагогикалык колдоо көрсөтүү этабы. Илимий-методикалык коштоо студентке билим берүү милдеттерин жеке тандоо жана аларды чечүүнүн тажрыйбасын топтоого мүмкүндүк берет. Натыйжада студенттердин субъективдик позициясы анын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн актуалдаштырат;

– белгиленген билим берүү милдеттерин ишке ашырууда студентке методикалык жардам көрсөтүү этабы. Билим берүү процессине өзүн-өзү талдоо технологияларын киргизүү студентке жеке билим берүү маршруттарын чечүүгө, алынган натыйжаларды талдоого жана өзү үчүн актуалдуу болгон билим берүү милдеттерин долбоорлоого мүмкүндүк берет. Бул этаптын натыйжалуулугу билим берүү процессинде субъекттүүлүктүн максималдуу көрүнүшүнүн тажрыйбасын байытууда көрүнөт. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн стимулдаштыруу үчүн төмөнкү талаптарды эске алуу керек:

- ар бир студентке демилгелүүлүктү, өз алдынчалыкты, иш ыкмасында тандалмалуулукту көрсөтө ала турган баарлашуунун педагогикалык кырдаалын сабакта түзүү;

- топто иштөөдө ар бир студенттердин кызыгуу атмосферасын түзүү;

- студенттерди сүйлөөгө стимулдоо; жаңылуудан коркпостон, туура эмес баа алып калам дебестен тапшырма аткаруунун түрдүү ыкмаларын колдонууга түрткү берүү;

- студенттердин субъекттик тажрыйбасын ачууга мүмкүндүк берген таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун ар түрдүү форма жана методдорун колдонуу;

- ар бир студенттин табигый өзүн-өзү көрсөтүүсү үчүн жагдай түзүү;

- студентке маанилүү болгон окуу мазмунунун түрүн жана формасын тандап алууга мүмкүндүк берген дидактикалык материалды сабакта колдонуу;

- студенттердин өз ишинин ыкмаларын табуу; башка студенттердин сабактагы иш ыкмасын талдоо, анын ичинен рационалдуурактарын тандап колдонуу.

Окумуштуулар Г.Е.Алимухамбетова [9], Ш.А. Амонашвили [10-11], Б.Г. Ананьев [12], Г.И. Беленький [27], Н.О.Вакулова [37], П.Н.Зубенко [68], С.Н. Злобина [67], И.А.Зайцева [64] таанып-билүү ишмердүүлүгүн калыптандыруунун психологиялык жана педагогикалык жагдайы тууралуу өзүлөрүнүн эмгектеринде кеңири чагылдырганына изилдөөбүздүн жүрүшүндө ынандык. Окутуучулар тарабынан студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнө болгон мотивациясын түшүнүү, билим берүү процессинде алардын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн эске алуу, анан дагы, инсандын активдүүлүгүнүн түзүмү өнүктүрүүчүлүк жана өзгөрүүчү процесс экенин билүү, жана жаштардын өзүлөрүнүн болочок кесиби жөнүндө элестөөлөрүн өркүндөтүүдө өзүнүн катышуудагы педагогикалык милдетин түшүнүү – мунун баары окутуучуларды жана студенттерди диалогго жана кызматташууга даярдайт жана студенттердин өзүн-өзү ачуусунун ийгиликтүү педагогикалык колдоосунун өбөлгөсү болуп кызмат кылат. Ошентип ЖОЖдо окуган мезгилде студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү – абдан татаал процесс, ал дүйнө таанымдык дарамети жогору кесиптик, интеллектуалдык, социалдык чыгармачылыкка жөндөмдүү кесипкөй жана маданий багыттуу инсанды даярдоо. Натыйжалуу таанып-билүү ишмердүүлүгүн ишке ашыруу максатында бардык болгон ресурстар камтылыш керек, алардын бири болуп болочок мугалимдердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн теориялык моделин дисциплиналар аралык байланыш аркылуу долбоорлоо болуп эсептелет, аларды мүнөздөө кийинки параграфта берилет.

Экинчи глава боюнча корутунду

Диагностиканын жыйынтыктары боюнча биз көрсөткүчтөрдүн динамикасынын натыйжалуулуктун (эфективдүүлүктүн) ар бир критерии боюнча байкайбыз. Натыйжада, берилген педагогикалык шарттардын жыйындысы чыгарылып, студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн иштелип чыккан теориялык моделин ишке ашыруу бул процесстин натыйжалуулугун далилдейт.

Дисциплиналар аралык байланыштар аркылуу болочок адистердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү процессин педагогикалык камсыздоо боюнча өткөрүлгөн иш, төмөнкү корутундуларды жасоого мүмкүндүк берди.

Изилдөөнүн жүрүшүндө студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү төмөнкү педагогикалык шарттар аныкталган: студентти окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары таануу жана окутуу процессин уюштуруунун анын мотивациясы, субъекттик тажрыйбасы, рефлексиясын максималдуу эске алуу менен жүргүзүү; студенттердин дифференцияланган чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнү педагогикалык жактан стимулдоо, ал окутуунун: мотивациялык, багыттоочулук, мазмундук, эрктик, баалоочулук компоненттеринин ишке ашуусун камсыздайт; студенттердин инсандык тажрыйбасын актуалдаштырууга, дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруунун негизинде окуу материалына ээ болуу процессинде ойломдук жана практикалык чыгармачыл ишмердүүлүктү активдештирүүгө көмөктөшүүчү окутуунун интерактивдик методдорунун басымдуу колдоонууну камсыздоо.

Аныктоочу эксперимент көрсөткөндөй, төмөнкү талаптарды эске алуу керек: сабакта баарлашуунун педагогикалык жагдайын түзүү; топтун ичинде ар бир студенттин кызыгуу атмосферасын түзүү; ката кетирүүдөн, жаңылуудан коркпоо, тапшырмаларды аткаруунун ар кандай ыкмаларын колдонууга, жеке пикирин айтууга студенттерди стимулдаштыруу;

студенттердин субъекттик тажрыйбасын ачууга мүмкүндүк берген таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун ар кандай формаларын жана методдорун колдонуу; ар бир студенттин табигый өзүн-өзү көрсөтүүсү үчүн жагдай түзүү; окуу мазмунунун ал үчүн маанилүү болгон түрүн жана формасын тандоого мүмкүндүк берген дидактикалык материалды сабакта колдонуу; студенттерди өзүнүн иш ыкмасын табууга умтулуусун колдоо.

Студенттердин дифференцияланган чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү контекстинде уюштуруу моделдерин ЖОЖдун окуу-тарбия процессинде салыштырмалуу талдоо бизге каралып жаткан теориялык моделдин компоненттерин бөлүүгө мүмкүндүк берди: Алар баалуулук-максаттык (болочок кесиптик ишмердүүлүктү ишке ашыруу боюнча студенттерде инсандык багыттуулукту калыптандыруу максатында окуу-тарбия процессинде окутуучулар чечкен көптөгөн максат жана милдеттерди киргизүү), процессуалдык-мазмундук (студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн калыптангандыгынын кырдаалдык деңгээлинен кырдаалдык-активдүүлүк, аткаруучулук, креативдик деңгээлдерге алардын инсандык функцияларын кийирүү менен этап-этабы менен ишке ашыруу), диагностикалык (студенттер тарабынан материалды өздөштүрүү деңгээлин инсандык, ишмердүүлүк-ролдук жана процессуалдык деңгээлдерде кароо жана окуу ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын үйрөнүү мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу) жана натыйжалуулук (студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүү процессин кырдаалдык-активдүүлүк, аткаруучулук, креативдик деңгээлдерди эске алуу менен талдоо).

III ГЛАВА. СТУДЕНТТЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛ ТААНЫП-БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА ТАЖРЫЙБАЛЫК-ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИШТИН НАТЫЙЖАЛАРЫ

3.1. Дисциплиналар аралык байланыш аркылуу студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн түзүмдүк-функционалдык модели

Болочок мугалимдердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланыш аркылуу өнүктүрүү проблемасын ар тараптуу изилдөө бизди моделдөө методун колдонуу зарылдыгына алып келди, ал реалдуулукту сүрөттөп, түшүндүрүүгө, феноменалдык көрүнүштөрдү чечмелөөгө, эмпирикалык байкоолорду сүрөттөөгө, өнүгүү тенденцияларын аныктоого, ошондой эле божомолдопайтууга, жаңы келечектүү максаттарды коюуга жана студенттер менен иштөөнүн жаңы практикаларын аныктоого мүмкүндүк берет [75]. Окумуштуулар моделдөөнү универсалдуу методдордун катарына киргизишет. Ал эмпирикалык деңгээлде дагы ошондой эле изилдөөнүн жана өздөштүрүүнүн теориялык деңгээлинде дагы колдонулат. Ю.К. Бабанскийдин айтуусу боюнча: «моделдөө окулуп жаткан кубулуш жана процесс жөнүндө билимди системалаштырууга жардам берет, аларды толугураак сүрөттөөгө жол көрсөтөт, компоненттер ортосундагы байланыштарды белгилейт, жалпы классификацияларды түзүүгө мүмкүнчүлүктөрдү ачат ж.б. [21]. Моделдөө окууну көрсөтмөлүү гана кылбастан, ошондой эле анын маңызын тереңирээк да кылат» [20, 560-б.]. Биздин болочок мугалимдердин чыгармачыл таанып-билүү өнүгүүсүнүн теориялык моделди иштеп чыгууга кайрылуубуз моделдердин функциялары менен шартталган. Окумуштуу О.С. Анисимовдун изилдөөлөрүнө таянсак, дал ушул моделдер ишмердүүлүктүн өнүгүүсүнүн интегралдык функциясын аткарышат, анын изилдөөсүнүн өзөгү рефлексиянын баалуулук негиздемелерин нормалоонун, проблемалаштыруунун жана рефлексивдик инструменттин өзү менен проблеманы чечүү [14, 177-б.] Ошол эле автордун

тастыктамаларына ылайык, өзү таанып-билүү, сын айтууга атайын аракеттенүү, кыймыл жана жүрүм-турум үчүн өзгөчө мааниге ээ болгон касиеттерди, сапаттарды белгилөөгө багытталгандыгы менен белгилүү бир критерий боюнча реалдуудуктун үлгүсүн өзгөртүүнүн натыйжасын элестетет. [15, 92-б.]. Биз изилдөөбүздө А.И. Уемов жасаган корутундуларды жетекчиликке алдык, ал моделди система катары аныктайт, аны изилдөө башка системалар жөнүндө маалымат алуунун каражаты болуп кызмат кылат [166, 272-бб.]. Модель реалдуу болгон системаны жөнгө салат жана изилдөө максаттарына кызмат кылат, эвристикалык мүнөзгө ээ болуп, ал теорияны түзүүгө жардам берген каражат болот. Т.А. Каплунович моделдөө методикасынын тармагындагы мамилелерди изилдөөнүн негизинде, теория адегенде кубулушту жакындатып түшүндүрүүчү модель түрүндө пайда болот деп белгилейт. Мында моделдөө процессинде эксперименттин формалары жана жаңы идеялар пайда болот, мурда белгисиз болгон фактылар ачылат [75, 42-б.]. Моделди долбоорлоо изилденүүчү жана конструкцияланган объекттин теориялык жана практикалык негиздерин бирдиктүү кылып байланыштырууну болжолдойт, В.А.Попков теория жана практиканын биримдигин жана тууралугун камсыздап, алардын өнүгүүсүнүн келечектүү багыттарын белгилейт [136]. Моделдер өзүлөрү келечекти куруу үчүн технологиянын бөлүгүн гана элестетпестен, жана ага пайдалуу болгон каражат-инструменттери эле болбостон, ошондой эле аракеттердин ыкмалары болушат. Ошентип уюштуруучулук моделдерди биз окуу-тарбия процессинде студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган издөө, негиздөө, рационалдык чечимдерди тандоо үчүн зарыл болгон көмөкчү илимий-аналитикалык инструмент катары тааныйбыз. Педагогикалык модель бир катар компоненттерден турат, алар педагогикалык аракетти уюштуруунун логикасын жана иреттүүлүгүн мүнөздөйт. Моделдер ар түрдүү болот. Биздин изилдөөбүздө, сөз теориялык педагогикалык модель тууралуу болот. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн педагогикалык

милдеттерин чечүүгө багытталган мындай моделди түзүүдө, психологиялык-педагогикалык принциптер жетекчиликке алынууга тийиш, педагогикалык каражаттар, натыйжалуулуктун методдору жана критерийлери колдонушу керек. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү процессин башкаруунун максаты, милдеттери, мазмуну, формалары, методдору жана каражаттары, түзүмү. Биз иштеп чыккан ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн теориялык модели бул процессти бүтүн карама-каршылыксыз система катары кароону жана уюштурууну болжолдойт. Бул модель кесиптик билим берүүнүн жаңы парадигманын негизги жоболорун эске алууга негизделген. Ал инсанга багытталган окутуу жана тарбиялоо процессинде студенттердин инсандык сапатын ачып, өзүн-өзү көрсөтүүсү үчүн шарттарды түзүү маселесин чечет. Биз төмөндө моделдин: баалуулук-максаттык, процессуалдык-мазмундук, диагностикалык жана натыйжалуулук төмөнкү компоненттерин бөлүп көрсөтөбүз. Бул компоненттин ар бирин толугураак карап көрөлү. Баалуулук-максаттык компонент, бул каралып жаткан моделдин баалуулук-максаттык компоненти өзүнө окуу-тарбия процессинде окутуучулар чечкен максат жана милдеттердин көп түрдүүлүгүн камтыйт. Азыркы педагогикалык ЖОЖдо студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүнө багытталган белгилүү тенденцияларды байкоого болот, атап айтканда, алар:

- окутуунун активдүү, жаңы метод жана формаларын табуу жана ишке киргизүү;
- студенттердин өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнө убакытты көбөйтүү, окуу жана практикалык иштин натыйжаларына илимий-педагогикалык талаптарды жогорулатуу менен стимулдаштырган шарттарды түзүү;
- билим берүү мейкиндигинде окуу жана илимий-изилдөө комплекстерин интеграциялоо, б.а. илимий-изилдөө иши бара-бара окуу процессинин маанилүү элементи катары киргизүү;

– билим берүү, илим жана өндүрүштүн интеграциясы, бул болсо болочок адистин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн стимулдаштырган фактору катары.

Бул тенденциялар ЖОЖдун окуу ишмердүүлүгүнүн негизги стратегиялык максаты эмгек рыногунда атаандаштыкка жөндөмдүү, компетенттүү, жоопкерчиликтүү, өзүнүн кесибин сүйгөнадистик ишмердүүлүктүн башка тармактарында билгичтикке ээ болгон, эл аралык стандарттардын деңгээлинде адистиги боюнча натыйжалуу иштөөгө жөндөмдүү, дайыма өсүүгө умтулган, социалдык, кесиптик мобилдүүлүк коштогон тиешелүү деңгээлдеги жана профилдеги квалификациялуу адисти даярдоо менен аныкталат. Бул стратегиялык максаттын контекстинде ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү проблемасынын актуалдуулугу студенттердин инсандык өнүгүүсү үчүн ЖОЖдо окуу процессинде жаштарда белгилүү бир турмуштук позиция калыптанат, ал кесиптик ишмердүүлүктө инсандык сапат, кесипкөй мамилени ишке ашырат, ал болсо андан кийин инсан. адис жана кесипкөйдүн компетенттүүлүгүнүн даражасын аныктайт. Дал ушул позитивдүү багытталган өзүн-өзү өнүктүрүүчү шарттардын болушу жаштардын келечегин мазмундуу кылып аракетчил, жоопкерчиликтүү, мобилдүү, жөндөмдүү, өсүүгө умтулган адистерди өз алдынча калыптануунун субъектине айландырат. Ал эми бул болсо, анын инсандык жана кесиптик багытталуусунун ишке ашуусуна толугураак жана натыйжалуураак көмөктөшөт [85]. Жогорудагылардан улам, биздин моделдин баалуулук-максаттык компонентинде өзүнө карата жаңы натыйжа менен болочок кесиптик ишмердүүлүктү ишке ашырууга багытталган инсандык максаттык калыптанууну бөлүп көрсөтөбүз.

Алар төмөнкүлөр: инновациялык ойлорду ишке ашырууга кызыгуу жана жоопкерчилик; варианттарды тандоого чыгармачыл мамиле жасоо; акыркы натыйжанын алуунун оптималдуу формаларын, методдорун ыкмаларын издөө; практика мезгилинде чыгармачыл башаттын контекстинде

окуу жана кесиптик ишмердүүлүктөн моралдык, эстетикалык канааттануу; чыгармачыл ишмердүүлүктүн натыйжаларына, аны этабы менен үзгүлтүксүз ишке ашыруу көндүмдөрүнө үйрөтүүгө, ички багыттоо. Белгилүү болгондой, ар бир индивидде баалуулуктар системасы бар, аны ал кандайдыр бир иерархияда элестетет. Изилдөөбүздүн контекстинде бизди, биринчи кезекте, кызыктырган, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн стимулдаштырган жана багыттаган баалуулуктар болду. Баалуулуктар социалдык-психологиялык (максаттар, мотивдер, идеалдар, багыттар ж.б. адамдын дүйнө таанымдык мүнөздөмөлөрү) түзүмдөр экенин эске алып багыттарын түзөт, биз ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн инсандын касиети катары өнүктүрүүнү сунуштайбыз, ал ээ болуп жаткан туруктуу мотивдердин системасы аркылуу жана анын алкагында таанып-билүү кызыгуулары өзгөчө роль ойной баштаган алкакта мүнөздөлөт. Экинчи тарабынан, чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүк, бул ишмердүүлүктүн өзүнүн сапаттык өзгөчөлүгү, ал ыкчамдыгы жана катаалдыгы менен, ошондой эле колдонулуп жаткан таанып-билүү методдорунун жана ыкмаларынын өзгөчөлүгү менен айырмаланат. Акыркы натыйжанын жыйынтыгынан алып караганда, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү инсан өздөштүргөн билимдеринин, көз карашынын, жүрүм-турумунун системасынын өзгөрүүсүнөн көрүнөт, алар болсо адамда анын ишмердүүлүгүнүн негизинде жүрөт. Биз изилдөөбүздө педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү алардын өз алдынчалыгынын белгилүү деңгээли анын бардык түзүмдүк компоненттеринде проблеманы аныктоодон баштап көзөмөл, өзүн-өзү көзөмөлдөө, коррекциялоого чейин, чыгармачыл изденүүчүлүк мүнөздөгү иштин жөнөкөй түрүн аткаруудан татаалдарына өтүү ишмердүүлүктөрүндө көрүнөөрүн байкадык.

Процессуалдык-мазмундук компонент. Көңүл буруучу нерсе, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү

процессинин этаптары студенттердин ишмердүүлүгүнүн окуу өнүгүүсү деген мүнөздөмөнү, ошондой эле кесиптик-инсандык өнүгүүнүн процессин чагылдырат. Ар бир этапта студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө артыкчылык берилет жана анын белгилүү компоненттери калыптанат, калыптануунун стадиялдуулугун чагылдырат. Анын үстүнө, мындай этаптуулук жалпы окуу процессинин этаптуулугуна карама-каршы келбейт, анткени ар бир этапта жаңы өздөштүрүлгөн билимдер, билгичтиктер жаңы тажрыйбалар болжолдонуп, студенттердин сапаттары жана кененирээк байланыштар системасына кирип, ушуга байланыштуу өнүгүүгө прогресске кабылат. Бул учурда, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн мүнөздөмөлөр системасы өнүктүрүлөт. Муну менен студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү калыптанган баштапкы деңгээлден кырдаалдык, аткаруучулук жана чыгармачыл деңгээлдерге карай этап-этабы менен өнүктүрүү жүргүзүлөт, мында студенттердин инсандык функциялары да кошулат. Моделдин процессуалдык-мазмундук компонентин долбоорлоо ошондой эле ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын ишке ашырууда методдор жана ыкмаларды дисциплиналар аралык байланыш аркылуу аныктоону болжолдойт, алардын илимий-практикалык негиздемеси 2.1 параграфта берилген. Алар 1-таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 1. – ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланыштын негизинде өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү педагогикалык шарттардын комплекси

№ п/ п1	Педагогикалык шарттар Студенттерди окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары кароо жана окутуу процессин уюштурууда анын мотивациясын, субъекттик тажрыйбасын жана рефлексияны максималдуу эске алуу.	Методдор жана ыкмаларды мүнөздөө Алдыдагы ишмердүүлүктүн максаттарын студенттерге түшүндүрүү; келечектеги аракеттердин планын биргелешип иштеп чыгуу; проблемага сүңгүп кирүү; фактылардын
---------------	--	--

		жаңычылдыгын, заманбап илимдин жетишкендиктерин көрсөтүү; тиричиликтик жана илимий элестөөлөрдүн кагылышуусу; кырдаалдык маселелерди талдоожана чыгаруу; күтүлбөгөн, белгисиз жана карама-каршылыктуу маалыматты колдонуу; ар түрдүү ойлордун каралышы жана кагылышы; долбоордук тапшырмалар; ишкердик жана ролдук оюндар; инсандык-маанилүүлүк диалог ж.б;
2.	Студенттердин чыгармачыл ойломдук, практикалык ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн жана инсандык тажрыйбасын актуалдаштырууга көмөктөшүүчү окутуунун интерактивдүү методдорунун басымдуулугун камсыздоо;	Проблемалуу кырдаалды чыгаруу, инсанга багытталган кырдаалды түзүү; окуу материалын проблемалуу чагылдыруу; чыгармачыл тапшырмаларды аткаруу (мисалы, синквейн, эссе, кластер түзүү); студенттердин долбоордук жана изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүн уюштуруу; өзүн-өзү көзөмөлдөө, окуу маалыматтарынын блоктору ортосунда себеп-натыйжа байланыштарын түзүү, өздүк таанып-билүү жана практикалык аракеттерди талдоо ж.б.
3.	Педагогикалык колдоону уюштуруу максатында англис тили жана информатика дисциплинасы аркылуу студенттердин чыгармачыл активдүүлүгүн өнүктүрүү интеграцияланган тандоо курсу иштеп чыгуу.	Теманын маанилүүлүгүн ачуу; иштин ачык келечегин түзүү; таанып-билүү маселесин чечүүнүн варианттарын издөөдө студенттердин версияларына кайрылуу; баарлашуу; талкуулоо; окуу диалогу; дискуссия; сабакта инсанга багытталган кырдаалды түзүү; студенттердин ортосунда өз-ара жардамдашуу жана кызматташуу кырдаалын түзүү.
4.	Студенттердин өз алдынча чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн педагогикалык жактан стимулдоо аркылуу окутуунун мотивациялык,	Жеке жана топтук консультациялар; тандоо кырдаалдарын түзүү, студенттердин пикирлерин баасыз талдоо; ар деңгээлдеги окуу тапшырмалары; долбоордук

	багытталуучулук, мазмундук, эрктик, баалоочулук компоненттерин ишке ашыруу.	тапшырмалар; ишкердик жана ролдук оюндар; инсандык-мазмундук диалог ж.б.
--	---	--

ЖОЖдо окутуу процессинин негизги педагогикалык элементтери лекция, семинарлар жана лаборатордук-практикалык сабактар болуп эсептелет. Билим берүү процессин ишке ашыруу формасы катары, инсанга багытталган сабак салттуу сабактын белгилүү бир компоненттеринен турат, бирок алардын функциялары жана ишке ашуусу олуттуу денгээлде өзгөрөт. Дисциплиналар аралык байланышта билим берүү процессин дидактикалык жактан камсыз кылууга коюлуучу негизги талаптар:

- окуу процессине, б.а. студент окуу материалын өздөштүрүп жатып аткарган трансформацияларды дагы кароо керек;

- билим берүү процесси субъекттүү ишмердүүлүк катары окуунун рефлексиясын, баалоосун камсыздоосу зарыл; студенттерди илимий-изилдөө ишмердүүлүгүнө катыштыруу; окуу материалын өздөштүрүүдө студенттердин субъекттик тажрыйбасынын мазмунун аныктоо, жана анын мурунку тажрыйбасына, таянуу;

- билимди берүү окутуучу тарабынан аны кеңейтип, түзүп, интеграциялап, дисциплиналык мазмунду жалпылоого жана ар бир студенттин субъекттик тажрыйбасын өзгөртүүгө да багытталуусу керек;

- окутуунун жүрүшүндө студенттердин субъекттик тажрыйбасы ар дайым илимий мазмун жана алган билимдин кесиптик багыттуулугу менен айкалышуусу зарыл;

- студенттерди өзүн-өзү баалоочулук билим берүү ишмердүүлүгүнө активдүү стимулдоо маанилүү, анын мазмуну жана формалары студентке билим алуу процессинде өзүн билим алууга даярдоого, өзүн-өзү өнүктүрүүгө, өзүн-өзү көрсөтүүгө мүмкүндүк берет;

– окуу материалын түзүүдө тапшырмаларды аткаруунун, маселелерди чечүүнүн жолдорун жана формаларын тандоого үчүн студентке шарт түзүп берүү керек;

– окуу аракеттерин аткаруу ыкмалары жөнүндө билимдерди берүүдө б.а. метабилимди кийрүүдө, окуу ишмердүүлүгүнүн жалпы логикалык жана атайын дисциплиналык ыкмаларын студенттердин инсандык өнүгүүсүндө алардын функцияларын эске алуу менен бөлүү;

– билим берүүнүн натыйжасын гана баалабастан, ошондой эле студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн моделинин процессуалдык-мазмундук компонентин маанилүү түзүүчүлөрүнүн бири катары карайбыз. Ишмердүүлүктүн окутуу процессинде этап-этабы менен студенттер тарабынан өздөштүрүлгөн түрлөрү катары карап, аларды таанып-билүүчүлүк-изилдөөчүлүк, илимий-изилдөөчүлүк жана жалпылоочу-репрезентативдик ишмердүүлүктөр деп атасак болот. Ар бир этапта студенттердин изилдөө даярдыктарынын конкреттүү формалары колдонулат. Мисалы, таанып-билүү-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктү өздөштүрүүнүн биринчи этабында, бул теориялык лекциялар, семинарлар, проблемалуу лабораториялык-практикалык сабактар, жеке жана топтук илимий-методикалык консультациялар болушу мүмкүн. Ушул эле этапта студенттерди илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө даярдоонун натыйжалуу формасы болуп жеке изилдөө темасынын үстүндө иштөө эсептелет. Жалпыланган-репрезентативдик ишмердүүлүк илимий-методикалык иштелмелердин, көрсөтмөлөрүн жана жекече изилдөөлөрдүн отчеттору аркылуу өздөштүрүлөт. Экинчи этапта таанып-билүү-изилдөөчүлүк ишмердүүлүк төмөндөгү формаларды колдонуу аркылуу калыптанат: проблемалык лекциялар, илимий-практикалык семинарлар, практикалык сабактар, жекече консультациялар ж.б. Илимий-изилдөө ишмердүүлүгү илимий-изилдөө темасынын үстүндө иштөөнүн, чыгармачыл жана теориялык семинарларды өткөрүүнүн, студенттердин долбоордук ишинин натыйжасы жөнүндө отчеттун негизинде өздөштүрүлөт. Үчүнчү этап

практикалык сабактар жана жекече консультациялар (таанып-билүү-изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө кошуп), өзүн-өзү талдоо, өзүн-өзү баалоо, чыгармачыл жетишкендиктердин натыйжаларын чечмелөө жана жасалгалоо (илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктү өздөштүрүү) аркылуу жүргүзүлөт. Жалпылоочу-репрезентативдик ишмердүүлүк илимий-практикалык конференциялар, инновациялык көргөзмөлөр аркылуу, студенттердин илимий эмгектеринин жыйнагын басып чыгаруу аркылуу камсыздалат. Окутуу ишмердүүлүктүн негизинде ишке ашат жана педагогика жана психологиянын актуалдуу проблемаларына тиешелүү теориялык материал менен чектелбейт. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү процессин камсыздоо үчүн иштелип чыккан атайын усул-ыкмалардын, уюштуруу формаларынын технологиялардын үлгүлөрүнө биз сынчыл ойломдун технологияларын киргиздик. Теориялык жана технологиялык даярдыктын жүрүшүндө кеңири колдонууга оюн технологиялары ээ болду, алар ишмердүүлүктү ыраттуу татаалдандыруу катары бир деңгээлден экинчи деңгээлге өтүү сыяктуу изилдөөчүлүк ишмердүүлүктү өздөштүрүүнү камсыздоого мүмкүндүк берет. Ишкердик-оюнда практикалык-кайра жаратуучудан практикалык-өзгөртүүчүгө карай, киргизүүчү-изилдөөчүлүктөн издөөчүлүк-изилдөөчүлүккө карай нерсе, мотив, максат, каражаттар жана ишмердүүлүктүн ыкмаларынын трансформациясы камсыздалат. Ишкер оюнду биз дисциплиналар аралык байланышты ишке ашыруу үчүн да колдонобуз. Дисциплиналар аралык байланышты инсанга, анын таанып-билүү жана адеп-ахлактык жактарына, ар тараптуу өнүгүүсүнө комплекстүү таасир этүүчү фактор катары кароого болот. Окумуштуу-педагогдордун изилдөөлөрүнө таянып Д.Ажыбаев [5], К.А.Стамалиева [158-159], дисциплиналар аралык байланышта студенттердин чыгармачылык активдүүлүгүнүн методикасы белгилүү багытка өзгөрөт экенине ынандык. Окутуу процессинде дисциплиналар аралык байланыштар бардык педагогикалык принциптердин ишке ашышына көмөктөшөт, алардын өз-ара

аракеттенүүсүн күчөтөт, окутуунун бардык функцияларына: студенттердин илимий билимдеринин системасын, жалпыланган таанып-билүү билгичтик жана кызыгууларын, дүйнө таанымдык ойлорун калыптандырууга жардам берет. Дисциплиналар аралык байланыштары болгон сабактар студенттерге сабакта интеграцияланган дисциплиналардын ар бири боюнча материалды тереңдетип окууга көмөктөшөт, ал эми окутуучуга алынган практикалык жана теориялык билимдерди практикалык колдонуу мүмкүндүгүн көрсөтөт. Дисциплиналар аралык байланыштары ачык жана так берилген сабакты өтүүдө окуу-таанып-билүү маселелери жөнгө салынуусу дидактикалык талаптарга жооп берүүсү зарыл; студенттердин активдүүлүгүнүн жана кызыгуусунун жогору болушу камсыздалышы керек; окулуп жаткан түшүнүк жана кубулуштардын маңызын аңдоого көмөктөшүү; корутундуларды чыгаруу, жыйынтыктоочу чечимге келтирүү маанилүү. Англис тили боюнча сабак өтүүдө, биз, студенттерди кесипке багытталган дисциплиналар боюнча сабактарга тартабыз. Маалыматты сандык иштеп чыгуу үчүн өзүн жакшы жактан көрсөткөн таблицалык процессор Excel сунушталат. Жаңы маалыматтык технологиялар кандай гана болбосун ишмердүүлүктүн түзүмүн гана өзгөртпөстөн, ошондой эле ишмердүүлүктүн ар кыл түрлөрүн интеграциялоого алып келет. Билим берүү системасы мобилдүү болуш керек жана эмгек рыногунун муктаждыктарына багытталуусу зарыл. Келечектүү болуп билим берүү мекемелери үчүн мобилдик интеграциянын вертикаль боюнча да, горизонталь боюнча да болгону ыңгайлуу, ал компьютердик технологияларга негизденген интеграцияланган билим берүү мейкиндигин түзүүгө алып келет. Маалыматтык технологияларды лекция окуу курсунда колдонуу, ошондой эле студенттердин өз алдынча иши боюнча иштелип чыккан методикалар үчүн колдонуу студенттер тарабынан маалыматтык технологияларды ар түрдүү дисциплиналары боюнча жазуу иштерди аткарууда да кеңири колдонууга көмөктөшөт. Мисалы, курстук иштерди жазууда студенттер тексттик редактор Microsoft Word, таблицалык процессор Excel, маалыматтык-укуктук система «Консультант плюс» ж.б. колдоно

алышат. Жазуу иштерин аткарууда студенттер тарабынан тексттик редактор Microsoft Wordдон сырткары, эсептөө жүргүзүүдө таблицалык процессор Excel, ж.б кеңири колдонулат. Ушундай кеңири мүмкүнчүлүктөрдү студенттердин жана окутуучулардын окуу процессинде информация алмашуу үчүн пайдалануусу өзгөчө мааниге ээ, анткени электрондук почта маалымат алмашуу үчүн колдонуу, тармак ичинде, сырткы абоненттер менен байланышууда башка ЖОЖдордун студенттери менен маалымат алмашууда колдонулат: ЖОЖ ичиндеги жарыялар электрондук тактага; телеконференцияларга катышуу, ал жерде илимий жана кесиптик проблемалар талкууланат; эркин таратылуучу программалык каражаттарды алуу үчүн Internet тармагына кирүү маалымат базаларына кирүү, китепканалардын каталогдоруна жана файлдарына кайрылуу, илимий изилдөө жүргүзүүдө электрондук китепканалардан пайдалануу; тандалып алынган тема боюнча электрондук мезгилдик басылмаларга кайрылуу; on-line телеконференцияларга Internet тармагандагы IRC системасы аркылуу катышуу; өз алдынча текшерүүчү тестирлөө; виртуалдык мекемеде иштөө; прикладдык программалар менен эсептөөлөрдү жүргүзүү мына ушулардын бардыгы өнүккөн технологиянын аркасында жетишилет. Диагностикалык компонент. Студенттердин изилдөө аракеттерин талдаган учурда алардын инсандык, ишмердүүлүк-ролдук жана процессуалдык деңгээлдерде студенттер тарабынан материалды өздөштүрүүсү жана окуу ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын үйрөнүүнүн аракеттери эске алынды. Мында студенттердин 2 өлчөө аркылуу (динамикасын байкоо) өнүгүүсүн төмөнкү критерийлер боюнча баалоо милдети коюлду. Алар: студенттердин билим берүү процессиндеги субъекттүүлүгү; ийгиликке жетишүүгө мотивациянын калыптангандык деңгээли; инсандын жалпы багыттуулугу (турмуштук пландар, баалуулук багыттар, кызыгуулар, социалдык багыттамалар, моралдык-адептик принциптер); өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуу; окуу-дисциплиналык компетенциянын деңгээли (окуу дисциплинасын өздөштүрүүсү). Диагностикалык инструментарий 2-таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 2 – Эксперименттик иштин жүрүшүндө колдонулуучу

диагностикалык инструментарий

№ п/ п	Диагностикалык изилдөөнүн багыттары.	Колдонулган методикалар	Методиканын кыскача аннотациясы	Булактар:
1.	Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта калыптануу деңгээли	Педагогикалык байкоо жүргүзүү, эксперттик баалоо методун жүргүзүү жана ар кандай пландагы текшерүү иштерин, тесттерди талдоо		
2.	Студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта сабактарда үйрөнүү жана өз алдынча иштин пайдалуу таасиринин коэффициентин аныктоо	Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн сабакта үйрөнүү байкоо картасынын жардамы менен жүргүзүлөт. Мындан кийин студенттердин активдүүлүк коэффициенти (Каку) эсептелип чыгат жана студенттердин өз алдынча ишинин пайдалуулук коэффициенти (КПД) төмөнкү формула боюнча эсептелип чыгат: ишке тартылган студенттердин саны. „~ft, студенттердин класстагы КПД = өз алдынча иштин убактысы xIII% сабакка бөлүнгөн убакыт		Коджаспирова Г.М. Педагогика: практика жана методикалык материалдар. –М.: ВЛАДОС, 2003. – 211- 213-б.
3.	Билим берүү процессинде студенттердин субъекттүүлүгү	Анкета «Билим берүү процессиндеги студенттердин субъекттүүлүгү»	Анкета 30 суроодон турат, алардын ичинен 15 – жалган шкаласына кирген. Диагностиканын натыйжалары үч негизги маанилик интервалы боюнча дифференцирленет: төмөнкү, ортоңку жана жогорку деңгээлдер	Инсанга багытталган сабак: конструкциялоо жана диагностика: Окуу-методикалык колдонмо / М.И. Лукьянованын ред. алдында. – М.: «Педагогикалык издөө» борбору, 2006. –113-б.

4.	Ийгиликке жетишүүгө мотивация	Суроолор: «Ийгиликке болгон мотивация жана ийгиликсиздиктен коркуу» (Реан А.А.)	Анкета студенттердин калыптануу деңгээлдерин аныктоого мүмкүндүк берген 20 суроодон турат. Ийгиликке жетишүүнүн мотивациясы(же ийгиликсиздиктен качуу)	Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. – СПб.: Питер, 2000. – С. –189-б.
5.	Студенттердин баалуулук багыттары	Бүтпөгөн сүйлөмдөрдүн методикасы	Адмдардын турмуш-тиричилигиндеги мамилелердин байланышын жана баалуулук багыттарын аныктоо	Цветкова Р.И., Важенина Ф.Г., Черкасская Т.П. ж.б. Болочок мугалимдин инсанын калыптандыруу. – Владивосток: Ыракы Чыгыш университетинин басмасы, 1991. – 44-51-б.
6.	Окуу-дисциплиналык компетенциянын деңгээли	Тестирилөө		

Студенттердин субъекттүүлүгүн изилдөө Н.В. Сосновских тарабынан түзүлгөн «Билим берүү процессиндеги студенттердин субъекттүүлүгү» анкетасынын негизинде жүргүзүлгөн [157, 249-257-б.]. Анкетага изилдөөчү тарабынан студенттердин жаш курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен оңдо, түзөтүүлөр киргизилген. Анкетанын суроолору окуу ишмердүүлүгүндөгү студенттердин позициясын жана жүрүм-турумун мүнөздөйт, сабактардын жүрүшүндө, окуу материалын өздөштүрүүдө анын активдүүлүк жана жоопкерчилик даражасын аныктоого жардам берет.

Билим берүү процессинде анын социалдык ролун, өзүнүн билимин өркүндөтүүгө мамилесин өз аракеттерин аңдоого багытталган окуу жана окуудан тышкаркы ишмердүүлүктөрдө өз алдынчалык деңгээли мүнөздөмөлөрдү чагылдырылгандыгы да маанилүү.

Студенттер, өзүлөрүнүн сабактагы субъекттик позициясын окуп чыгып,, сунушталган жүрүм-турумдук мүнөздөмөлөрү алардын өздүк жүрүм-турумуна канчалык дал келет (же дал келбейт), өзүлөрүнүн макул же макул эмес экендигин билдирүүсү керек. Анкетада 30 суроо берилген, алардын 15 – жалган шкаласы боюнча суроолор. Жалган шкаласы анкетага төмөнкү себептен киргизилген, анткени студенттер суроого жооп берип жатып, өзүлөрүнүн жаш курактык өзгөчөлүктөрүнүн негизинде социалдык каалоого бурулуп кетүүсү толук мүмкүн, анда алар коомдо колдоого алына турган жоопторду тандашат, анткени суроонун натыйжасында жагымдуу болуп көрүнгүсү келет. Жогорку көрсөткүчтөгү анкеталар жалган шкала боюнча жалпы массадан алынып салынган (жалпы саны. – 8) жана топ боюнча жалпы жыйынтыктарды эсептөөдө эске алынган эмес. Анкетаны жыйынтыктоодо ачкыч менен дал келгенде, 1 балл берилген. Диагностиканын жыйынтыктары жана студенттердин субъекттүүлүгү үч негизги маанидеги интервал боюнча анкеталарды иштеп чыгууда дифференцияланган:

– **төмөнкү деңгээл** (0 дөн 11 баллга чейин) – студенттердин билим берүү процессиндеги субъекттик позициясы абдантөмөн чагылдырылган, же таптакыр жок. Окуу ишмердүүлүгүнүн процессинде студент көбүнчө пассивдүү позицияны ээлейт, активдүүлүктү эпизод-эпизод менен сейрек көрсөтөт, окутуучунун көрсөтмөлөрүн аткаруучунун ролун болжолдойт жана өзүнүн мамилесин чагылдырбайт. Сабакта демилгелүүлүк таптакыр жокко эсе. Студенттердинаракети педагогикалык таасирленүүнүн объектиси катары салттуу ролун аткарууга, билим, билгичтик жана көндүмдөрдү өздөштүрүүгө багытталган.

– **ортоңку деңгээл** (12 ден 16 баллга чейин) – белгилүү даражада субъекттүүлүк студентке инсандык сапат катары таандык, ага жетиштүү деңгээлде билинет. Студент активдүүлүктү көрсөтүүгө умтулат, бирок сейрек демилгелүү болот: өз алдынча тапшырмаларды аткарууга тандалмалуу катышат. Тигил же бул маселелерде өзүнүн жеке позициясын иштеп чыгууга аракет жасайт, бирок ар дайым эле билим берүү процессин уюштуруунун

тигил же бул аспектилерине өзүнүн жеке мамилесин чагылдырууга умтула бербейт.

– **жогорку деңгээл** (17 ден 20 баллга чейин) – билим берүү процессинде студенттердин субъекттик позициясы ачык чагылдырылган, жогорку деңгээлде калыптанган болуп эсептелет. Студентке ички активдүүлүк, каалоо дагы, сырткы активдүүлүк, аракет дагы таандык. Ал окуу ишмердүүлүгүн өздөштүрүүдө жогорку деңгээлде өз алдынча иштин ар кандай түрлөрүн аткарууга олуттуу көңүл бурулган, көбүнчө демилгелүүлүктү көрсөтөт. Студенттерде ийгиликке жетишүүгө мотивациянын калыптангандык деңгээли (же ийгиликсиздиктен качуу) А.А.Реандын «Ийгиликке жетишүүгө мотивация жана ийгиликсиздиктен коркуу» суроолору колдонулган [143, 298-б.]. Анкета 20 суроону камтыйт, ар бир ачык менен дал келүү үчүн текшерилүүчүгө 1 балл кошулат. Студентте мотивациялык полюстар канчалык деңгээлде ийгиликке жана ийгиликсиздикке калыптанган топтолгон баллдардын жалпы санын эсептегенден кийин аныктоого мүмкүн. Баалоо критерийлери төмөнкүлөр: 1 ден 7 баллга чейин – ийгиликсиздикке болгон мотивация диагностикаланат (ийгиликсиздиктен коркуу), 8 ден 13 баллга чейин – мотивациялык полюс ачык билинбейт, 14 ден 20 баллга чейин. – мотивациялык полюс ийгиликке ачык багытталган. Ушундай инсандык мүнөздөмөнү үйрөнүү, өзүн-өзү актуалдаштыруу сыяктуу өзүнүн татаалдыгы жана көп аспектүүлүк мүнөзүнө байланыштуу, абдан татаал диагностикалык процедура болуп эсептелет. Биз ишибизде негизги диагностикалык инструмент катары өзүбүз модифицирленген вариантты «Өзүн-өзү актуалдаштырган тест» Гозман Л.Я. [48], ал тест «Инсанга багытталган сабак: конструкциялоо жана диагностика» [100, 444-б.]. колдондук. Бул методиканы тандоо «Таанып-билүү муктаждыктары», «Креативдүүлүк», «Өзүн-өзү кабылдоо», «Өзүн-өзү сыйлоо» көрсөткүчтөрүн аныктоого мүмкүндүк берет: Мында «Таанып-билүү муктаждыктары» шкаласы студенттердин айлана-чөйрө, дүйнө жөнүндө билим алууга болгон умтулуусунун даражасын аныктоого

мүмкүндүк берет; «Креативдүүлүк» шкаласы инсандын чыгармачыл багыттуулугунун берилгендиги; «Өзүн-өзү кабылдоо» шкаласы өзүнүн жетишкендик жана кемчиликтерин баалоодон көз карандысыз, реалдуулукта кандай өзүн кабыл алса, ошол даражада студенттердин кабылдоосу; «Өзүн-өзү сыйлоо» шкаласы студенттердин өзүнүн жакшы жактарын баалай билүүсү, аларды өзүндө таанып жана сыйлоо мамилеси. Өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуу студенттерде калыптангандыгынын жалпы деңгээлин аныкоо, биз төмөнкү деңгээлдик интервалдарды колдондук. Кырдаалдык деңгээл (0 дөн 22 баллга чейин) өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуунун төмөнкү деңгээли өзүн-өзү таанууда жетишсиздиги байкалат, өзүнүн жетишкендик жана умтулууларын ойлонулбагандыгы, өзүнүн жөндөмдөрүн өнүктүрүүнү, инсандык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө көңүл коштук. Орточо деңгээл (23 төн 33 баллга чейин). – өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуунун жетиштүү деңгээлде калыптанбагандыгы, орточо деңгээлде көрүнөт. Студент белгилүү бир деңгээлде кээ бир чөйрөдө жетишкендиктерге умтулат, бирок дайыма эле өзүнө ишене бербейт жана ага жетиштүү күч жумшабайт. Жогорку деңгээл (34 төн 57 баллга чейин). – студенттердин руханий, адеп-ахлактык, инсандык дараметинин жогорку деңгээлде ишке ашышы. Студент өзүнүн ар түрдүү жөндөмдөрүндө аң-сезимдүү ишмердүүлүктө жана баарлашууга аракеттенүүгө умтулат, өзүнүн инсандык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет, айланадагы дүйнөнү туура кабыл алат, өзүн жана башка адамдарды андап сезе билет. Окуу ишмердүүлүгү өзүн-өзү көрсөтүүнүн маанилүү чөйрөсү катары толук бойдон кабыл алынат, анын мүмкүнчүлүктөрү максималдуу колдонулат. Студенттердин окуу-дисциплиналык компетенциясынын деңгээлин биз студенттердин даярдык деңгээлин азыркы реалдуулукка толугу менен жооп берген жана компьютердик технологияларды колдонууга багытталган өлчөөнүн заманбап методикасын колдонуу менен диагностикаладык. Бул технологиялардын маанилүү артыкчылыктары төмөндөгүдө, алар жаңы мүмкүнчүлүктөрдү окутуучуга гана эмес, студентке дагы берет. Студент окутуунун объектинен

окуу процессине аң-сезимдүү катышкан жана өз алдынча чечимдерди кабыл алган окутуунун субъектине айланат. Мында эгер маалыматты салттуу көзөмөлдөөдө студенттердин даярдык деңгээли жөнүндө маалыматка ээ болсо жана толугу менен окутуучу гана буйрук берсе, анда маалыматты топтоо жана талдоонун жаңы методдорун колдонууда ал угуучуларга да жеткиликтүү болот. Окумуштуу-педагог А. Алимбековдун пикиринде окутуучулар студенттерди өз билимин өзү өркүндөтүү ишине үйрөтүү боюнча илимий-методикалык кеңештерге муктаж [8]. Студенттердин өз алдынча Р.В.Олейник, билим алуу иши окутуучулардын бул ишти уюштурууга карата чын ыкластуу мамилесинен жана кесиптик компетенцияларынан тикеден-тике көз каранды экендигин ал өзүнүн эмгегинде чагылдырган [122]. Бул багыттагы мугалимдердин типтүү кыйынчылыктары төмөнкүлөр:

- өз алдынча иштерди пландаштыруу; окуу материалын кайсы бөлүгүн өз алдынча иштөө үчүн бөлүп көрсөтүү; тапшырмалардын системасын тандоо;

- өз алдынча иш менен аудиториялык иштин ортосундагы биримдикти сактоо;

- студенттердин аткаруу мүмкүнчүлүгүн прогноздоо, диагностикалоо; өз алдынча иш менен келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүнүн ортосунда байланыш түзүү;

- текшерүү методикасы. Бул болсо аларга окуу процессинин жүрүшү менен байланышкан аң-сезимдүү чечим кабыл алганга мүмкүндүк берет, студенттер менен окутуучуларды маанилүү иште бириктирет, анткени алар баары бир иштин натыйжасына кызыкдар. Реалдуу окуу процессинде окутуунун максаттары, мазмунду жалпы дисциплиналар боюнча өздөштүрүүнүн деңгээлдери окуу программаларында эң эле жалпыланган түрдө берилген. Бир катар учурда бул максаттар; студент билүүсү керек, жасай билүүсү керек, элестетүүсү керек деген сөздөр менен бир аз конкреттештирилген. Бирок терминдер – билүү, жасай алуу, элестетүү –

жетиштүү деңгээлде талкууланбастан чачыранды жана ар кайсыл окутуучу тарабынан ар кандай түшүндүрүлөт. Практикада ар бир окутуучу окутуу процессинде өзүнүн түшүнүгүн баалосу жана дисциплиналар боюнча терминдерди чечмелөөсү керек. Мында окутуучу тарабынан студенттердин практикалык билгичтик жана көндүмдөрүнүн деңгээлин баалоо дайыма так болуш керек, теориялык фактыларды өздөштүрүү деңгээлин баалоого караганда, анткени билгичтиктерди баалоодо окутуучу окутууга сунушталган маселелерди чечүүнүн тууралыгын аныктоого багытталат, ал эми теориялык билимдерди баалоо толугу менен субъективдүү жана окутуучунун өзүнүн теорияны терең түшүнүүсүнөн, анын ар түрдүү бөлүмдөрүнүн жана темаларынын маанилүүлүгүнөн, оозеки сурамжылоонун ыкмаларынан көз каранды. Ошентип бир эле дисциплиналар боюнча бирдей эле баалар, керек болсо, бир эле ЖОЖдо, аларды алган студенттер бирдей деңгээлге ээ экендигин билдирбейт. Билимди өздөштүрүүнүн сапатын көзөмөлдөө, коюлган окуу максаттарына жетүү даражасын баалоо окуу процессинин кандай гана болбосун билим берүү технологиясын колдонуунун негизги түзүмдүк бөлүктөрү болуп эсептелет. Бул максатта колдонулган көзөмөлдүн формалары, окутулгандыгынын деңгээлин баалоо чоң ар түрдүүлүк менен айырмаланат. Алардын ар бири өзүнүн артыкчылыктары менен бирге кемчиликтер да жок эмес. Окутуунун процесси иреттүү процедура катары берилет: лекциялык материал маселе чыгаруунун үлгүсү – өз алдынча иштөөгө тапшырмалар – тестирлөө. Биринчи эки этап окутуунун процессин түзөт, үчүнчү этап өзүн-өзү көзөмөлдөөгө керек, төртүнчү – алынган билимдердин көзөмөлү жана өзүн-өзү көзөмөлгө алуу үчүн керек. Көзөмөлдөөнүн формаларынын арасында өзгөчө орунду жогорку билим берүү системасында тестирлөө ээлейт. Курстун ар бир темасын үйрөнүү, эреже катары, текшерүүчү тестирлөө менен аяктайт, ал студентке окуу материалын канчалык терең өздөштүргөндүгүн аныктоо үчүн мүмкүндүк берет. Ошентип, ортодогу тестирлөө бир темадан экинчи темага өтүүнү белгилейт. Натыйжада, билимди өздөштүрүү процессинин натыйжалуулугун

жогорулатууга мүмкүндүк берген туруктуу жүргүзүлгөн студенттер менен окутуучунун ортосундагы кайтарым байланыш ишке ашырылат. Тесттик текшерүүнүн позитивдүү жагы тестирилөө процессинде материалдын чоң көлөмүн камтуу мүмкүндүгү жана ошону менен тестирилген студенттердин билимдери жөнүндө кеңири маалымат алуу болуп эсептелет. Тестирилөөнү реалдуу педагогикалык ишмердүүлүктө колдонуу окутуу процессинин натыйжаларынын объективдүүлүгүн, деталдуулугун жана тактыгын жогорулатууга ачык мүмкүндүк берет. Андан сырткары, тесттер студент тарабынан өз алдынча иштин жүрүшүндө өздөштүрүлгөн материалдын сапатын текшерүү үчүн колдонулушу мүмкүн. Тестирилөөнүн жекече натыйжаларын салыштыруу башка бир студенттердин натыйжалары менен салыштыруу, же ошол эле студенттердин мурунку натыйжалары менен салыштыруу, же окуу максаттары менен салыштыруу жолу менен ишке ашырылат. Курстун ар бир темасы боюнча биз тесттер комплексин иштеп чыктык. Ошондой эле жабык тест формасы тандалып алынды – суроо жана төрт альтернативалык жооптор, алардын бири туура. Тесттик тапшырмалар татаалдык деңгээли боюнча классификацияланышат: курстун негизги түшүнүктөрү жана негизги методдору; негизги методдордун алгоритмдери; тапшырманы аткаруу үчүн тигил же бул методду колдонуу менен алынган натыйжалардын далилдүүлүгүн баалоонун көндүмдөрүн көрсөткөн методдордун туруктуулук жана окшоштук шарттары. Тестирилөө көзөмөл гана жүргүзбөстөн, ошондой эле студенттердин өзүн-өзү көзөмөлдөөсүн жүргүзөт, системалаштырууга мүмкүндүк берет. Тесттер экзамен же зачетко даярдануу үчүн жакшы каражат болот. Персоналдык компьютерлер менен жана жаңы маалыматтык технологиялар менен айкалышып, тесттер аркылуу окутуу жана заманбап көзөмөл системасын түзүүгө өтүүгө жардам берет. Тестирилөөнүн ар кандай түрлөрү колдонулат жана аларды өткөрүүнүн методдору:

- сабак бүткөнгө бир нече мүнөт калганда тестирилөө жүргүзүү, бул окутуучуга студенттер жакшы түшүнбөй калган суроолорду көргөнгө

мүмкүндүк берет; окутуучу тарабынан бул теманы окуу методикасын өркүндөтүүгө стимулдайт. Ошону менен ортодогу тестирилөө, бир темадан экинчи бир темага өтүүнү белгилеп, окуучу менен окутуучунун ортосундагы туруктуу кайтарып байланыш болуп туруусуна көмөктөшөт, билимди өздөштүрүү процессинин натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет;

– сессия аралыгындагы мезгилде тесттик тапшырмаларды колдонуу студенттердин билимин өзүн-өзү көзөмөлдөө сыяктуу, ошондой эле окутуучу тарабынан көзөмөлдөө. Алар ортодогу билимди текшерүүнүн каражаты катары кызмат кылат. Ошентип, бул максатта бир нече дисциплиналар боюнча милдеттүү түрдө өтө турган тестирилөө киргизилди, программасы боюнча; студенттердин билимдерин текшерүү максатындагы тестирилөө жүргүзүү курсту үйрөнүүнү аяктагандан кийин дагы, бүтүрүүчү квалификациялык экзамендердин алдында дагы жүргүзүлөт. Биз студент-бүтүрүүчүлөрдү калдык билимдерди текшерүүчү жыйынтык мамлекеттик аттестацияга чыгарылган дисциплиналар боюнча тестирилөө жүргүзөбүз. Тестирилөөгө даярдык студенттерди тестирилөөгө чыгарылган дисциплиналарды үйрөнүү боюнча кошумча сабактарга мобилизациялайт. Башка ыкма дагы колдонулат, анда студенттердин бардык топтору бир убакта экранга проекцияланган тесттик тапшырмаларга жазуу түрүндө жооп берет, андан кийин окутуучу алынган натыйжаларды текшерет. Ар бир тестти аткарууга баарына бирдей убакыт бөлүнөт (1, 5-2 мүнөт). Тестирилөөнүн жыйынтыгында алынган маалыматтар дайыма окутуучулар тарабынан жалпыланып, талдоого алынат, бул болсо студенттердин окуу материалдарын өздөштүрүүсүнүн даражасын динамикада баалоого мүмкүндүк берет. Тестирилөөнү талдоо жана андан кийинки экзамен тапшыруу көрсөткөндөй, натыйжалуу тестирилөө ортодогу текшерүүнүн башка түрлөрү менен айкалышат.

Натыйжалуулук компонент. Биз ишибизде колдонулган илимий адабияттардан, студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлдери

жана көрсөткүчтөрүнө ар түрдүү мамилелерди аныктадык. Т.И. Шамованын изилдөөлөрүнө ылайык [190], таанып-билүү активдүүлүгү өнүгүүнүн 3 деңгээлинде өтөт: биринчи деңгээл – кайра жаратуучу активдүүлүк – окуучунун билимдерди түшүнүп, эстеп калып, кайра айтып берүүгө умтулуусу менен билимдерди үлгү боюнча колдонуу ыкмаларына ээ болуу менен мүнөздөлөт; экинчи деңгээл – чечмелеп түшүндүрүүчү активдүүлүк, ал үйрөнүлүүчү мазмундун маанисин аныктоого окуучунун умтулуусу менен, өзгөртүлгөн шартта кубулуштардын маңызына кирүү менен, билимди колдонуунун ыкмаларына ээ болуу менен мүнөздөлөт; үчүнчү деңгээл – чыгармачыл деңгээл, кубулуштардын маңызын жана алардын өз-ара байланыштарын ачууга умтулуу менен гана мүнөздөлбөстөн, ошондой эле оюнда, кыялында чыгармачылык менен ал кубулуштарды өзгөртүүгө, жаңы идеалдуу объекттерди таанып-билүүнүн жаңы оригиналдуу ыкмаларын колдонуп, конструкциялоого умтулуу менен да мүнөздөлөт. Ал эми Г.М. Коджаспирова студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн 4 деңгээлин нөлдүк, салыштырмалуу активдүү, аткаруучулук активдүү, чыгармачыл бөлүп көрсөтөт: Тигил же бул деңгээлге таандык төмөнкү көрсөткүчтөр менен аныкталат: үй тапшырмасын аткаруунун тез-тездиги, окуучунун эмоционалдык абалы, окуучунун дисциплиналар боюнча жетишкендиги, окуу милдеттерин чечүүгө болгон чыгармачыл мамиле, студенттердин сабакка карата репликалары, окуу кырдаалына кирүүнүн теزدиги, окуу маселесин чечүүдөгү өз алдынчалык, студенттердин сабактын аягындагы коңгуроого болгон реакциясы [80]. Студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүндөгү калыптанган салыштырмалуу активдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү болуп, автордун ою боюнча, төмөнкүлөр эсептелет: сабакка жана сабактан тышкары иш-чараларга стабилдүү катышуу, окуу материалына ылайык мугалим менен диалогго ыктыярдуу киришүү, дисциплиналар боюнча кошумча адабиятты окуу, стандарттык эмес окуу кырдаалдарын кабыл алуу, мунун баары студенттердин калыптанып калган эмоционалдык-интеллектуалдык маанайын күбөлөндүрөт. Студенттердин

таанып-билүү активдүүлүгүнүн нөлдүк деңгээли төмөнкүдө көрүнөт: сабактын кээ бир этаптарына окуучунун эмоционалдык кошулуусунда, өз алдынча окуу ишин каалабагандыгында, мугалим тарабынан адаттагыдай басмырлоону күтүүдө, даяр болгон үлгүлөрдү өздөштүрүү аркылуу окуучунун окуу ишинин тажрыйбасын топтоодо, сабактын жүрүшүндө окуучунун индифференттүү(пассивдүү) абалда болушу [131, 161-б.]. А.С. Плотник өзүнүн изилдөөсүндө болочок офицерлердин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү процессинин төмөнкү деңгээлдерин бөлүп көрсөтөт: башталгыч, кырдаалдык, аткаруучулук, чыгармачыл [132]. А.С. Плотник тарабынан бөлүп көрсөтүлгөн болочок офицерлердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлдери жана көрсөткүчтөрү, биздин оюбузча, жетиштүү маалыматтуу жана жеңил диагноздоолуучу деңгээлдер, өзүбүздүн изилдөөнүн алкагында аларды негиз катары алабыз. 1.1. пунктта аныкталган студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү (мотивациялык-баалуулук, когнитивдик, ишмердүүлүк жана рефлексиялык-баалуулук) студенттердин педагогикалык дисциплиналарды үйрөнүүдө чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн кырдаалдык, кырдаалдык-активдүүлүк, аткаруучулук, чыгармачыл деңгээлдерин мүнөздөөгө мүмкүндүк берет.

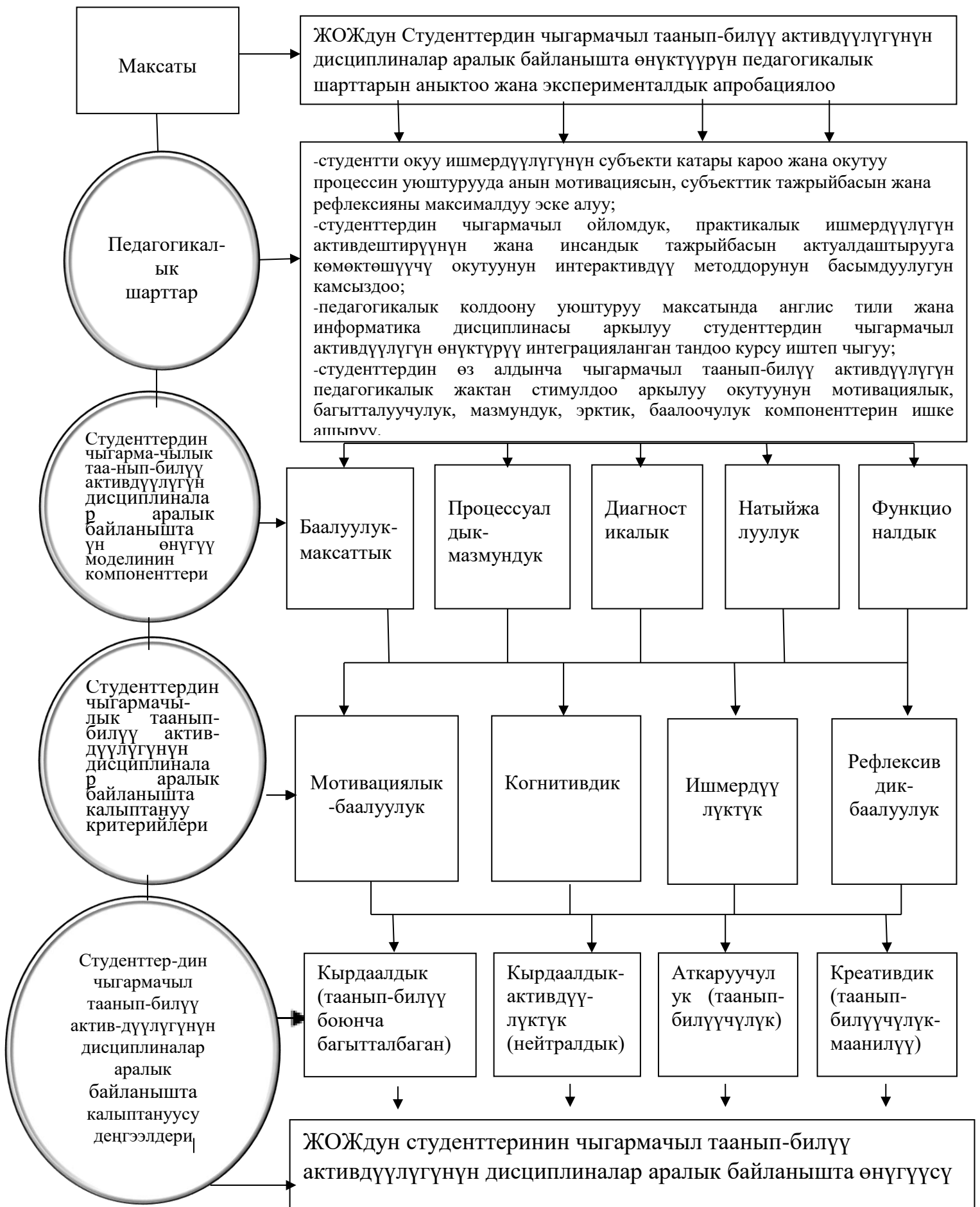
Кырдаалдык деңгээл педагогикалык дисциплиналарга туруктуу эмес кызыгуу менен мүнөздөлөт. Педагогикалык билимдерди жана билгичтиктерди колдонуунун инсандык-маанилүү мааниге эмес, педагогикалык дисциплиналар боюнча теориялык билимдер негизинен таануу деңгээлинде гана калыптанган. Кесиптик багыттагы маселелерди чечүү мурда иштелип чыккан схема, окутуучу тарабынан чыгармачыл ойлонууга багыттуулугу жок алгоритм боюнча ишке ашат. Рефлексивдүү позиция өзүн педагогикалык процесстин объекти катары кабыл алуу менен байланышкан, бул илимди чыгармачыл өздөштүрүү процессинде пассивдүү позицияны ээлөөнү шарттайт. Кырдаалдык деңгээл билимди түшүнүп, эстеп калып, кайра айтып берүүгө умтулган, окутуучу тарабынан берилген үлгү

боюнча аны колдонуунун ыкмаларына ээ болууга умтулган студентке таандык, мында билимди тереңдетүүгө болгон таанып-билүү кызыгуусунун жоктугу белгиленет, эрктик аракеттердин (таанып-билүү чөйрөсүнүн калыптануу деңгээлинин төмөн жана ортодон төмөн болушу) туруксуздугу, максатты кое биле албагандык жана өзүнүн ишмердүүлүгүн баалай албагандыгы көрүнүп турат. Өз алдынчалыкка умтулбайт, өз алдынча иштин ар түрдүү түрлөрү окутуучу берген үчүн гана аткарылат жана өз алдынча тандоого, талдоого да умтулбайт. Өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуунун калыптануусунун кырдаалдык деңгээли өзүн-өзү жетишсиз таанып-билүүдө, өзүнүн жөндөмүн көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жана өзүнүн инсандык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө көңүл коштугунан көрүнөт. Кырдаалдык-активдүүлүк деңгээл педагогикалык дисциплиналарга туруктуу мамилелер менен айырмаланат, алардын кесиптик-инсандык калыптануудагы ролун таануу; кесиптик билимдерди калыптандыруунун негизинде таанып-билүү кызыгуусу артабаштайт, бирок бул билимдер үстүртөн жана системалуу эмес; педагогикалык маселелерди чечүү ренатыйжалуу деңгээлде, чыгармачыл мамиле жок; рефлексивдүү мамиле өзүн көбүнчө педагогикалык процесстин объекти катары кабыл алуу менен байланышкан, бул болсо негизинен окутуу процессиндеги пассивдүү позицияны калыптандырат. Бул деңгээл студенттердин ийгилик мотивациясынын жетишсиз калыптангандыгы, таанып-билүү ишмердүүлүгүндө алардын активдүүлүгүнүн эпизоддуулугу менен мүнөздөлөт. Өз алдынча тапшырмаларды аткарууга катышууга тандалмалуу мамиле жасашат (таанып-билүү чөйрөсүнүн калыптанган орточо деңгээли). Өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуу жетиштүү деңгээлде калыптанган эмес, бирок тигил же бул студентте алдыдагы кыйынчылыктарга карабастан баштаган ишин аягына чыгарууга болгон умтулуунун эрктик аракеттеринин салыштырмалуу туруктуулугу бар. Окутуучу менен биргеликте максат коюу жана рефлексия артыкчылыктуу позицияда. Сабакта окуу өз-ара аракеттенүүнүн жүрүшүндө тең укуктуу өнөктөштүк баарлашуу

уюштурулган, бирок студенттер ар дайым эле өз оюн ачык жана эркин айта алышпайт, алар окутуучунун сын-пикиринен коркушат. Аткаруучулук деңгээл жалпы түрүндө көбүрөөк максаттуулук, туруктуулук, аң-сезимдүүлүк ошондой эле таанып-билүүнүн ыкмаларынын кесиптик билим-билгичтиктерин чыгармачылык менен колдонуусу мүнөздөлөт. Бул билим-билгичтиктерди колдонууга умтулуу аң-сезимдүү мүнөзгө ээ, тандап алган кесибинде өзүн адис катары андоодо инсандык мааниге ээ, алардын өздүк практикасына кийирүү терең педагогикалык билимдерге жана кесиптик маселелерди чечүү боюнча ар түрдүү билгичтиктерге негизделет, бирок чыгармачыл ойлоону менен бекемделбейт. Рефлексивдик позиция өзүн көбүнчө педагогикалык процесстин субъекти катары кабылдоо менен байланыштуу, бул болсо негизинен окутуу процессинде активдүү позицияны шарттайт. Чыгармачыл (креативдүү) деңгээл кесиптик-инсандык калыптануу үчүн конкреттүү билим, билгичтиктердин зарылдыгына бекем ишеним мүнөздөлөт. Педагогикалык дисциплиналар тармагында туруктуу таанып-билүү кызыгуусунун болушу, таанып-билүү ишмердүүлүгү кесиптик мүнөздөгү ар тараптуу терең билимдерге негизделип, кесиптик-педагогикалык маселелерди чыгармачыл талдоого жөндөмдүүлүк пайда болот. Бул деңгээл студенттердин муктаждыктарды таануусу, таанып-билүү кызыгууларынын кенендиги, окуу дисциплиналарынын туруктуу жогору мотивациясы, кесиптик компетенцияларынын калыптануусунун жогорку деңгээликайчыпикирлер, сынпикирлер, таанып-билүү ишмердүүлүгүндөгү студенттердин активдүүлүгү жана өз алдынчалуулугу менен мүнөздөлөт. Окутуучу тарабынан студенттердин инсандыгына баалуулук мамилени көрсөтүү белгиси ачык көрсөтүлгөн. Ошентип, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн инсанга багытталган мамиленин негизинде өнүктүрүүнүн моделин биз бирдиктүү билим берүү катары карайбыз, ал бири-бири менен байланышкан жана өз-ара шартталган компоненттерден турат: баалуулук-максаттык компонент прогноздоочу натыйжа катары, процессти уюштурууну шарттайт, студенттердин

чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн *калыптангандык критерийлери жана көрсөткүчтөрү*; процессуалдык-мазмундук, студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн калыптанганын кырдаалдык деңгээлинен кырдаалдык-активдүүлүк, аткаруучулук жана чыгармачыл деңгээлдерге этап-этабы менен жылууну камсыздайт; диагностикалык инструментарийди билдирүүчү диагностикалык, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн калыптангандыгынын критерийлерин жана деңгээлдерин мүнөздөөчү; функционалдык, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү процессин жөнгө салуучу элементи катары педагогикалык шарттардын комплексин көрсөткөн таасирин астында чыккан. Ошентип биз түзгөн модель төмөнкү түргө ээ (1-схема). Бул моделди эксперименттик текшерүүгө 2.3. параграфы арналган

ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн теориялык модели

3.2. Эксперименттик ишти уюштуруу жана анын жыйынтыктары

ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн теориялык модели иштелип кылдат иликтенген теориялык изилдөөнүн негизинде чыккан. Анын негизинде эксперименталдык иш 2012-2016-жж. аралыгында И. Арабаев атындагы мамлекеттик университеттин базасында жүргүзүлдү. Калыптандыруучу эксперименттин максаты иштелип чыккан моделдин натыйжалуулугун текшерүү жана студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын аныктоо болуп саналат. Жүргүзүлгөн эксперимент өткөрүү шарты боюнча аралаш (салттуу, кайчылаш, констатациялык), ал эми максаты жана мазмуну боюнча калыптандыруучу болуп саналат. Жүргүзүлгөн эксперименттин өзү окуу-тарбия процессин бузбастан (табигый эксперимент) текшерүү тажрыйбасын белгилейт. Эксперименталдык ишти долбоорлоодо жана уюштурууда биз жалпы педагогикалык бир катар жоболорго таянабыз, аларды аткаруу калыптандыруучу экспериментти жүргүзүүнүн милдеттүү психологиялык-педагогикалык шарты болуп эсептелет жана анын натыйжалуулугун аныктайт:

– ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу билим берүү мекемесинин окуу-тарбия процессинин түзүмүнө оптималдуу кирген педагогикалык системанын алкагында гана мүмкүн;

– иштелип чыккан автордук моделдин натыйжалуулугу башкарылуучу системанын иштешине жараша жетишилет, субъект-субъекттик мамилелердин реалдуу, формалдуу эмес уюштурулган принциби боюнча, ага ылайыктуу студенттер дагы, окутуучулар дагы педагогикалык процесстин активдүү катышуучулары болушат.

Бул өңүттөн карасак, изилдөөнүн эксперименталдык бөлүгүн жүргүзүлүүдө төмөнкү уюштуруучулук-педагогикалык милдеттерди чечүү зарыл болду:

– студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатуу динамикасын чагылдыруучу эксперименттик иштин этаптарын иштеп чыгуу;

– эксперименттик иштин ар бир этабында анын милдеттерин аныктоочу максаттык багыттарды так чечмелөө;

– маселе чечүүчү «Англис тили» жана «Информатика» курсу боюнча сабактардын системасын иштеп чыгуу студенттерди окутуунун процессинде дисциплиналар аралык байланыштарды камсыздоо;

– студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн калыптанган срез деңгээлин диагностикалоо үчүн объект болуп кызмат кылган текшерүү ченемдерин аныктоо. Теориялык моделди ишке ашыруу жана болочок адистердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары этап-этабы менен белгилүү бир тартипте ишке ашырылган.

Буга байланыштуу, педагогикалык процесстин бири-бирин алмаштырган этаптарынын мазмунун иштеп чыгуу өзгөчө мааниге ээ, б.а. педагогикалык процесстин бөлүмдөрүнүн логикалык жактан маанилик, убакыттык жана уюштуруучулук мамилелерде аяктаган, аларга так максаттык багыттар, белгилүү мазмун, конкреттүү уюштуруучулук камсыздоо дал келет жана алар студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн тиешелүү деңгээлин чагылдырат. И. Арабаев атындагы мамлекеттик университетинин базасында уюштурулган билим берүү процесси биздин изилдөөбүздүн эмпирикалык талаасы болуп эсептелет. Анда 2-курстун 321 студенти катышкан. Ар бир адистик боюнча биз эки топту катыштырганбыз, алардын бири (160 студент) эксперименттик топ (ЭТ), экинчиси (161 студент) – контролдук топ (КТ) болуп калды. Эксперимент педагогика адистигиндеги болочок мугалимдер арасында жүргүзүлгөн.

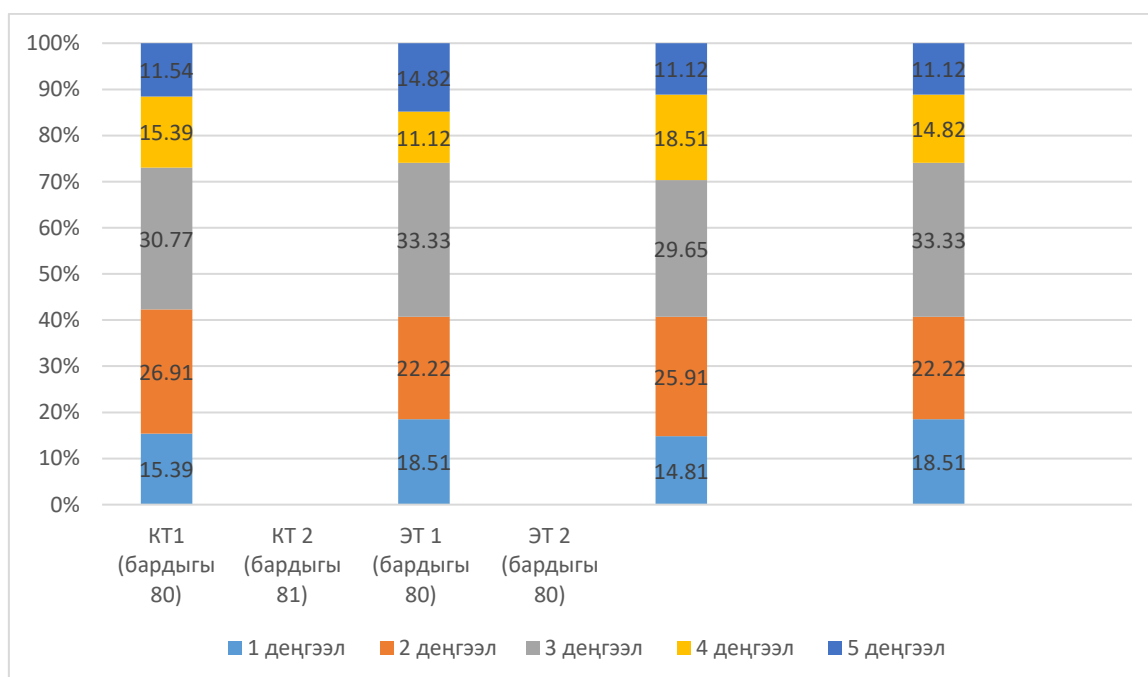

Биздин эксперименталдык ишибиз этап-этабы менен жүргүзүлдү, коюлган милдеттерге ылайык педагогикалык эксперимент 3 этапта (аныктоочу, калыптандыруучу, жыйынтыктоочу) жүргүзүлгөн жана 2012-2016-жылдар аралыгында өткөн. Бул этаптардын баары бири-бири менен байланышкан жана бир максатка багытталган. Эксперименттин ар бир этабы өзүнүн милдеттери, методдору, каражаттары, аны чечүү жана натыйжалары менен мүнөздөлөт. Аныктоочу эксперимент өзүнө студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн башталгыч деңгээлин аныктоону камтыйт. Бардык төрт топ тең студенттердин окуу-дисциплиналык компетенцияларынын деңгээли боюнча болжол менен бирдей көрсөткүчтөр менен мүнөздөлгөн. Студенттердин окуу-дисциплиналык компетенцияларынын деңгээлин аныктоо эксперттик баалоонун (эксперттер катары мугалимдер болушту) методдору менен педагогикалык байкоо процессинде жүргүзүлгөн, ошондой эле ар кандай пландагы текшерүү иштердин жүрүшүндө материалды өздөштүрүү процессинин кээ бир жактарын сапаттуу сүрөттөө жана өздөштүрүүнүн натыйжалуулугунун сандык көрсөтүүсүнө негизделген. Биринчи деңгээл ($a=1$) – бул тармактарда объекттерди, касиеттерди, процесстерди (билим-таанышуу) таануу. Экинчи деңгээл ($a=2$) – ренатыйжалуу(билимдер-копиялар) аракеттер, кайра жаратуу деңгээли, үчүнчү деңгээл ($a=3$) – натыйжалуу (билим, билгичтик, көндүмдөр) аракеттер, колдонуу деңгээли, төртүнчү деңгээл ($a=4$) – чыгармачыл (билимдер-трансформациялар) аракеттер, чыгармачылык деңгээл. Таанып-билүү натыйжалуулугу студент тарабынан жасалган билим берүү продуктыларынын саны жана сапатыидеялар, чыгармачыл иштелмелер, изилдөөчүлүк иштер катары бааланат: Бул параметрлер, биздин пикирибизде, студенттердин дисциплиналар боюнча билим, билгичтик, көндүмдөргө ийгиликтүү ээ болуусун мүнөздөйт жана анын окуу курсун үйрөнүүдөгү тажрыйбасын чагылдырат.

Жогоруда сүрөттөлгөн методикалар боюнча чогулган материалды талдоо студенттерде беш топту бөлүп алууга мүмкүндүк берди. Студенттердин таанып-билүү чөйрөсүнүн калыптануу деңгээлин үйрөнүүнүн натыйжасы 3-таблицада чагылдырылган.

Таблица 3. – Студенттердин таанып-билүү чөйрөсүнүн дисциплиналар аралык байланышта калыптануу деңгээлинин салыштырмалуу катышы

№	Топторр /Деңгээлдер	1 деңгээл	2 деңгээл	3 деңгээл	4 деңгээл	5 деңгээл
1	КТ1 (бардыгы 80)	15, 39	26, 91	30, 77	15, 39	11, 54
2	КТ 2 (бардыгы 81)	18, 51	22, 22	33, 33	11, 12	14, 82
3	ЭТ 1 (бардыгы 80)	14, 81	25, 91	29, 65	18, 51	11, 12
4	ЭТ 2 (бардыгы 80)	18, 51	22, 22	33, 33	14, 82	11, 12

Алынган натыйжалардан көрүнүп тургандай, контролдук топто да, эксперименттик топто да студенттердин көпчүлүк саны (65% ашуун) окуу материалын өздөштүрүүнүн 1, 2 жана 3 деңгээлдерине ээ. Б. Блумдун окутуунун максаттарынын таксономиясына ылайык, тигил же бул түшүнүктөрдү, тарыхый мыйзамдарды, фактыларды формулировкалоону кайра жаратууга, объекти жана анын касиеттерин кыскача мүнөздөөгө, белгилүү бир алгоритм боюнча кырдаалды чечүүгө мүмкүндүк берген деңгээлдер, билим-трансформациялардын болушун болжолдогон 4 жана 5-деңгээлдер, текшерилүүчүлөрдө сейрек диагностикаланат. Ал эми бул болсо студенттер дайыма эле билим, билгичтик, көндүмдөрдү жаңы кырдаалга өткөрө беришпейт, аларда салттык идеялардан баш тартуу, өзүн-өзү талдоо, рефлексия жүргүзүү кыйынчылык туудурат. Бул өз кезегинде, стереотиптерге таянуу менен жана мурдатан эле белгилүү болгондо нсандын жеке сапаттарын ачууга тоскоол болот. Маалыматтын бир түрдүүлүгү жана топтордун ортосундагы айырмачылык X^2 формуласы боюнча маанилүүлүгү көз карандысыз тандоо текшерилген. Алар: H_0 – критерийдин жардамы менен жүргүзүлдү. Эки гипотеза чыгарылды: H_0 : студенттердин окуу-дисциплиналык компетенциясынын көрсөткүчтөрү бул группаларда бири-биринен айырмаланбайт; H_1 : студенттердин окуу-дисциплиналык компетенциясынын көрсөткүчтөрү бул топтордо бири-биринен айырмаланат. Маалыматты математикалык иштеп чыгуу ар бир контролдук топту ар бир эксперименттик топ менен салыштырганда алынган. Мааниси $X^2_{d=4} = 9,488$ жана, $\alpha = 0,05$ болгондо, 9,488 га барабар болот. Бул маани эсептик (эмпирикалык) мааниден чоң, ал 7,87 барабар, бирок, бул жагдайды эске алып, биз 2 контролдук топту жана 2 эксперименттик топту өз-өзүнчө генералдык өзгөчөлүктөр деп эсептесек болот, анткени эң алгачкы маалыматтар бул эки өзгөчөлүктөрдүн ичинде бирдей. Бул болсо, бизге эксперименттик топту сүрөттөөгө ыңгайлуу болуш үчүн, кыскача ЭТ деп белгилеп алдык, анда педагогикалык шарттар жана студенттердин чыгармачыл активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн модели сүрөттөлгөн, ал эми контролдук топторду КТ деп

белгиледик, аларда окутуу салттуу окутуу системасынын негизинде жүргүзүлгөн. Биз студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн мотивациялык-баалуулук, когнитивдик, ишмердүүлүк, жана рефлексиялык-баалоочулук компоненттердин динамикасын төмөнкү критерийлер менен бааладык: билим берүү процессинде студенттердин субъекттүүлүгү; ийгиликке жетишүүгө мотивациянын калыптанган деңгээли (же ийгиликсиздиктен качуу); инсандын жалпы багыттуулугу (турмуштук пландар, баалуулук багыттар, кызыгуулар, социалдык багыттуулуктар, моралдык-этикалык принциптер); өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуу; окуу-дисциплиналык компетенциянын деңгээли (окуу дисциплинасын өздөштүрүү деңгээли). Кийинчерээк аныктоочу эксперименттин этабында биз студенттердин баалуулук багыттарын үйрөндүк, турмуш-тиричилик мотивдерин М. Рокичтин «Баалуулук багыттар» методикасы жана терминалдык баалуулуктар суроолору аттуу эмгегинде [144] тестирилөөнүн жыйынтыктары эксперименттин баштапкы этабында 4-таблицада чагылдырылган. Бул блоктун баалуулуктар иерархиясын талдоо, бизге жалпы баалуулук иерархияда кесиптик өзүн-өзү көрсөтүү баалуулуктар блогунда үстөмдүк кылган блок болуп эсептелеби, ошону аныктоого мүмкүндүк берди. Эксперименттин башталгыч этабында изилдөөнүн натыйжасы боюнча КТнун 24 гана студенти (14. 81%) жана ЭТнун 21 студенти (13. 20 %) терминалдык баалуулуктардын бөлүнгөн блогундагы бардык компоненттери негизги болуп эсептелет; КТнын 27 студенти (17%) жана ЭТнын 24 студенти (15%) инструменталдык баалуулуктардын бөлүнгөн блогундагы бардык компоненттери негизги болуп эсептелет.

Таблица 4. – КТ жана ЭТ топторундагы студенттердин аныктоочу этаптагы баалуулук багыттарынын системасын изилдөөнүн натыйжалары % менен

Артыкчылыктардын иерархиясы	КТ (161)	ЭТ (160)
-----------------------------	----------	----------

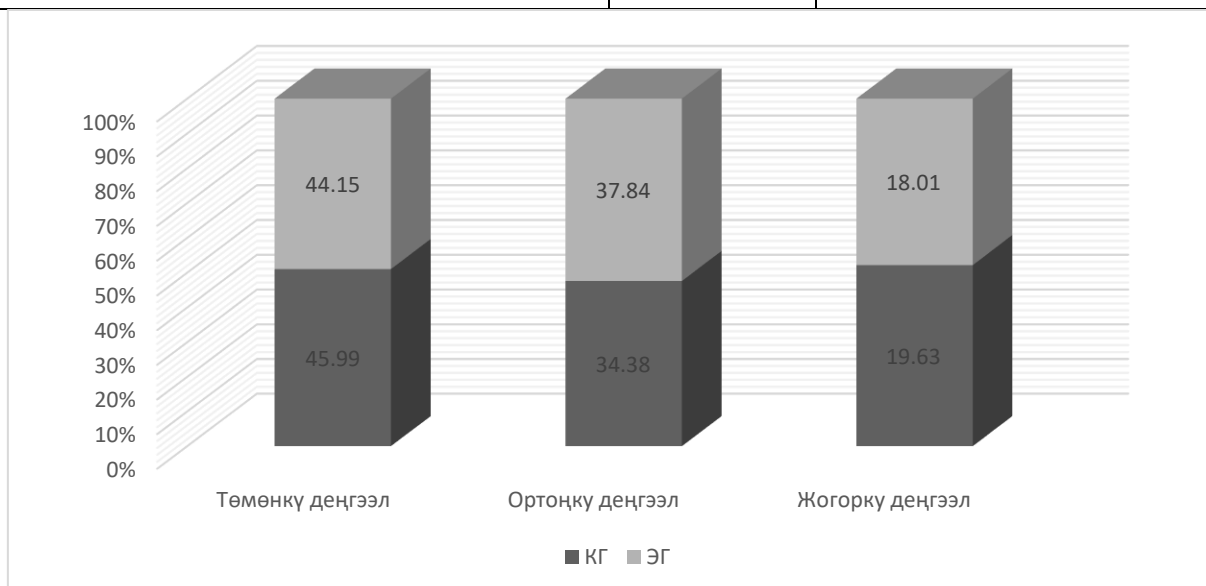
«Натыйжалуу жашоо» терминалдык баалуулук катары		
«Жетектөөчү болуп эсептелет»	24	30
«Негизгилердин санына кирет»	114	108
«Негизги болуп эсептелбейт»	162	162
«Өзүнө ишенүүчүлүк» терминалдык баалуулук катары		
«Жетектөөчү болуп эсептелет»	36	24
«Негизгилердин санына кирет»	114	120
«Негизги болуп эсептелбейт»	150	156
«Өзүн-өзү өнүктүрүү» терминалдык баалуулук катары		
«Жетектөөчү болуп эсептелет»	42	36
«Негизгилердин санына кирет»	102	114
«Негизги болуп эсептелбейт»	156	150
«Таанып-билүү» терминалдык баалуулук катары		
«Жетектөөчү болуп эсептелет»	30	24
«Негизгилердин санына кирет»	144	138
«Негизги болуп эсептелбейт»	126	138

Студенттердин мотивациялык-инсандык өзгөчөлүктөрүн изилдөө үчүн биз А.А. Реан жана В.А. Якунин тарабынан иштелип чыккан студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдерин диагностикалоонун [143, 298-б], [202] методикасын колдондук; Эксперименттик иштин башталгыч этабындагы бул методика боюнча диагностиканын натыйжасы көрсөткөндөй, студенттер үчүн контролдук дагы, эксперименттик дагы топтордун мотивдери «диплом алуу», «кийинки курстарда окууну ийгиликтүү улантуу», «ийгиликтүү окуу, экзамендерди “4” жана “5”ке» тапшыруу маанилүү болуп эсептелет. Бизди кызыктырган мотивдер «жогорку квалификациялуу адис болуу», «болочок

адистик ийгиликти камсыздоо», «интеллектуалдык канааттануу алуу» контролдук топто 4, 5 жана 8 орун, эксперименттик группада. – 6, 5 жана 7 орундатурат. Ошентип мотивдер системасында тышкы мотивдер ички мотивдердин үстүнөн үстөмдүк кылары белгиленет. Андан соң студенттердин субъекттүүлүгүн изилдөөнүн натыйжасында Н.В. Сосновских тарабынан түзүлгөн [157] «Билим берүү процессинде студенттердин субъекттүүлүгү» анкетасынын жардамы менен жүргөн, биз ар бир топто (контролдук жана эксперименттик) студенттердин субъекттүүлүгүнүн төмөнкү деңгээлинин санын, тесттин ортоңку маанисиндеги деңгээлдеги студенттердин санын жана студенттердин субъекттүүлүктүн жогорку деңгээлиндеги санын аныктадык. Анкеталык маалыматтар 5-таблицада берилди.

Таблица 5. – Билим берүү процессинде студенттердин субъекттүүлүгүнүн жыйынтыктары (% менен)

Сапаттын калыптануу деңгээлдери	КТ	ЭТ
Төмөнкү деңгээл	45, 9	44, 15
Ортоңку деңгээл	34, 38	37, 84
Жогорку деңгээл	19, 63	18, 01

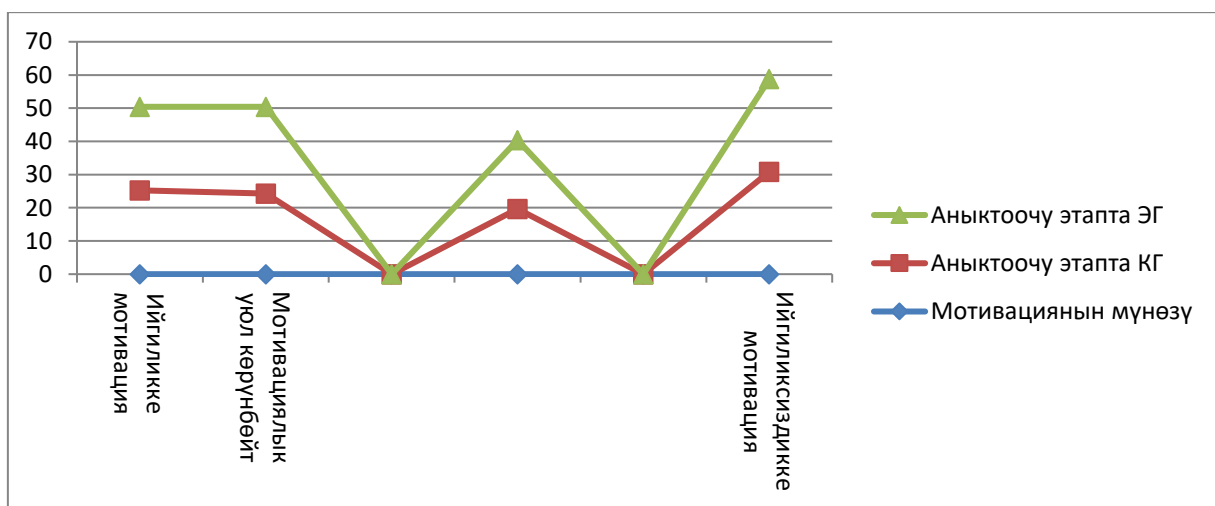

Алынган натыйжаларды талдоо көрсөткөндөй, контролдук жана эксперименталдык топтордо студенттердин көп саны – субъекттүүлүктүн төмөнкү

деңгээлиндеги (текшерүүчүлөрдүн жалпы санынан 45, 9%. – КТ, 44, 15%. – ЭТ). Бул болсо, билим берүү процессинде студенттердин субъектик позициясы аныктоочу эксперименттин этабында начар берилген, же таптакыр жок (эң төмөн баллдарды 36 адам алышты контролдук топто жана 28 адам эксперименттик топто). Студенттердин ийгиликке жетишүүгө мотивациясынын калыптанган деңгээлин үйрөнүү үчүн (же ийгиликсиздиктен качуу үчүн) А.А. Реандын «Ийгилик мотивациясы жана ийгиликсиздиктен качуу» суроолор анкетасы колдонулду [143]. Студенттердин ийгилик мотивациясы жана ийгиликсиздиктен качууну изилдөөнүн натыйжалары 6-таблицага киргизилди.

Таблица 6. – Студенттердин ийгилик мотивациясы жана ийгиликсиздиктен качууну изилдөөнүн натыйжалары (% менен)

Аныктоочу этапта Мотивациянын мүнөзү		Аныктоочу этап	
		КТ	ЭТ
Ийгиликке мотивация		25, 23	25, 23
Мотивациялык уюл көрүнбөйт	Ийгиликке умтулуунун тенденциясы	24, 31	26, 12
	Ийгиликсиздиктен качуунун тенденциясы	19, 63	20, 72
Ийгиликсиздикке мотивация		30, 83	27, 93

Эксперименттин аныктоочу этабында алынган натыйжалар контролдук дагы, эксперименттик дагы топтордо, студенттерде тигил же бул мотивациялык тенденциянын үстөмдүк кылуусу диагностикаланбайт. Эки

мотив тең карама-каршы багытталган тенденциялар катары мектепте калыптангандыктан, биз буга көмөк көрсөтүүчү болуп салттуу системанын алкагындагы окутуу мында окуу материалын өздөштүрүүнүн негизги методдору даяр билимдерди угузуу, үлгү боюнча окутуу, жекеден жалпыга карай индуктивдүү логикасы, ренатыйжалуу айтып берүү болуп эсептелет. Ийгиликтин мотивациясы, сөзсүз түрдө, оң мүнөзгө ээ. Адамдын аракетинин мындай мотивациясы иштиктүү, оң натыйжага, ийгиликке жетишүүгө багытталган, активдүүлүк ийгиликке жетишүү муктаждыгынан көз каранды. Ал эми ийгиликсиздиктен коркуу мотивациясы негативдүү чөйрөгө тиешелүү.

Мындай типтеги адамдын мотивациясында өзүнө ишенбөөчүлүк алсыздык мүнөздүү ал эң оболу, тапшырманы аткара албай калуудан коркот жана урушуу, жазалоодон качууга умтулат. Жагымсыз натыйжаларды күтүү, өзүнүн мүмкүнүлүгүнө ишенбөө мына ушу коркунучтуу.

Бул топтун ичиндеги студенттерден ийгиликке мотивациянын өнүктүрүүгө белгилүү бир тенденциясы бар студенттердин тобунун бөлүнүп алынган (сурамжылоонун натыйжасында алар 12-13 балл топтошту). Эгер студент 8-9 балл топтосо, анда ал көбүнчө ийгиликтен качууга ийилет. Мындай студенттер таблицада «Ийгиликсиздиктен качуунун тенденциясы» тобуна киргизилет. Ал анын ишмердүүлүгүн аныктайт.

Эч нерсе жасабай эле, иш оңуна чыкпайт деп коркот, жана ийгиликке кантип жетишүү жөнүндө ойлонбостон, ишти бүлдүрүүдөн ийгиликтен качууну ойлойт. В.Г. Асеев инсанга багытталган педагогикалык ишмердүүлүктүн аркасында инсандын негизги сапаттарынын бири катары ийгиликке мотивациянын калыптануусуна өзгөчө көңүл буруу зарыл [17]. «Өзүн-өзү актуалдаштыруучу тесттин» модифицирленген вариантын колдонуунун натыйжасында биз төмөнкү 7-таблицада берилген маалыматты алдык. Эки топто тең диагностика көрсөткөн маалыматтарды талдоо төмөнкү корутундуга алып келди:

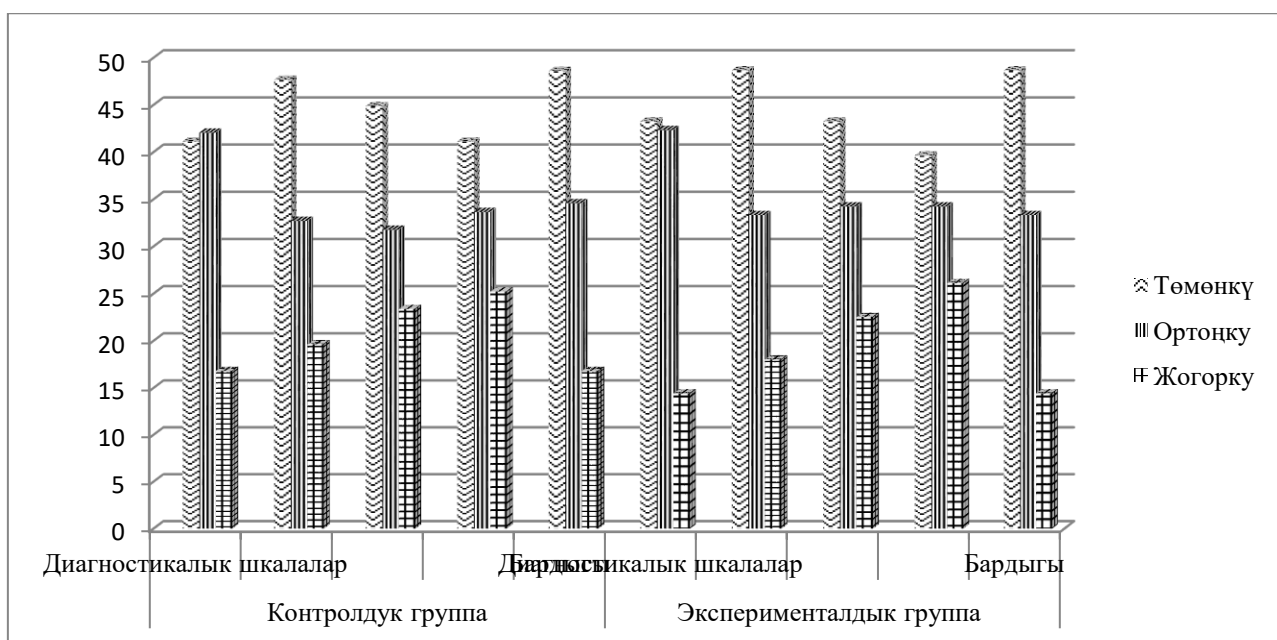

1) курчап турган чөйрө тууралуу билиүүгө умтулууаракети ортоңку деңгээлде; чыгармачыл багыттуулугу төмөнкү деңгээлде, мындан улам, студенттер окуу ишмердүүлүгү процессинин өзүнөн канааттануу албастан, натыйжаны алууга гана багытталган деген пикирди айтуу болот; айланадагы адамдардын өзүн баалоосуна, өзүнө болгон жеке мамилесин билүүгөкызыгуусу – жогорку жеңгээлде; өзүн-өзү сыйлоонун орточо даражасы, анын ичинде типтүү кырдаалдарда дабул болсо, эреже катары, өзүнө толук ишенбөөгө алып келет;

2) өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуунун калыптануусу-төмөнкү деңгээлде, КТ жана ЭТ студенттеринде ойлоо маданиятынын мотивациялык-баалуулук компонентинде олуттуу айырмачылыктар болбогондугу алынган маалыматтардын негизинде такталды.

Таблица 7. – Студенттердин өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуусун изилдөөнүн жыйынтыктары (% менен)

Калыптануу деңгээлдери	Контролдук топ					Эксперименттик топ				
	Диагностикалык шкалалар				Бардыгы	Диагностикалык шкалалар				Бардыгы
	1	2	3	4		1	2	3	4	
Төмөнкү	41, 13	47, 66	44, 86	41, 13	48, 60	43, 24	48, 65	43, 24	39, 64	48, 65
Ортоңку	42, 06	32, 71	31, 77	33, 65	34, 59	42, 34	33, 33	34, 24	34, 24	33, 33
Жогорку	16, 81	19, 63	23, 37	25, 22	16, 81	14, 42	18, 02	22, 52	26, 12	14, 42

Диагностикалык шкалалар:

- 1 – таанып-билүү муктаждыктары;
- 2 – креативдүүлүк (чыгармачылык);
- 3 – өзүн-өзү кабылдоо;
- 4 – өзүн-өзү сыйлоо.

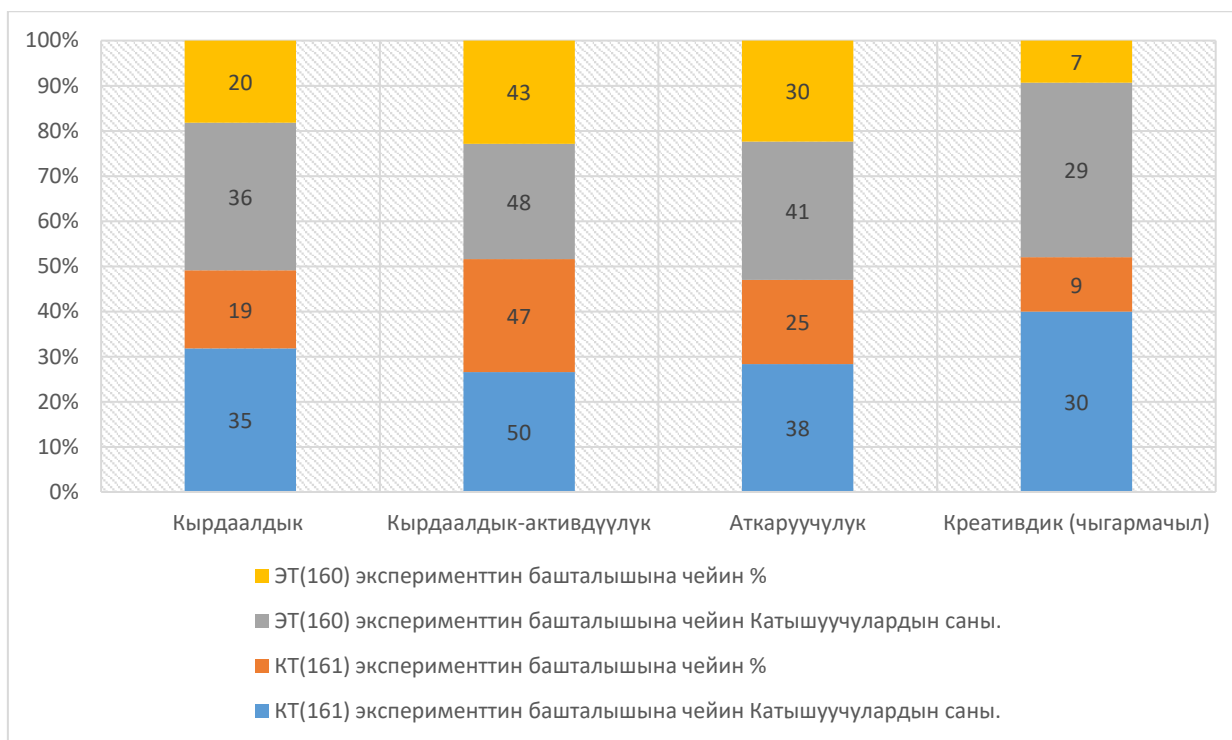
Өткөрүлгөн диагностиканын негизинде биз эксперименттик иштин баштапкы этабында студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн калыптануу деңгээлдерин аныктадык. Аныктоочу эксперименттин натыйжалары студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн интегративдик көрсөткүчтөрү боюнча 8-таблицада берилген. Көрсөтмөлүүлүк үчүн студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлдерин диагностикалоонун натыйжаларын 1-сүрөттө гистограммда көрсөтөбүз.

Таблица 8. – Эксперименттик ишке чейинки контролдук жана эксперименттик топтогу студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта деңгээлин өлчөөнүн натыйжасы (% менен)

Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар	КТ (161) эксперименттин башталышына чейин		ЭТ (160) эксперименттин башталышына чейин	
	Катышуучулардын	%	Катышуучулардын	%

аралык байланышта деңгээли	саны.		саны.	
Кырдаалдык	35	19	36	20
Кырдаалдык-активдүүлүк	50	47	48	43
Аткаруучулук	38	25	41	30
Креативдик (чыгармачыл)	30	9	29	7

Эксперименттик ишке чейинки студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта деңгээли, %менен

1-сүрөт. Эксперименттик ишке чейинки студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта деңгээли, %менен.

Аныктоочу эксперименттин бардык алынган натыйжалары талданып, калыптандыруучу эксперименттин программасынын негизине киргизилди. Эксперименттин калыптандыруучу этабында (2012-2016-жж.) инсанга багытталган мамиленин негизинде дисциплиналар аралык байланыштар

аркылуу студенттерди окутуунун программасы апробацияланды. Калыптандыруучу эксперимент аяктагандан кийин аныктоочу этаптын методикасын колдонуу менен контролдук текшерүү жүргүзүлдү (2013-ж.). Эксперименттин контролдук жыйынтыктоочу этабында окуу-дисциплиналык компетенциялардын деңгээли кайрадан аныкталды ЭТда жогору жана ортодон жогору деңгээлдеги студенттердин саны жогорулады (42, 37%га) жана студенттердин таанып-билүү чөйрөсүнүн калыптангандык деңгээли (натыйжалар 9- таблицкага киргизилди) белгилүү болду. Окутуучулар бул студенттердин окуу ишмердүүлүгүнө, карата чыгармачыл мамилесин, өз билимин жогорулатуунун мотивдеринин басымдуудук кылуусун окуу процессине жогорку жана туруктуу кызыгуусун аныкташты.

Таблица 9. – Контролдук жана эксперименттик топтогу студенттердин жыйынтыктоочу этаптагы чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта калыптангандыгынын ар түрдүү деңгээли менен студенттердин болушунун катышы (% менен)

№	Топтор /Деңгээлдер	1 деңгээл	2 деңгээл	3 деңгээл	4 деңгээл	5 деңгээл
1	КТ 1 (бардыгы 80 адам)	11, 54	18, 51	32, 93	18, 51	18, 51
2	КТ 2 (бардыгы 81 адам)	11, 12	22, 22	22, 22	25, 93	18, 51
3	ЭТ 3 (бардыгы 80 адам)	-	7, 42	22, 22	37, 03	33, 33
4	ЭТ 4 (бардыгы 80 адам)	-	11, 12	22, 22	29, 63	37, 03

КТда ошондой эле студенттердин окуу-дисциплиналык компетенцияларын өнүктүрүүнүн динамикасы байкалат, бирок ал анчалыкжогору эмес, студенттердин санына жараша көбөйөт, жогорку жана ортодон жогорку деңгээлдер менен мүнөздөлөт, 14, 02% түзөт.

Ошондой эле көңүл бура турган нерсе, ЭТда төмөнкү жана ортодон төмөн деңгээлдеги студенттердин саны азайды (33, 33%га), КТда төмөндөө

10, 28% га гана жүрдү. Ошентип, студенттерде окутуунун салттуу методикасынын ишке ашуу шартында КТда ортоңку деңгээл басымдуулук кылат. ЭТнын студенттердин таанып-билүү-чыгармачыл деңгээли жогорулайт, бул болсо текшерилүүчүлөрдүн экспериментке катышуучулардын таанып-билүү чөйрөсүнүн өнүгүүсүндөгү билинерлик секирик жөнүндө белги берет. Контролдук жана эксперименттик топтогу студенттердин окуу-дисциплиналык компетенциясынын калыптанган деңгээлиндеги айырмачылыктын тууралыгын текшерүү үчүн алынган натыйжалар математикалык формулаларменен текшерилди. Алар: H_0 – критерийдин жардамы менен жүргүзүлдү. Эки гипотеза чыгарылды: H_0 : студенттердин окуу-дисциплиналык компетенциясынын көрсөткүчтөрү бул группаларда бири-биринен айырмаланбайт; H_1 : студенттердин окуу-дисциплиналык компетенциясынын көрсөткүчтөрү бул топтордо бири-биринен айырмаланат.

Критикалык (кооптуу) мааниси $X^2 d = 4$ жана, $\alpha = 0, 05$ болгондо, 9, 488 барабар болду. Бул маани эсептик (эмпирикалык) мааниден аз, ал эксперименттин жыйынтыктоочу этабында 27, 84кө барабар. Натыйжада, студенттердин окуу-дисциплиналык компетенциясынын деңгээлдеринде экспериментке «чейин» жана эксперименттен «кийин» маанилүү айырмачылыктар бар. Биздин пикирибизде, бул толугу менен окутуу процессин өзгөртүүдөгү эксперименттик иштин жүрүшүндө биз ишке ашырган натыйжалуулукту күбөлөндүрөт. М. Рокичтин «Баалуулук багыттар» методикасы боюнча тестирилөөнүн натыйжалары эксперименттин жыйынтыктоочу этабында жүргүзүлгөн жана 10-таблицада чагылдырылган [144]. Бул блоктогу баалуулуктардын иерархиясын талдоо студенттердин баалуулук багыттарын өзгөртүү динамикасын байкоого мүмкүндүк берди. Эксперименттин жыйынтыктоочу этабындагы изилдөөнүн натыйжалары көрсөттү, терминалдык баалуулуктары белгиленген блоктун ичинен бардык компоненттери негизги болгон КТгу студенттердин саны, анчейин деле өзгөргөн жок (24 студенттен ЭИке чейин. – 27 студент КТ (17%) ЭИден

кийин). Эксперименттик топто динамика манилүү мүнөзгө ээ: 21 студент ЭТ (13%) ЭИке чейин жана 25 студент (46%) ЭИден кийин. Инструменталдык баалуулуктардын өңүтүнөн караганда, КТнын студенттердин саны инструменталдык баалуулуктары белгиленген блоктун ичинен бардык компоненттери негизги болгон КТдагы студенттердин саны, анчейин деле өзгөргөн жок: 27 студент КТ (17%) ЭИке чейин жана 33 студент (21%) ЭИден кийин. Эксперименттик топто ЭИден кийин өзгөрүүлөр 28 студент (52%) ал эми каршысында эксперимент жүргүзгөнө чейин 24 студент (15%) түздү.

Таблица 10. – Аныктоочу эксперименттин жүрүшүндө КТ жана ЭТдогу студенттердин баалуулук системаларынын изилдөөнүн жыйынтыктары% менен

Артыкчылыктардын иерархиясы	КТ (161) ЭИке чейин / ЭИтен кийин	ЭТ (160) ЭИке чейин / ЭИтен кийин
«Натыйжалуу жашоо» терминалдык баалуулук катары		
«жетектөөчү болуп эсептелет»	24/48	30/72
«негизгилердин санына кирет»	114/126	108/180
«негизги болуп эсептелбейт»	162/126	162/48
«Өзүнө ишенүүчүлүк» терминалдык баалуулук катары		
«жетектөөчү болуп эсептелет»	36/48	24/90
«негизгилердин санына кирет»	114/126	120/180
«негизги болуп эсептелбейт»	150	156/30
«Өзүн-өзү өнүктүрүү» терминалдык баалуулук катары		
«жетектөөчү болуп эсептелет»	42/48	36/84
«негизгилердин санына кирет»	102/132	114/174
«негизги болуп эсептелбейт»	156/120	150/42

«Таанып-билүү» терминалдык баалуулук катары		
«жетектөөчү болуп эсептелет»	30/42	24/78
«негизгилердин санына кирет»	144/156	138/186
«негизги болуп эсептелбейт»	126/102	138/36

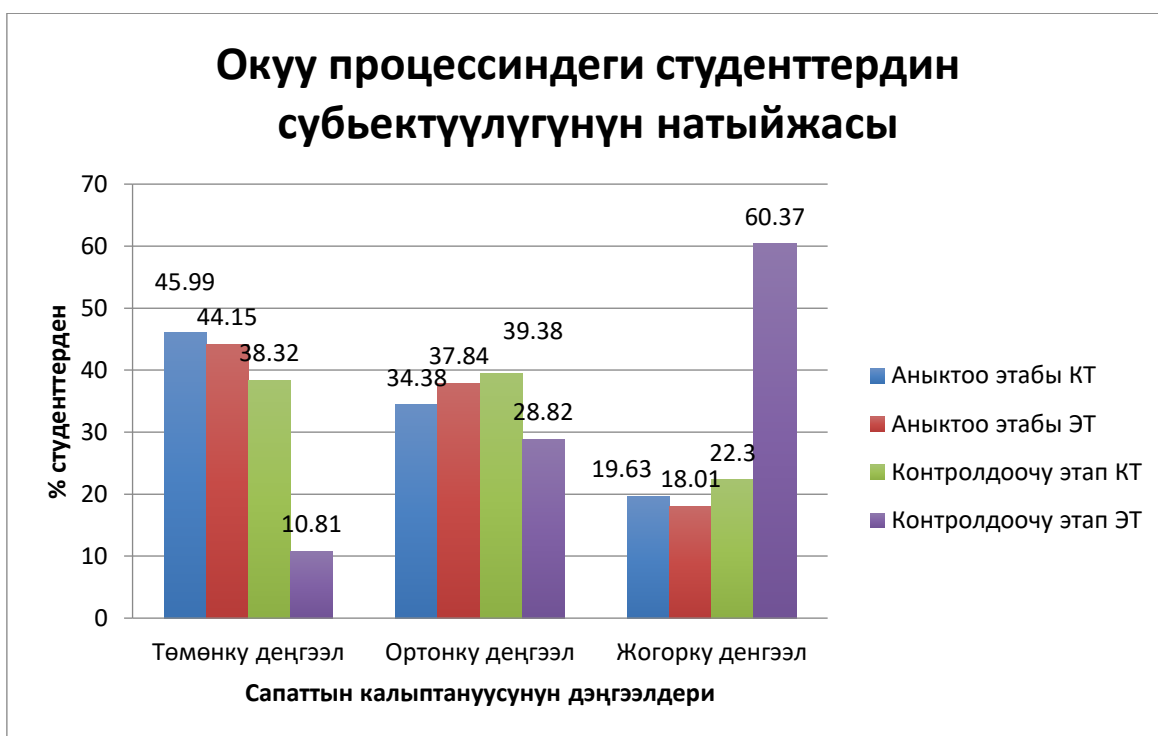
А.А. Реан [143] жана В.А. Якунин [202] тарабынан иштелип чыккан студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдерин диагностикалоонун методикасы боюнча натыйжалар, эксперименттик иштин жыйынтыктоочу этабында көрсөткөндөй, контролдук топтун студенттери үчүн биринчи орунда: «Диплом алуу», «Кийинки курстарда окууну ийгиликтүү улантуу», «Ийгиликтүү окуу», «Экзамендерди 4 жана 5ке тапшыруу» деген мотивдер кала берүүдө. Бизди кызыктырган «Жогорку квалификациялуу адис болуу», «Болочок кесиптик ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгүн камсыздоо», «Интеллектуалдык канааттануу алуу» мотивдери эксперименттик топто 2, 3 жана 4 орунга көтөрүлдү. Ошентип эксперименттик топтогу мотивдердин өзгөрүүсү жөнүндө корутунду чыгарса болот: ички мотивдердин сырткы мотивдердин үстүнөн үстөмдүк кылуусу, ошол эле мезгилде ЭИке чейин кырдаал тескерисинче болчу. Студенттердин субъекттүүлүгүн «Билим берүү процессиндеги студенттердин субъекттүүлүгү» анкетасынын жардамы менен кайталап изилдөө көрсөткөндөй, эксперименттик таасирден кийин студенттердин субъекттүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн деңгээлдеринин кайра бөлүштүрүүсү болду, анын үстүнө биздин байкообузда, студенттердин субъекттүүлүгүнүн өнүгүү динамикасы ЭТдо маанилүү деңгээлде КТогу аналогиялык динамиканы ашып түшөт. КТ студенттердин субъекттүүлүгүнүн өнүгүү деңгээлинде басымдуулук кылуусу орточо деңгээл болот (39, 63%), ал эми ЭТнун студенттердин субъекттүүлүгүнүн өнүгүүсүндө жогорку деңгээл (60, 37%) (11-таблица 2-сүрөт) басымдуулук кылат

Таблица 11. – Билим берүү процессиндеги студенттердин субъекттүүлүк натыйжасы (% менен)

Сапаттын калыптануу деңгээлдери	Аныктоочу этап		Контролдук жыйынтыктоочу этап	
	КТ	ЭТ	КТ	ЭТ
Төмөнкү деңгээл	45, 99	44, 15	38, 32	10, 81
Ортоңку деңгээл	34, 38	37, 84	39, 38	28, 82
Жогорку деңгээл	19, 63	18, 01	22, 30	60, 37

ЭТдагы төмөнкү деңгээлдеги субъекттүк позициянын калыптануусун 10, 81% студенттер көрсөтүштү (каршы 38, 32% КТда). Мындай натуура биз тескери деп эсептебейбиз, анткени билим берүү кырдаалында студент ар түрдүү деңгээлде ишмердүүлүктүн жана баарлашуунун субъекти катары калыптангандыгын эске алуу менен (окуу ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын, шарттарын өздөштүрүүсүнө жараша) жана окуучуда базалык инсандык мүнөздөмөнүн деңгээлинде субъекттүүлүк калыптаныш үчүн бир далай убакыт керек. Ошого карабастан, алынган жыйынтыктарга жүргүзүлгөн талдоо эксперименттик иштин натыйжалуулугун көрсөттү.

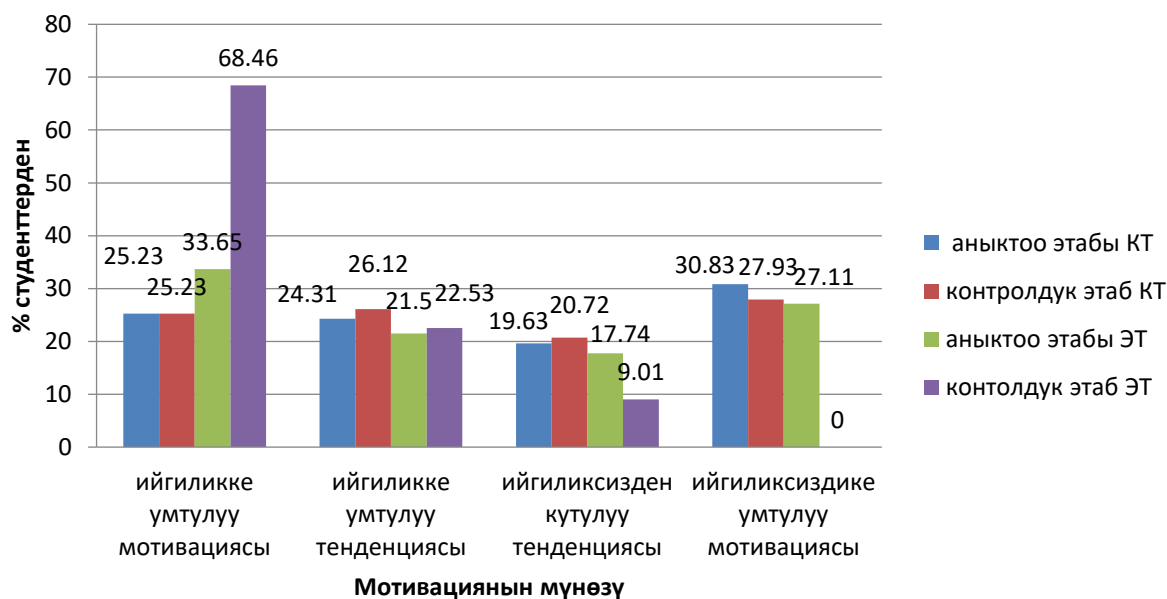
2-сүрөт. Студенттердин субъектүүлүгүнүн натыйжасы ЭИнин контролдук этабында% менен.

Талкууланып жаткан планда кызыктуу материал кайталануучу диагностиканын натыйжасында А. А. Реандын тест-суроолору боюнча ийгилик мотивациясы жана ийгиликсизден коркуу мотивациясынан алынган [143]. Диагностиканын натыйжасы 12-таблицага киргизилген, 3-сүрөт. Белгиленгендей, ЭТда жолу болбоодон коркуу мотивациясы таптакыр диагностикаланбайт. Сурамжылоого катышкандардын 31, 54% мотивациялык уюлу ачык көрүнбөйт, бирок баллдардын жалпы саны алардын 22, 53% да 11+13 ары-бери жылышып турат, бул болсо сыноодон өтүп жаткандар ийгилик мотивациясына карай жылышына негиз болот. КТдойгиликсизден коркуу мотивациясы диагностикаланат 27, 11% да, 39, 24% сыноодон өтүп жаткандардын мотивациялык уюлу ачык көрүнбөйт, бирок 17, 74% студенттерде ийгиликсизденкоркуу мотивациясына тенденция диагностикаланат (алардын ар биринин баллдарынын жалпы саны. – 8+9).

Таблица 12. – Студенттердин ийгилик же ийгиликсиздиктен коркуу мотивациясын үйрөнүүнүн натыйжасы (% менен)

Мотивациянын мүнөзү		Аныктоочу этап		Контролдук этап	
		КТ	ЭТ	КТ	ЭТ
Ийгиликке мотивация		25, 23	25, 23	33, 65	68, 46
Мотивациялык уюл жакшы көрүнбөйт	Ийгиликке умтулуу тенденциясы	24, 31	26, 12	21, 50	22, 53
	Ийгиликсизден качуу тенденциясы	19, 63	20, 72	17, 74	9, 01
Ийгиликсизден коркуу		30, 83	27, 93	27, 11	-

Студенттердин ийгилик же ийгиликсизден коркуу мотивациясын үйрөнүүнүн натыйжасы

3-сүрөт. Студенттердин ийгилик же ийгиликсизден коркуу мотивациясын үйрөнүүнүн натыйжасы (% менен).

Ошентип студенттердин мотивациялык багыттуулугун жыйынтыктоочу диагностика көрсөткөндөй, ЭТда маанилүү оң динамикага ээ болду (КТо салыштырмалуу). Бул өз кезегинде инсанга багытталган моделинин

алкагында окутуу студенттердин мотивациялык уюлунун өзгөрүүсүнө маанилүү таасир этүүсүн констатациялаганга мүмкүндүк берет. Студенттердин контролдук сурамжылоосунун «Өзүн-өзү актуалдаштыруу тестинин» модифицирленген варианты боюнча жыйынтыгы күбөлөндүргөндөй, ЭТда сыяктуу эле, КТда дагы ар бир диагностикалык шкаланын көрсөткүчтөрүнүн(13-таблица. 4, 5-сүрөт) өсүшү жүрөт

Таблица 13. – Өзүн-өзү актуалдаштыруу тестинин» модифицирленген варианты

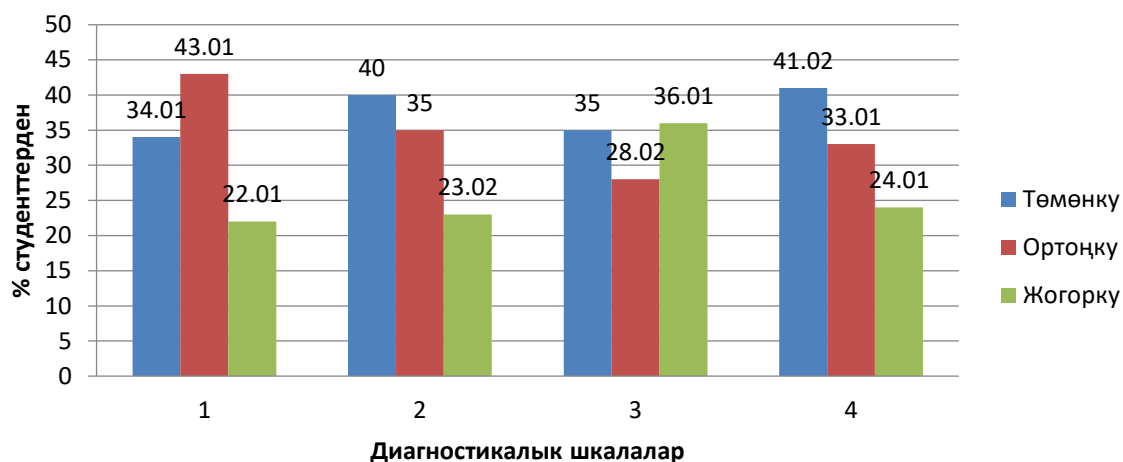
Калыптануу деңгээлдери	Контролдук топ					Эксперименттик топ				
	Диагностикалык шкалалар				Бардыгы	Диагностикалык шкалалар				Бардыгы
	1	2	3	4		1	2	3	4	
Төмөнкү	34, 57	41, 13	35, 52	42, 06	41, 13	5, 40	14, 41	6, 31	2, 70	5, 40
Ортоңку	42, 99	35, 55	28, 02	33, 65	35, 50	22, 52	23, 43	16, 21	19, 83	18, 92
Жогорку	22, 44	23, 32	36, 46	24, 29	23, 37	72, 08	62, 16	77, 48	77, 47	75, 68

Диагностикалык шкалалар:

- 1 – таанып-билүүмуктаждыктары
2. – креативдүүлүк
- 3 – өзүн-өзүкабылдоо
- 4 – өзүн-өзүсыйлоо

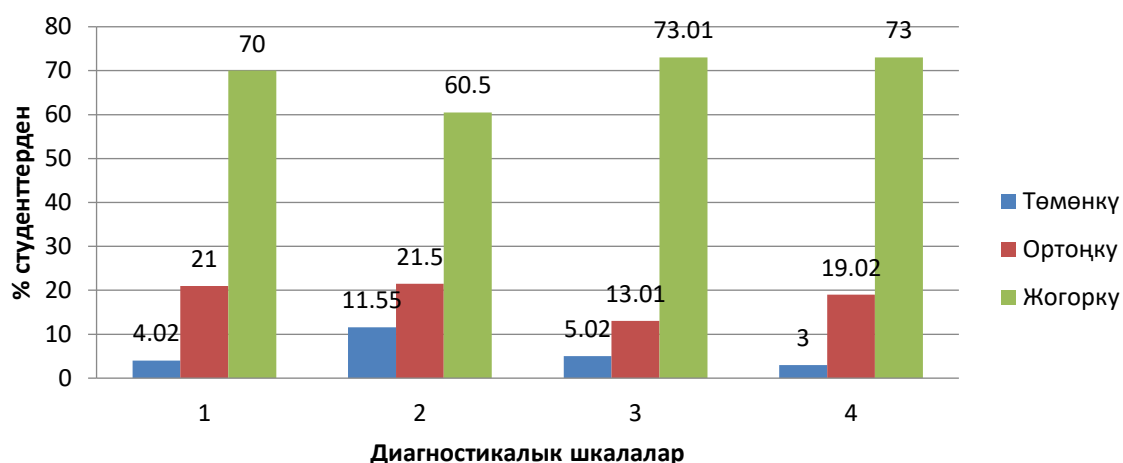
Ойлоо маданиятынын мотивациялык-баалуулук компонентинин көрсөткүчтөрү ЭТун студенттеринде олуттуу өзгөрүүлөр болгонун, ал эми ошол эле убакта контролдук топтогулар анчалык маанилүү мүнөзгө ээ эместиги алынган маалыматтардын негизинде аныкталды.

Студенттердин өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуусун изилдөөнүн натыйжалары контролдук этапта (контролдук топ)

4-сүрөт. Студенттердин өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуусун изилдөөнүн натыйжалары контролдук этапта (контролдук топ)

Студенттердин өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуусун изилдөөнүн натыйжалары контролдук этапта

5-сүрөт. Студенттердин өзүн-өзү актуалдаштырууга умтулуусун изилдөөнүн натыйжалары контролдук этапта (эксперименттик топ).

Эксперименттик иштин контролдук этабында студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлинин динамикасын

аныктоо, биздин изилдөөбүздүн жана байкоолордун натыйжалары, студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн контролдук эксперименттин интегративдик көрсөткүчтөрү боюнча жыйынтыктары 14-таблицада жана 6-сүрөттөгү гистограммада берилген.

Таблица 14. – ЭИден кийин студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта деңгээлинин динамикасы

Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта деңгээли кырдаалдык	КТ (161) ЭИке чейин / ЭТден кийин		ЭТ (160) ЭИке чейин / ЭТден кийин	
	Катышкандардын саны	%	Катышкандардын саны	%
Кырдаалдык	30/24	19/15	33/9	20/8
Кырдаалдык-активдүүлүк	75/72	47/45	69/63	43/39
Аткаруучулук	39/45	25/28	48/60	30/37
Креативдик (чыгармачыл)	15/18	9/12	12/30	7/16

6-сүрөт. ЭИтен кийин студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта деңгээлинин динамикасын изилдөөнүн натыйжалары, % менен.

Үчүнчү глава боюнча корутунду

Бул главада студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланыштын негизинде өнүгүү модели берилген, ал өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: максаты (студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн калыптанган кырдаалдык деңгээлинен кырдаалдык-активдүүлүк, аткаруучулук, креативдик деңгээлдерге этап-этабы менен өтүү, педагогикалык шарттар; студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн моделинин баалуулук-максаттык, процессуалдык-мазмундук, диагностикалык, натыйжалуулук, функционалдык компоненттери; студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн калыптануу мотивациялык-баалуулук, когнитивдик, ишмердүүлүк жана рефлексиялык-баалоочулук критерийлери; студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн калыптануу кырдаалдык таанып-билүүгө багытталбаган, кырдаалдык-активдүүлүк нейтралдуудеңгээлдери, аткаруучулук, таанып-билүүчүлүк жана креативдик таанып-билүү маанилүүлүк.

Эксперименттик ишти долбоорлоо жана уюштурууда жалпы педагогикалык жоболордон келип чыгып, төмөнкү уюштуруучулук-педагогикалык милдеттер чечилди: эксперименттик иштин этаптарын иштеп чыгуу; эксперименттик иштин ар бир этабында милдеттерди аныктоочу так максаттык багыттарды формулировкалоо; студенттерди окутуу процессинде дисциплиналар аралык байланыштарды камсыздоонун милдеттерин чечүүчү сабактардын системасын иштеп чыгуу; студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн калыптануу деңгээлин диагностикалоо үчүн объект катары кызмат кылган контролдук текшерүүлөрдү аныктоо.

Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн дисциплиналар аралык байланышта деңгээлинин динамикасын диагностикалоонун натыйжаларын, берилген педагогикалык шарттарын аныктоо жана студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн

өнүктүрүүнүн теориялык моделин ишке ашыруу процессин натыйжалуу ишке ашыруу мүмкүн.

А.А. Реанжана В.А. Якунин тарабынан иштелип чыккан студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдерин диагностикалоонун методикасы боюнча натыйжалар, эксперименттик иштин жыйынтыктоочу этабында көрсөткөндөй, контролдук топтун студенттери үчүн биринчи орунда: «диплом алуу», «кийинки курстарда окууну ийгиликтүү улантуу», «ийгиликтүү окуу, экзамендерди 4 жана 5ке тапшыруу» мотивдер кала берүүдө. Бизди кызыктырган: «жогорку квалификациялуу адис болуу», «болочок кесиптик ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгүн камсыздоо», «интеллектуалдык канааттануу алуу» мотивдери эксперименттик топто 2, 3 жана 4-орунга көтөрүлдү. Ошентип, эксперименттик топтогу мотивдердин өзгөрүүсү жөнүндө корутунду чыгарса болот: ички мотивдердин сырткы мотивдердин үстүнөн үстөмдүк кылуусу, ошол эле мезгилде ЭИке чейин кырдаал тескерисинче болчу. Студенттердин субъекттүүлүгүн «Билим берүү процессиндеги студенттердин субъекттүүлүгү» анкетасынын жардамы менен кайталап изилдөө көрсөткөндөй, эксперименттик таасирден кийин студенттердин субъекттүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн деңгээлдеринин кайра бөлүштүрүүсү болду, анын үстүнө биздин байкообузда, студенттердин субъекттүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн динамикасы ЭТда маанилүү деңгээлде КТдагы аналогиялык динамиканы ашып түшөт.

Ошентип биз жүргүзгөн эксперименттин негизинде студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлинин динамикасын изилдөөнүн натыйжасында кырдаалдык деңгээл 8, 01%га түшүп, креативдик деңгээл 16% пайызга көтөрүлүп, аныкталган педагогикалык шарттар жана түзүлгөн модель максатка ылайыктуу болду.

Жалпы корутунду жана практикалык сунуштар

Диссертациялык изилдөө ЖОЖдун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү көйгөйүн комплекстүү чагылдыруу бизди төмөнкү корутундуга алып келди:

1. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү процессинин теориялык негиздерин үйрөнүү чыгармачыл таанып-билүүчүлүк активдүүлүк – бул келечектеги кесиптик ишмердүүлүккө жаңы натыйжаларды бере турган инсандык мамилени иштеп чыгуу аркылуу мурда өздөштүрүлгөн билимдерди же ишмердүүлүктүн ыкмаларын актуалдаштырууга туруктуу оң мамилени жана таанып-билүүчүлүк мотивди, курчап турган айлана-чөйрөнү чыгармачыл өздөштүрүүгө карата студенттердин ишмердүүлүгүнүн мүнөздөмөсү болуп эсептелинет.

2. Окутуу процессинде ЖОЖдогу студенттердин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн дисциплиналар аралык байланыштарды колдонуунун төмөнкү педагогикалык шарттары аныкталды: студенттерди окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти катары кароо жана окутуу процессин уюштурууда анын мотивациясын, субъекттик тажрыйбасын жана рефлексияны максималдуу эске алуу; студенттердин чыгармачыл ойломдук, практикалык ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн жана инсандык тажрыйбасын актуалдаштырууга көмөктөшүүчү окутуунун интерактивдүү методдорунун басымдуулугун камсыздоо; педагогикалык колдоону уюштуруу максатында англис тили жана информатика дисциплинасы аркылуу студенттердин чыгармачыл активдүүлүгүн өнүктүрүү интеграцияланган тандоо курсу иштеп чыгуу; студенттердин өз алдынча чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн педагогикалык жактан стимулдоо аркылуу окутуунун мотивациялык, багытталуучулук, мазмундук, эрктик, баалоочулук компоненттерин ишке ашыруу.

3. Болочок мугалимдердин чыгармачылык таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн теориялык

модели иштелип чыгып өзүнө бири-бири менен байланышкан мотивациялык-баалуулук, когнитивдик, ишмердүүлүк жана рефлексивдүү-баалоочулук компоненттерин камтыды. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүдө биз төмөнкү аткаруучулук жана креативдик кырдаалдык, кырдаалдык-активдүүлүк деңгээлдери карадык.

4. Студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү боюнча эксперименталдык ишти уюштуруу жана анын жыйынтыктарын талдоо эксперименталдык иштин ар бир этабында реалдуу билим берүү процессинде алынган маалыматтарды, иштелип чыккан педагогикалык шарттарды жана студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн теориялык моделин колдонуу боюнча өткөрүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары эксперименталдык топтун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээли белгилүү даражада жогорулагандыгынын тенденциясын чагылдырат, бул болсо иштелип чыккан моделдин натыйжалуулугун тастыктайт жана изилдөө ийгиликтүү өткөндүгү жөнүндө маалымат берет: эксперименттин негизинде студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээлинин динамикасын изилдөөнүн натыйжасында кырдаалдык деңгээл 8, 01%га түшүп, креативдик деңгээл 16% пайызга көтөрүлгөн.

Бул диссертациялык иш каралып жаткан көйгөйдүн баарын толугу менен чече албайт. Мындан кийинки изилдөөлөр студенттердин чыгармачыл таанып-билүү ишмердүүлүгүн дисциплиналар аралык байланыштар шартында ийгиликтүү уюштурууда төмөнкү практикалык сунуштарды беребиз:

1. Дисциплиналар боюнча сабактарда таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун мазмунун, метод жана формаларын аныктоочу система иштелип чыгууга тийиш.

2. Сунушталган атайын методикалык курсту болочок мугалимдер практикалык иштеринде колдонсо жакшы натыйжага жетишет;

3. Жождун студенттеринин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүү боюнча семинар-тренингдерди уюштуруу зарыл.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Абдулина, О.А. Личностно-ориентированная технология обучения: проблемы и поиски [Текст] / Абдулина, А.А. Плигин // Наука и школа. – 1998. – №4. – С. 34-36.
2. Абрамова, Л.Г. Индивидуальный подход как средство коррекции учебно-познавательной деятельности студентов: (На примере курса высшей математики) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / 13.00.01 / Л.Г. Абрамова. – Л., 1988. – 281 с.
3. Абрекова, Л.О. Реализация идей личностно-ориентированного обучения в негосударственном вузе [Текст]: дис... канд. пед. наук / Л.О. Абрекова. – М., 2000. – 178 с.
4. Абульханова-Славская, К.А. Деятельность и психология личности [Текст] / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
5. Ажыбаев, Д. Развитие познавательной деятельности студентов информационными средствами. Д. Ажыбаев. – Б., 2008. – 163 с.
6. Активизация учебно-познавательной деятельности учащихся / Межвузовский сборник научных трудов / Под ред. Г.И. Щукиной. – Л: ЛГПИ, 1985. – 170 с.
7. Активность личности в обучении: психолого-педагогический аспект / Сб. научных статей. – М.: НИИ ВЦ, 1986. – 192 с.
8. Алимбеков, А. Окутуунун жалпы методдору [Текст] / А. Алимбеков. – Бишкек, 2004. – 52 б.
9. Алимухамбетова, Г.Е. Научные основы формирования готовности школьников к познавательной деятельности [Текст]: автореф. ... дис. д-ра пед.наук: 13.00.01 / Г.Е. Алимухамбетова. – Алматы, 1995. – 47 с.
10. Амонашвили, Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса [Текст] / Ш.А. Амонашвили. – Минск, 1990. – 560 с.
11. Амонашвили, Ш.А. Развитие познавательной активности учащихся в начальной школе [Текст] / Ш.А. Амонашвили // Вопросы психологии. – 1984. – №5. – С. 36-41.

12. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1979. – 339 с.
13. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. [Текст] / В.И. Андреев. – Казань, 2006. – Книга 1. – 568 с.
14. Анисимов, О.С. Развивающие игры и игротехники [Текст] / О.С. Анисимов. – Новгород, 1989. – 177 с.
15. Анисимов, О.С. Развитие. Моделирование. Технологии: Методология концепции управления образования [Текст] / Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. / О.С. Анисимов. – Калуга, 1996. – 92 с.
16. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы [Текст] / С.И. Архангельский. – М.: Высшая школа, 1980. – 367 с.
17. Асеев, В.Г. Мотивация поведения и формирование личности [Текст] / В.Г. Асеев. – М.: Знание, 1980. – 73 с.
18. Асипова, Н.А. Билим философиясы жана тарыхы [Текст]: окуу китеби / Н.А. Асипова. – Бишкек: КТМУ, 2010. – 240 б.
19. Асмолов, А.Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа [Текст] / А.Г. Асмолов. – М.: Из-во МГУ, 1990. – 367 с.
20. Бабалова, Г.И. Межпредметные связи в развитии сравнительного и международного образования: филология и информатика [Текст] / Г.И. Бабалова. – Режим доступа <http://www.prof.msu.ru/publ/omsky76.htm>
21. Бабанский, Ю.К. Активность и самостоятельность учащихся в обучении. Избранные педагогические труды [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
22. Байгазиев, С. Окутуунун интерактивдик методу [Текст] / С. Байгазиев. – Бишкек, 2004. – 25 б.
23. Батищев, Г.С. Диалектика творчества [Текст] / Г.С. Батищев. – М.: Просвещение, 1984. – 172 с.

24. Бекбоев, И. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы [Текст] / И. Бекбоев, А. Алимбеков. – Бишкек: Бийиктик, 2001. – 28 б.
25. Бекбоев, И. Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек: Педагогика века. – 2004. – 384. б.
26. Бекбоев, И. Сабактын оптималдуу варианттарын даярдап өткөрүүнүн методикасы [Текст] / И. Бекбоев, А.И. Тимофеев. – Фрунзе: Мектеп, 1987.
27. Беленький, Г.И. О воспитательно-образовательных аспектах межпредметных связей [Текст] / Г.И. Беленький // Советская педагогика. – 1977. – № 5 С. 59-65.
28. Белухин, Д.А. Личностно-ориентированная педагогика в вопросах и ответах [Текст] / Д.А. Белухин. – М.: МПСИ. 2006. – 175 с.
29. Белявский, И.Г. Некоторые психологические аспекты активизации познавательной деятельности студентов [Текст] / И.Г. Белявский // Проблемы активности студентов. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1975. – С. 42-54.
30. Бердяев, Н.А. Смысл творчества, философия творчества, культуры и искусства в 2-х томах [Текст] / Н.А. Бердяев. – М.: Искусство, 1994. – Т.1. – 542 с.
31. Беспалько, В.П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов [Текст] / В.П. Беспалько, Ю.Г. Татур. – М.: Высшая школа, 1989. – 141 с.
32. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии [Текст] / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
33. Богоявленская, Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества [Текст] / Д.Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: 1983. – 176 с.
34. Богоявленский, Д.Н. Путь к творчеству [Текст] / Д.Н. Богоявленский. – М.: Наука, 1981. – 96 с.

35. Бокуть, Б.В., Сокорева, СИ. и др. Вузовское обучение: проблемы активизации / Б.В. Бокуть, СИ. Сокорева. – Минск, 1989. – 108 с.
36. Бондаревская, Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования [Текст] / Е.В. Бондаревская, А. Бермус // Педагогика. – 1996. – №5. – С. 72-80.
37. Вакулова, Н.О. Педагогические условия развития познавательной активности в старших классах средней общеобразовательной школы: [Текст]: дис... канд пед. наук / О.В. Вакулова. – Челябинск, 2001. – 214 с.
38. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход [Текст] / А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
39. Вербицкий, А.А. Активность личности в обучении: психолого-педагогический аспект [Текст] / А.А. Вербицкий // Сборник научных статей. – М.: НИИ ВЦ, 1986. – С. 5-21.
40. Вербицкий, А.А. Познавательная активность личности в обучении [Текст] / А.А. Вербицкий // Сборник научных статей. – М.: НИИ ВЦ, 1986. – С. 5-21.
41. Вергасов, В.М. Активизация мыслительной деятельности студентов в высшей школе [Текст] / В.М. Вергасов. – Киев: Вища школа, 1978. – 215 с.
42. Виноградова, М.Д. Коллективная познавательная деятельность и воспитание школьников [Текст] / М.Д. Васильева, И.Б. Первин. – М.: Просвещение, 1977. – 180 с.
43. Выготский, Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
44. Вяткин, Л.Г. Основы педагогики высшей школы [Текст] / Л.Г. Вяткин. – Саратов: Научная книга, 1998. – 196 с.
45. Вяткин, Л.Г. Психолого-педагогические основы активизации познавательной деятельности студентов [Текст] / Л.Г. Вяткин, В.И. Бегинин // Актуальные проблемы перестройки учебного процесса в вузе. – Саратов, 1993. – С. 3-10.

46. Глазер, С. Познавательные игры [Текст] / С. Глазер. – М., 1951. – 144 с.
47. Глубокова, Е.Н. Коллективная творческая деятельность студентов как фактор профессиональной подготовки будущего учителя [Текст]: автор. дис. ... канд. пед. наук / – Л., 1989. – 16 с.
48. Гозман, Л.Я. Самоактуализационный тест [Текст] / Л.Я., Гозман, М.В. Кроз, М.В. Латинская. – М., 1995. – 46 с.
49. Гольдентрихт, С.С. Творчество как философская проблема [Текст] / С.С. Гольдентрихт. – М.: МГУ, 1982. – 54 с.
50. Государственный образовательный Стандарт КР. – Б., 1995. – 23-мая.
51. Грачева, Н.В. Педагогические условия активизации познавательной направленности младших школьников [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.В. Грачева. – Киров, 2003.
52. Давыдов, В.В. О понятии развивающегося обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: Просвещение, 1995. – 76 с.
53. Давыдов, В.В. Проблемы развивающегося обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 239 с.
54. Давыдов, В.В. Содержание и структура учебной деятельности школьников [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1982. – С. 10-21.
55. Далингер, В.А. Межпредметные связи математики и физики [Текст] / В.А. Далингер. – Омск: Изд-во ОГПИ, 1991. – 95 с.
56. Демиденко, М.В., Ключева, А.И. Педагогическая психология: [Текст] / Методики и тесты / М.В. Демиденко, А.И. Ключева. – Самара: Бахрам-М., 2004. – 144 с.
57. Дружинин, В.Н. Теоретические основы диагностики познавательных способностей: [Текст]: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / В.Н. Дружинин. – М., 1989. – 46 с.
58. Дьяков, А.П. Развитие творческой активности студентов: [Текст] / опыт, проблемы, перспективы / А.П. Дьяков – Воронеж, 1991. – 160 с.

59. Дьяченко, М.И. Психология высшей школы [Текст] / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн.: Изд-во БГУ, 1978. – 320 с.
60. Елагина, В.С. Дидактические основы подготовки учителей к реализации межпредметных связей в школе [Текст]: монография / В.С. Елагина. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2000. – 158с.
61. Железовская, Г.И. Педагогика развития творческой личности [Текст] / Г.И. Железовская, А.В. Елисеева. – Саратов: Научная книга, 1997. – 140 с.
62. Жукова, Л.А. Становление инновационного стиля мышления студентов в процессе компьютерного моделирования межпредметных задач [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.А. Жукова. – Саратов, 1998. – 170 с.
63. Загвязинский, В.И. Теория обучения: Современная интерпретация [Текст] / В.И. Загвязинский. – М.: Академия, 2001. – 168 с.
64. Зайцева, И.А. Формирование познавательного интереса к учению как способ развития креативных способностей личности (на примере уроков математики) [Текст] / И.А. Зайцева. – Ноябрьск, 2005.
65. Зверев, И.Д. Межпредметные связи в современной школе [Текст] / И.Д. Зверев. – М.: Педагогика, 1981. – 134 с.
66. Зимняя, И.А. Педагогическая психология [Текст] / И.А. Зимняя. – М.: Наука, 1999. – 500 с.
67. Злобина, С.Н. Дидактические игры как средство активизации учебно-познавательной деятельности школьников [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.Н. Злобина. – Брянск, 1997. – 21 с.
68. Зубенко, П.Н. Средства активизации познавательной деятельности учащихся [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / П.Н. Зубенко. – Москва, 1972. – 28 с.
69. Ибраева, Н.И. Формирование опыта учебно-познавательной деятельности учащихся начальнико классов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.И. Ибраева. – Челябинск. – 20 с.

70. Иванова, А.А. Активизация познавательной деятельности учащихся при изучении физики [Текст] / А.А. Иванова. – М.: Просвещение, 1983. 157 с.
71. Иванова, Е.О. Дидактические условия эффективного включения познавательных задач в процессе обучения. – М., 1991 – 186 с.
72. Инанды, О. Информационные технологии в педагогическом процессе // Известия ВУЗов. – Бишкек, 2006. – №5-6. – 203-205-бб.
73. Интенсификация творческой деятельности студентов / Под ред. В.И. Андреева, Г. Мельхорна. – Казань, 1990. – 208 с.
74. Камбарова Д.Ю. Формирование познавательной активности студентов педвузов в процессе обучения иностранному языку: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Д.Ю. Камбарова. – Ташкент, 1991.
75. Каплунович, Т.А. Парадигма самоорганизации в экспериментальном моделировании системы повышения квалификации педагогов [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Т.А. Каплунович. – Великий Новгород, 2002. – 42 с.
76. Карпова, Е.А. Установление межпредметных связей информатики, экономики и психологии в рамках профильного курса [Текст] / Е.А. Карпова. – Режим доступа <http://ito.edu.ru/2003/I/2/I-2-2567.html>
77. Кассов Б.Б. Творческое мышление, восприятие и личность [Текст] / Б.Б. Кассов. – Москва-Воронеж, 1997. – 453 с.
78. Касымов, А.А. Развитие творческой деятельности учащихся 4-5 классов средствами решения нестандартных задач [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Касымов. – Б., 1995. – 145 с.
79. Кибардина, Л.П. Формирование познавательного интереса учащихся на основе системного подхода в 4-8 классах (на материале математики) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. / Л.П. Кибардина. – Бишкек, 1990, – 25 с.
80. Коджаспирова Г.М. Педагогика: практикум и методические материалы. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 416 с.

81. Коменский, Я.А. Великая дидактика [Текст] / Я.А. Коменский. – М.: Наука, 1973. – 465 с.
82. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года. – Б., 2012.
83. Костаева, Т.В. Формирование устойчивого учебно-познавательного интереса школьников в процессе их профессионально-личностного самоопределения [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т.В. Костаева. – Саратов, 2006.
84. Краткая философская энциклопедия. – М.: Прогресс, 1994. – 576 с.
85. Краткий психологический словарь / Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1985. – 268 с.
86. Краткий справочник по педагогической технологии / Под ред. Н.Е. Щурковой. – М.: Педагогическое общество России, 1997.
87. Кухарев, Н.В. Формирование познавательных интересов учащихся [Текст] / Н.В. Кухарев, Г.Г. Гусева, А.В. Шорон. – Гомель, 1983. – 49 с.
88. Кушнир, А. Педагогика иностранного языка [Текст] / Кушнир А. – М., 1997. – 191 с.
89. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамы // Кут Билим, 2003. – 6-июнь.
90. Левченко, И.В. Подготовка преподавателей к формированию познавательных интересов школьников средствами информационно-коммуникационных технологий [Текст] / И.В. Левченко, Л.И. Карташова // Вестник РУДН. – 2006. – № 1(3). – С. 20-23.
91. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1975. – 304 с.
92. Леонтьев, А.Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т.2. – 320 с.
93. Леонтьев, А.Н. Проблема деятельности в психологии [Текст] / А.Н. Леонтьев. // Вопросы философии. – 1972. – № 9. – С. 12-16.

94. Лернер, И.Я. Дидактическая система методов обучения [Текст] / И.Я. Лернер. – М.: Знание, 1976. – 61 с.
95. Лещинский, В.И. Педтехнология личностной ориентации [Текст] /. В.И. Лещинский. – Воронеж, 2001. – 227 с.
96. Лозова, В.И. Сущность понятия «активность личности» в педагогике [Текст] / В.И. Лозова // Методологические проблемы развития советской педагогики в условиях осуществления реформы школы. – М., 1984. – С. 184-186.
97. Локк, Дж. Избранные философские сочинения в 2 х томах. [Текст] /. Дж. Локк. – М.: Наука, 1960. – Т.1. – С. 129-138.
98. Лук, А.Н. Мышление и творчество [Текст] /. А.Н. Лук. – М.: Политиздат, 1977. – 132 с.
99. Лук, А.Н. Учить мыслить [Текст] /. А.Н. Лук. – М: Знание, 1985. – С. 85-88.
100. Лукьянова, М.И. Готовность учителя к реализации личностно-ориентированного подхода в педагогической деятельности: концепция формирования в условиях профессиональной среды [Текст]: монография / М.И. Лукьянова. – Ульяновск: ИПК, 2004. – 440 с.
101. Лыскова, В.Ю. Активизация учебно-познавательной деятельности учащихся на уроках информатики в условиях учебно-информационной среды [Текст]: дис. канд. ... пед. наук / В.Ю. Лыскова. – Тамбов, 1998. – 238 с.
102. Ляудис, В.Я. Развитие памяти в процессе обучения [Текст]: автор. дис. ... д-ра психол. наук / В.Я. Ляудис. – М., 1977. – 29 с.
103. Максимов, В.Г. Формирование профессионально-творческой направленности личности учителя [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / В.Г. Максимов. – М., 1994. – 33 с.
104. Максимова, В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения [Текст] / В.Н. Максимова. – М.: Просвещение, 1984. – 184 с.

105. Максимова, В.Н. Организация учебного процесса в целях формирования познавательных интересов, учащихся [Текст] / // Педагогические проблемы формирования познавательных интересов, учащихся. В.Н. Максимова. – Л., 1975.

106. Мамбетакунов, Э.М. Дидактические функции межпредметных связей в формировании у учащихся естественно научных понятий. – Б., 1991. – 387 с.

107. Маралова, Е.А. Развитие готовности учителя к реализации личностно-ориентированного подхода к обучению школьников (в системе ИПК) [Текст]: дис. канд. пед. наук / Е.А. Маралова. – СПб, 1999. – 16 с.

108. Марищук, В.Л. Психологическая основа профессионально значимых качеств [Текст]: дисс. ... д-ра психол. наук / В.Л. Марищук. – Л., 1982. – 351 с.

109. Матюшкин, А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении [Текст] / А.М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 208 с.

110. Махмутов, М.И. Проблемное обучение [Текст] / М.И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1985. – 123 с.

111. Медведев, Г.П. О некоторых дидактических путях формирования академической активности студентов [Текст] / Г.П. Медведев, В.Т. Фоменко // Проблемы активности студентов. – Ростов-на-Дону, 1975. – С. 54-67.

112. Музалев, А.А. Межпредметные связи как дидактическая проблема и некоторые аспекты исследования // Советская педагогика. – 1972. – № 8. – С. 84-90.

113. Музалев, А.А. Межпредметные связи как средство повышения педагогического преподавателей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Музалев. – Киев, 1991. – 130 с.

114. Недюжий, Н.А. Организация учебных деловых игр в процессе вузовского обучения [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.А. Недюжий. – Киев, 1994. – 141 с.

115. Новик, И.Б. О моделировании сложных систем (Филос. очерк) [Текст] / И.Б. Новик. – М.: Научная книга, 1965. – С. 232-248.
116. Новикова, Т.Г. Проектирование эксперимента в образовательных системах [Текст] / Т.Г. Новикова. – М.: АГЖиПРО, 2002. – 112 с.
117. Ногаева, З.Н. Организационно-обучающие игры как средство активизации познавательной деятельности учащихся [Текст] / З.Н. Ногаева. – Карачаевск: Академия, 2002. – 17 с.
118. Общая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1970. – 512 с.
119. Ожегов, С.И. Словарь русского языка: 70000 слов [Текст] / С.И. Ожегов. – М., 1989. – 924 с.
120. Околелов, О.П. Современные технологии обучения в вузе: сущность, принципы проектирования, тенденции развития [Текст] / О.П. Околелов // Высшее образование в России. – 1994. – № 2. – С. 42-48.
121. Оконь, В. Введение в общую дидактику [Текст] / В. Оконь. – М.: Педагогика, 1990. – 212 с.
122. Олейник, Р.В. Развитие познавательной самостоятельности студентов [Текст]: дис. ... канд. пед.наук: 13.00.01 / Олейник Р.В. – Славянск, 1991. – 237 с.
123. Осницкий, А.К. Проблемы исследования субъектной активности [Текст] / Осницкий А.К. // Вопросы психологии. 1996. – №1. – С. 5-9.
124. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.Д. Смирнов. – М.: Академия, 2000. – 512 с.
125. Педагогический энциклопедический словарь / Под ред. Б.М. Бим-Бада. – М., 2002. – 765 с.
126. Петровский, В.А. Личностно-развивающее взаимодействие [Текст] / Петровский В.А., Калинин В.К. и др. – Ростов-на-Дону, 1993. – 244 с.

127. Пидкасистый, П.И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы [Текст] / П.И. Пидкасистый, Л.М. Фридман, М.Г. Гарунов. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 354 с.
128. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная деятельность учащихся [Текст] / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1972. – 183 с.
129. Платонов, К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Знание, 1986. – 255 с.
130. Платонова, Т.А. Роль мотивации в познавательной активности [Текст] / Активность личности в обучении: психолого-педагогический аспект Т.А. Платонова // Сб. научных статей. – М.: НИИ ВЦ, 1986. – С. 21-30.
131. Плотник, А.С. Развитие познавательной активности будущих офицеров [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / А.С. Плотник. – Саратов, 2005. – 161 с.
132. Плотник, А.С., Вишневский В.В. Познавательная активность будущих офицеров-менеджеров в аспекте профессионализма [Текст] / А.С. Плотник, Т.В. Уракова // Человек и общество на рубеже тысячелетий: Международный сборник научных трудов. – Вып. 27. – Воронеж, 2005. – С. 81-86.
133. Полонский, В.М. Словарь по образованию и педагогике [Текст] / В.М. Полонский– М.: Высшая школа, 2004. – 283 с.
134. Пономарёв, Я.А. Исследование проблемы психологии творчества [Текст] / Я.А. Пономарёв. – М.: Наука, 1983. – 334 с.
135. Пономарев, Я.А. Психология творчества и педагогика [Текст] / Я.А. Пономарёв. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
136. Попков, В.А. Теория и практика высшего профессионального образования [Текст] / В.А. Попков, А.В. Коржувев. – М.: Академ. Проект, 2004. – 432 с.
137. Потапов, Р. Айылдык кесипчилик техникалык орто окуу жайларында окуу дисциплиналарынындисциплиналар аралык байланышы [Текст] / Которгон С. Молдогазиев / Потапов Р. – Ф.: Мектеп, 1980. – б.

138. Путляева, Л.В. Понимание и познавательная активность / Активность личности в обучении: психолого-педагогический аспект / Л.В. Путляева [Текст] / Сб. научных статей. – М.: НИИ ВЦ, 1986. – С. 48-60.
139. Раева М.Т., Дуйшеналиева У.Э. Окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүдөгү дидактикалык оюндарын ролу: Методикалык колдонмо М.Т. Раева, У.Э. Дуйшеналиева. – Бишкек, 2014. – 47б.
140. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А.М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1991. – 160 с.
141. Раимкулова, А.С. Научно-педагогические основы формирования профессиональных компетенций будущего учителя по активизации познавательной деятельности школьников [Текст]: автор. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. / А.С. Раимкулова. – Бишкек, 2012. – 39 с.
142. Раимкулова, А.С. Таанып билүү ишин уюштуруу – болочок мугалимдин алдынкы компетенттүүлүгү [Текст]: окуу-методикалык колдонмо / А.С. Раимкулова. – Бишкек, 2010. – 22 б.
143. Реан А.А. Психология изучения личности: Учебное пособие, - СПб: Изд. Михайлова В.А., 1999. - 298 с.
144. Рокич М. Методика «Ценностные ориентации» / М. Рокич // Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации. – Петрозаводск, 1992. –198.
145. Рубинштейн, С.Л. Проблемы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1971. – 424 с.
146. Рыблова, А.Н. Управление самостоятельной познавательной деятельностью обучающихся в вузе: теоретические проблемы, вопросы технологии [Текст] / А.Н. Рыблова. – Саратов, 1999. – 137 с.
147. Ряболин, Н. Познавательная активность учащихся на занятиях [Текст] / Н. Ряболин // Педагогика, 1996, № 3. С. 12.
148. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии [Текст]: учебное пособие / Г.К. Селевко. – М., 1998. – 256 с.

149. Ситаров, В.А. Методология и методика педагогических исследований [Текст] / В.А. Ситаров, М.Н. Скаткин. – М.: Педагогика, 1986. – 152 с.
150. Ситаров, В.А. Психология и педагогика ненасилия [Текст] / В.А. Ситаров, В.Г. Маралов. – М.: Педагогика, 1997. – 336 с.
151. Слостенин, В.А. Гуманитарная культура специалиста [Текст] / В.А. Слостенин // Магистр. – 1991. – № 1. – С. 16-25.
152. Слостенин, В.А. Педагогика: инновационная деятельность [Текст] / В.А. Слостенин, Л.С. Подымова. – М.: Магистр, 1997. – 324 с.
153. Советский энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1982. – 668 с.
154. Соколова, Н. Ю. Как активизировать познавательную деятельность учащихся [Текст] / Н. Ю. Соколова // Педагогика. – 2001. – №7. – С. 22-29.
155. Сорокин, А.Н. Межпредметные связи в учебно-познавательной деятельности учащихся [Текст] / А.Н. Сорокин. – М.: Просвещение, 1983. – 274 с.
156. Сорокопуд, Ю.В. Педагогика высшей школы: учебное пособие / [Текст] / Ю.В. Сорокопуд. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2011 – 544 с.
157. Сосновских, Н.В. Динамика развития личностных качеств учащихся в процессе личностно ориентированного взаимодействия [Текст] / Н.В. Сосновских // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. – Словянськ : СДПУ, 2009. – С. 249-257.
158. Стамалиева К.А. Студенттердин жана окуучуларга практикалык сабактарда өз алдынча таанып билүүсүн активдештирүү үчүн практикалык сунуштар / [Текст] / А. Стамалиева. – Талас, 2013. – 46.
159. Стамалиева К.А. Студенттердин өз алдынча таанып билүүсүн активдештирген методикалык корсотмо (1-2 курстун студ. үчүн.) / [Текст] / К.А. Стамалиева. – Талас, 2013. – 26 б.

160. Столин, В.В. Диалоговая природа самосознания личности [Текст]: дис. ... д-ра психол. наук / В.В. Столин. – М., 1985. – 144 с.
161. Столин, В.В. Самосознание личности [Текст] / В.В. Столин. – М.: МГУ, 1983.
162. Тамарин, В.Э. Взаимосвязь учебной и внеучебной познавательной деятельности учащихся начальных классов [Текст] / В.Э. Тамарин // Формирование познавательной активности младших школьников: сб. научных трудов. – Владимир: Изд-во ВГПИ, 1983.
163. Ташкеева, Г.К. Активизация творческой деятельности будущего учителя в образовательной среде педагогических вузов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.К. Ташкеева – Алматы. – 2010. – 25 с.
164. Терский, В.Н. Игра. Творчество. Жизнь [Текст] / В.Н. Терский, О.С. Кель. – М.: Просвещение, 1966. – 186 с.
165. Тряпищина, А. П. Организация творческой учебно-познавательной деятельности школьников [Текст]/ А.П. Тряпищина. – Л. – 1989. – 91 с.
166. Уемов, А.И. Системный подход и общая теория систем [Текст] / А.И. Уемов - Мысль, 1978. - 272 с.
167. Усова, А.В. Межпредметные связи в преподавании основ наук в школе [Текст] / А.В. Усова. – М.: Педагогика, 1973. – 168 с.
168. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения [Текст] / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1984. – Т.2. – 480 с.
169. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. [Текст] / К.Д. Ушинский. – М., 1974. – Т.1. – 684 с.
170. Үкүеева, Б.К. Жогорку окуу жайларында студенттердин чыгармачылык активдүүлүгүн жогорлатууда окутуунун жаңы технологиялык колдонуунун илимий-педагогикалык негиздери [Текст] / ЖОЖдун окутуучулары жана студ.үчүн / Б.К. Үкүеева – Ош, 2012. – 215 с.
171. Үкүеева, ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык активдүүлүгүн жогорлатуунун илимий-педагогикалык негиздери (кыргыз

адабиятынын мисалында) [Текст]: пед. илим. док. дис. автореф.: 13.00.02 / Б.К. Үкүева – Бишкек, 2013. – 46 с.

172. Федорец, Г.Ф. Межпредметные связи в процессе обучения [Текст] / Г.Ф. Федорец. – М.: Народное образование, 1985. – 137 с.

173. Федорец, Г.Ф. Межпредметные связи в процессе обучения [Текст]: учебное пособие / Г.Ф. Федорец. – Л.: ЛГПИ, 1983. – 88 с.

174. Федорова, В.Н. Межпредметные связи: На материале естественно-научных дисциплин средней школы [Текст] / В.Н. Федорова, Д.М. Кирюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 122 с.

175. Федорова, Н.П. Межпредметные связи естественно-математических дисциплин [Текст] / Н.П. Федорова. – М.: Просвещение, 1980. – 238 с.

176. Фельдштейн, Д.И. Психология развития личности в онтогенезе [Текст] / Д.И. Фельдштейн. – М.: Педагогика, 1980. – 280 с.

177. Философский энциклопедический словарь / Под ред. С.С. Аверинцева и др. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

178. Формирование познавательной активности учащихся средней школы на уроке иностранного языка: Сб. науч. тр. / Рязан. гос. пед. ин-т им. С.А.Есенина. Ред кол. Б.П. Следников. – Рязань, 1990. – 139 с.

179. Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. В.Я. Ляудис. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 240 с.

180. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность. В 2-х т. [Текст] / Пер. с нем. Х. Хекхаузен. – М.: Педагогика, 1976. – 391 с.

181. Хуторской, А.В. Методика личностно-ориентированного обучения [Текст] / А.В. Хуторской. – М.: Владос-пресс. 2005. – 269 с.

182. Хуторской, А.В. Современная дидактика [Текст]: учебник для вузов / А.В. Хуторской. – СПб, 2001. – 277 с.

183. Чернилевский, Д.В. Технология обучения в высшей школе [Текст]: учебное пособие / Д.В. Чернилевский, О.К. Филатов. – М.: Экспедитор, 1996. – 288 с.

184. Черноярова, О.А. Межпредметные связи в системе подготовки будущих учителей физической культуры (на примере дисциплин базовых физкультурно-спортивных видов) [Текст]: автор. дис. ... . дис.. канд. пед. наук: 13.00.08 / О.А. Черноярова. – Чебоксары, 2001. – 16 с.

185. Шадриков, В.Д. Психология деятельности и способности человека [Текст]: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. / В.Д. Шадриков. – М.: Логос, 1996. – 320 с.

186. Шадриков, В.Д. Философия образования и образовательные политики [Текст] / В.Д. Шадриков. – М.: Логос, 1993. – 181 с.

187. Шамбеталиев К.Ы. Иностраный язык как средство формирования творческой активности, самостоятельности студентов [Текст] / Сборник Казахского национального университета им. Аль Фараби / К.Ы. Шамбеталиев. – Алматы. – 2016.–С. 42-46.

188. Шамбеталиев К.Ы. Компоненты и критерии творческой активности студентов [Текст] // Современные проблемы науки и образования/ К.Ы. Шамбеталиев. – Саратов, 2016. – №6 (соавт. проф. А.Т. Калдыбаева).

189. Шамбеталиев, К.Ы. Особенности организации уроков по иностранным языкам при формировании творческой активности студентов [Текст] // Международный журнал экспериментального образования / К.Ы. Шамбеталиев. – Саратов, 2016. – №1. – С.125-131 (авторлош проф. А.Т.Калдыбаева).

190. Шамова, Т.И. Активизация учения школьников [Текст] /. Т.И. Шамова. – М.: Педагогика, 1983..

191. Шентүрк, С. Педагогикалык диагностиканы ишке ашыруу менен окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн аныктоо [Текст] / С. Шентүрк // Наука и новые технологии. – Бишкек, 2008. – №10-11. – С. 99-101.

192. Шентүрк, С. Проблемы развития творческих способностей учащихся в условиях профильного обучения [Текст] / С. Шентүрк // Вестник

КазНУ, серия 1. Пед. науки. – Алматы: Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, 2010. – № 1 / 1 (25). – С. 53-56.

193. Шиянов, Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности в обучении [Текст] / Е.Н. Шиянов, И.Б. Котова. – М.: Академия, 1999. – 288 с.

194. Щукина, Г.И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе [Текст]: книга для учителя / Г.И. Щукина. – М.: Просвещение, 1979. – 248 с.

195. Щукина, Г.И. Познавательный интерес как педагогическая проблема [Текст] / Г.И. Щукина. – М., 1971.

196. Щуркова, Н.Е. Прикладная педагогика воспитания [Текст]: учебное пособие / Щуркова Н.Е. – СПб: Питер, 2005. – 366 с.

197. Эльконин, Д.Б. Некоторые психологические проблемы учебных про грамм [Текст] / Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов. – М.: Наука, 1963. – 412 с.

198. Эсаулов, А.Ф. Активизация познавательной деятельности студентов в процессе [Текст] / А.Ф. Эсаулов. – М.: Высшая школа, 1982. – 323с.

199. Эсаулов, А.Ф. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов [Текст] / А.Ф. Эсаулов. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.

200. Якиманская, И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе [Текст] / И.С. Якиманская. – М., 1996. – 232 с.

201. Якиманская, И.С. Принцип активности в педагогической психологии / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1989. – №6. – С. 22-36.

202. Якунин, В.А. Психология учебной деятельности студентов [Текст] / В.А. Якунин. – М.: Педагогика, 1994. – 156 с.

203. Ярошевский, М.Г. Психология творчества и творчество в психологии [Текст] / М.Г. Ярошевский // Вопросы психологии. – 1985. – №6. – С. 32-40.